

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

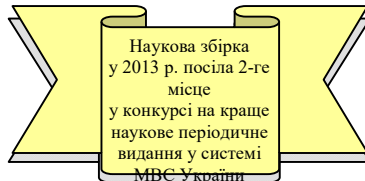
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 2 (73) 2016

Харків 2016

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 3 від 29.03.2016

Редакційна колегія:

В. В. Сокурєнко – канд. юрид. наук, доц. (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. М. Бандурка** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **К. Р. Келлі** – д-р прав. наук, доц. (Університет Арканзасу, США); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (Одеський державний університет внутрішніх справ); **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Салінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф., акад. АНВШ України (Київський університет права НАН України); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, підготовки кадрів для Національної поліції тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

Увага! Попередні два номери збірника (№ 4 (71) за 2015 рік, № 1 (72) за 2016 рік) було видано під грифом секретності.

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Таким чином, відповідно до пунктів 2.1, 2.2 наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 публікації у збірнику можуть прирівнюватися до публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора або кандидата наук.

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>

II. Станом на березень 2015 р. за версією проекту «Бібліометрика української науки» входить до першої сотні в рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії.

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ

III. Підтримується **репозиторієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR – <http://opendoar.org/id/3190/>)**, який має міжнародну реєстрацію. Статті, опубліковані у збірнику починаючи з 2015 р., автоматично розміщуються в репозиторії.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.**

Статті, опубліковані у збірнику починаючи з 2015 року, розміщено в базі.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультidisциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Очікується, що невдовзі до бази даних буде поміщено інформацію про всі доступні у відкритому доступі публікації у збірнику.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>

VI. У березні 2016 р. **zareestrovano na portali «Українські наукові журнали»**, де розміщуються основні відомості про офіційні українські наукові журнали різної тематики, включаючи перелік наукових баз даних, де вони розміщені.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<http://usj.org.ua/content/visnyk-harkivskogo-nacionalnogo-universytetu-vnutrishnih-sprav-0>.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ	3
REFERENCES ON THE ARTICLES	8
СТАТТЯ НОМЕРА	
Сокурєнко В. В.	
Державна політика у сфері оборони України: сучасний стан та напрями розвитку	11
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	
Льїн О. В.	
Зміни в судоустрої на українських землях у складі Російської імперії у 1796–1801 рр.	23
Надугий А. В.	
Основні загрози територіальній цілісності України на сучасному етапі державотворення	29
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Бічурін Р. Х.	
Особливості тактики допиту підозрюваного в умисному вбивстві з хуліганських мотивів	38
Войціховський А. В.	
Діяльність Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми	45
Євдокіменко С. В., Петрова І. А.	
Особливості використання судової експертизи за законодавствами України та Франції	54
Кревсун О. М.	
Переведення засудженого з однієї виправної колонії до іншої. Проблемні питання правового регулювання	62
Опанасенко Н. О.	
Особливості обстановки шахрайства, вчиненого організованою злочинною групою у сфері житлового будівництва	69
Перепелиця М. М., Володько К. А.	
Порядок формування інформаційних пошукових систем у системі МВС	75
Южно О. О.	
Особливості використання інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та їх процесуальне оформлення	86

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Греченко В. А.	
Регулювання дорожнього руху в Україні у 1920-ті роки.....	97
Коваленко Л. П.	
Деякі проблеми адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні.....	103
Круглова А. Є.	
Оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань.....	111
Райнін І. Л.	
Управління у сфері земельних відносин та надкористування.....	117
Селюков В. С., Вуйма А. Г.	
Окремі питання правового регулювання міграційної політики Європейського Союзу	127

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Киричок А. В.	
Окремі питання юрисдикційної форми захисту прав учасників господарських товариств	137
Кройтор В. А.	
Поняття принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві.....	144
Резніченко Л. В.	
Приватноправова складова в регулюванні освітніх правовідносин.....	154
Супрун Т. С.	
Висновок експерта у справах про встановлення та оспорювання батьківства	162

ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Кирсева І. В.	
Вдосконалення правового регулювання припинення суб'єктивних прав на земельні ділянки внаслідок їх викупу для суспільних потреб.....	171
Худякова О. В.	
Контракт про проходження служби в Національній поліції України	177
Чавикіна Т. І.	
Державна служба: трудовий аспект.....	184

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Дякова О. О.

Формування правової культури працівників
Національної поліції України.....190

Печерський О. В.

Теоретико-правові новації викладання курсу
інформаційного права у ВНЗ України.....200

РЕЦЕНЗІЇ.....208

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ.....212

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....213

НАШІ АВТОРИ.....220

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....222

REFERENCES ON THE ARTICLES¹

Bichurin, R.K. (2016), "Features of tactics while interrogating a suspect in committing murder with hooligan motives" [Osoblyvosti taktyky dopytu pidozriuvanoho v umysnomu vbyvstvi z khulihanskykh motyviv], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 38-45.

Chavykina, T.I. (2016), "State service: labor and legal aspect" [Derzhavna sluzhba: trudopravovyi aspekt], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 183-188.

Diakova, O.O. (2016), "Formation of legal culture of the officers of the National Police of Ukraine" [Formuvannya pravovoi kultury pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 189-199.

Ilyin, O.V. (2016), "Changes in the judicial system on Ukrainian lands under Russian Empire in 1796-1801" [Zminy v sudoustroi na ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii u 1796-1801 rr.], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 23-28.

Khudiakova, O.V. (2016), "Контракт про проходження служби в Національній поліції України" [Kontrakt pro prokhozhdzhennia sluzhby v Natsionalnii politsii Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 176-183.

Kovalenko, L.P. (2016), "Some problems of administrative and legal regulation of local taxes and charges in Ukraine" [Deiaki problemy administrativno-pravovoho rehuliuвання mistsevykh podatkov i zboriv v Ukraini], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 102-109.

Krevsun, O.M. (2016), "Prisoner's transfer from one correctional institution to another one. Issues of legal regulation" [Perevedennia zasudzhеного z odniiєi vypravnoi kolonii do inshoi. Problemni pytannia pravovoho rehuliuвання], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 62-69.

Kroytor, V.A. (2016), "The concept of the principle of combining the principles of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings and procedural activity of the court within civil proceedings" [Poniattia pryntsypu poiednannia zasad dyspozytyvnosti ta protsesualnoi aktyvnosti sudu v tsyvilnomu sudochynstvi], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 143-153.

¹ Посилання на статті подано в стандарті HARVARD reference system. На сторінці видання в базі даних «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/VKhnvvs>) для кожного номера можна знайти опис статей згідно зі стандартами MLA (Modern Language Association) та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Kruhlova, A.Y. (2016), "Assessment of the efficiency of penal agencies and institutions" [Otsiniuvannia efektyvnosti diialnosti orhaniv i ustanov vykonannia pokaran], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 110-116.

Kyrychok, A.V. (2016), "Some issues of jurisdictional form of protecting the rights of business entities' members" [Okremi pytannia yurysdyktsiinoi formy zakhystu prav uchasnykiv hospodarskykh tovarystv], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 136-143.

Kyryeyeva, I.V. (2016), "Improvement of legal regulation of terminating subjective rights on lands as a result of their redemption for public needs" [Vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання prypynennia subiektyvnykh prav na zemelni dilianky vnaslidok yikh vykupu dlia suspilnykh potreb], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 170-175.

Nadutyi, A.V. (2016), "The main threats to territorial integrity of Ukraine at the present stage of state formation" [Osnovni zahrozy terytorialnii tsilnosti Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennia], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 29-37.

Opanasenko, N.O. (2016), "Features of the circumstances of fraud committed by an organized criminal group in the housing construction sphere" [Osoblyvosti obstanovky shakhraistva, vchynenoho orhanizovanoi u zlochynnoi hrupoiu u sferi zhytloвого budivnytstva], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 69-75.

Pecherskyi, O.V. (2016), "Theoretical and legal innovations of teaching information law in higher educational establishments of Ukraine" [Teoretyko-pravovi novatsii vykladannia kursu informatsiynoho prava u VNZ Ukrainy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 199-206.

Perepelitsa, M.M. and Volodko, K.A. (2016), "The procedure of forming information and search systems within the Ministry of Internal Affairs" [Poriadok formuvannia informatsiinykh poshukovykh system u systemi MVS], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 75-85.

Rainin, I.L. (2016), "Administration in the sphere of land relations and subsoil use" [Upravlinnia u sferi zemelnykh vidnosyn ta nadrokorystuvannia], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 116-126.

Reznichenko, L.V. (2016), "Private legal component in the regulation of educational relations" [Pryvatnopravova skladova v rehuliuванні osvitynykh pravovidnosyn], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 153-161.

Seliukov, V.S. and Vuima, A.H. (2016), "Some issues of legal regulation of migration policy of the European Union" [Okremi pytannia pravovoho rehuliuвання mihratsiinoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 126-135.

Suprun, T.S. (2016), "The expert opinion in cases of establishing and challenging paternity" [Vysnovok eksperta u spravakh pro vstanovlennia ta osporiuvannia batkivstva], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 161-169.

Voytsihovskiy, A.V. (2016), "The Council of Europe activity on combating human trafficking" [Diialnist Rady Yevropy shchodo protydii torhivli liudmy], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 45-54.

Yevdokimenko, S.V. and Petrova, I.A. (2016), "Features of using forensic expertise under the laws of Ukraine and France" [Osoblyvosti vykorystannia sudovoi ekspertyzy za zakonodavstvamy Ukrainy ta Frantsii], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 54-62.

Yukhno, O.O. (2016), "Features of using information technologies in conducting secret investigative (search) actions and their procedural registration" [Osoblyvosti vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii pid chas provedennia nehlasnykh slidchyykh (pozshukovykh) dii ta yikh protsesualne zakriplennia], *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu Vnutrishnikh Sprav*, No. 2, pp. 86-95.

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 355.2(477)

В. В. Сокурєнко**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ**

Проаналізовано сутність поняття «державна політика у сфері оборони», визначено її мету, завдання та принципи організації. Здійснено відмежування змісту термінів «державна політика у сфері оборони» та «воєнна політика держави». Визначено основні проблеми розбудови сфери оборони України та напрями її удосконалення. Обґрунтовано доцільність розробки та ухвалення Концепції розвитку сфери національної оборони України.

Ключові слова: оборона, державна політика, воєнна політика, державне управління, обороноздатність.

Постановка проблеми. Конституція України визнає найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, оборону країни [1, ч. 1 ст. 17]. Підкреслимо, що забезпечення національної безпеки, оборони, суверенітету і територіальної цілісності країни є одним із пріоритетних напрямів державної політики, яка досягається з використанням усіх сил, засобів, ресурсів держави.

У складних умовах сьогодення, викликаних збройною агресією на сході нашої держави, посиленням терористичних загроз, безумовно, актуальним постає питання про розбудову національного сектора оборони, приведення його до найкращих світових стандартів.

Згідно з положеннями Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» одним із першочергових кроків у діяльності держави є реформа системи національної безпеки та оборони. Головна мета цих реформ – підвищення обороноздатності держави, реформування Збройних сил України та інших військових формувань України відповідно до сучасних вимог та з урахуванням досвіду, набутого в ході антитерористичної операції, а також розвиток оборонно-промислового комплексу для максимального задоволення потреб армії [2]. Серед головних заходів реалізації реформи системи національної безпеки та оборони слід виділити функціональну оптимізацію (скорочення дублюючих і зайвих структур), централізацію закупівель, оптимізацію системи логістичного забезпечення, оновлення доктринальних і концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки, створення ефективної державної системи кризового реагування (мережі ситуаційних центрів центральних органів виконавчої влади) за провідної ролі Ради національної безпеки і оборони України тощо.

Усі зазначені питання й зумовлюють актуальність проведення наукового аналізу політики держави у сфері оборони, визначення її складових та напрямів реалізації.

Стан дослідження. Питанням, пов'язаним з реформуванням сектора оборони, та дослідженням основоположних засад державної політики у сфері оборони були свого часу присвячені праці В. А. Овчаренка, Т. А. Стукаліна, О. В. Устименка, О. В. Феденка [3–6] та інших фахівців. Разом з тим, вони не враховують останніх тенденцій розвитку сектора оборони України, що визначені керівництвом держави в умовах збройної агресії проти нашої країни та перебудови діяльності суб'єктів управління цією сферою відповідно до Європейських стандартів. Це свідчить про своєчасність та доцільність цієї публікації.

Метою статті є проведення комплексного дослідження сучасної політики України у сфері оборони, її змісту, мети, принципів, а також визначення пріоритетних напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження проаналізуємо зміст основних категорій, що будуть використовуватися надалі. Термін «політика» походить від давньогрецького «politike» та означає «державна діяльність». Таким чином, будь-яку політику держави потрібно розглядати як діяльність із забезпечення управління відповідними процесами в суспільстві. У сучасній політології політику визначають як галузь цілеспрямованих відносин між соціальними групами з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації їх суспільно значущих запитів і потреб [7]. У цьому контексті слушною видається думка О. М. Бандурки, який стверджує, що політика прямо або побічно пов'язана з організацією і функціонуванням державної влади, із засобами і методами діяльності держави. Звідси випливає важливий висновок про те, що терміни «політика» і «політика держави» співвідносяться як «загальне» і «особливе», оскільки політика держави – це і є політика стосовно конкретно-історичних умов життя й організації суспільства [8, с. 31]. На погляд В. Д. Попова, державна політика – комплекс політичних, правових, економічних, соціально-культурних й організаційних заходів держави, спрямований на забезпечення конституційного права громадян [9, с. 38]. В. Ф. Халіпов констатує, що державна політика – це лінія, курс, визначення цілей, завдань і сама діяльність, спрямована на їх реалізацію, яка здійснюється державою та її центральними органами й органами на місцях, у країні й закордоном [10].

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи до теоретичного визначення поняття «державна політика», вважаємо, що його можна розглядати в кількох значеннях:

- 1) державна політика як транспарентний процес ухвалення політичних та управлінських рішень;
- 2) державна політика як цілеспрямований вплив, що здійснюється структурами публічної влади. Таке значення державної політики найчастіше вживається в контексті реалізації публічного управління;

3) державна політика як нормативно-правова програма, що містить стратегічні напрями розвитку держави;

4) державна політика як визначений курс дії публічної влади. Таке значення може мати місце в контексті реалізації певної ідеології правлячого класу;

5) державна політика, сутністю якої є публічна діяльність. Остання розуміється як репрезентована в публічній сфері активність політичних та неполітичних діячів, які через взаємодію прагнуть реалізувати власний інтерес. Публічною є діяльність держави, спрямована на задоволення запитів соціальних груп;

6) державна політика як механізм підтримання публічного порядку.

Таким чином, **державна політика** – це організована та цілеспрямована діяльність публічної адміністрації щодо вирішення суспільних проблем для досягнення її реалізації загальнозначущих напрямів розвитку суспільства або його окремих сфер шляхом використання правових, адміністративних, економічних методів впливу.

Державна політика як правова категорія характеризується такими ознаками:

- обов'язкова відповідність нормам законодавства;
- урахування та першочерговість інтересів громадян, суспільства та держави загалом, тобто обов'язок захищати та відстоювати інтереси всіх прошарків суспільства;
- забезпечення заходів примусу;
- реалізація правових методів;
- сукупність правових, економічних, соціальних, політичних заходів;
- один із видів публічної політики;
- реалізація публічної влади через відповідних суб'єктів публічної адміністрації;
- наявність адміністративних повноважень – легітимність ухвалення рішень та їх виконання за ієрархією, що забезпечується суспільно визнаними органами управління, тобто органами державної влади і громадського самоврядування;
- наділеність компетенцією в тій сфері, якої безпосередньо стосується державна політика;
- всеохопленість, тобто реалізація державної політики безпосередньо в усіх сферах суспільного життя (оборони, освіти, соціального забезпечення, екології тощо);
- упорядкованість і наступність – наявність системи розробки та ухвалення рішень, відстеження результатів, оцінка та коригування дій;
- унормованість декларування напрямів, етапів, завдань певного напрямку державного впливу на ту чи іншу сферу суспільного життя [11].

Процес розвитку державної політики включає в себе чотири основні етапи, що являють собою своєрідний «політичний цикл», який

складається з кількох послідовних і логічних дій: 1-й етап – визначення суспільних проблем і, відповідно, напрямів політики (ініціювання політики); 2-й етап – розроблення й легітимація державної політики (формування політики); 3-й етап – виконання й моніторинг державної політики (виконання політики); 4-й етап – оцінка та регулювання державної політики (оцінка політики).

Водночас слід акцентувати увагу на проблемі нормативної невідзначеності поняття «державна політика у сфері оборони», адже на сучасному етапі державотворення законодавець жодним чином не задекларував правове розуміння цієї категорії, – у чинних нормативно-правових актах використовуються, здебільшого, поняття «воєнна політика» та «оборона України».

Воєнна політика визначається як діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів [12].

Отже, ознаками що характеризують зміст воєнної політики України, є такі:

- 1) діяльність, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам;
- 2) організація та здійснення військового будівництва;
- 3) підготовка Збройних сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів;
- 4) вирішення суперечностей між державами із застосуванням воєнної сили та всіх наявних воєнних інструментів, у разі неможливого вирішення воєнного конфлікту дипломатичним шляхом;
- 5) обов'язковість дотриманням норм національного та міжнародного права.

Оборона України відповідно до ст. 1 закону України «Про оборону України» [13] визначається як система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Обороноздатність держави – це здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони й належних умов для його реалізації. Тобто на законодавчому рівні чітко визначено, що воєнний потенціал є складовою частиною оборони України.

Ознаками, що характеризують оборону України, є:

- 1) комплексна система заходів держави;
- 2) підготовка до збройного захисту та її захист;
- 3) відсіч збройної агресії або збройного конфлікту;
- 4) системне формування та реалізація воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави.

У цьому контексті, коли йдеться про державну політику у сфері оборони, насамперед необхідно зважати на те, що взаємообумовленість таких понять, як «оборона держави» та «воєнна політика», ґрунтується на кількох чинниках:

– *по-перше*, воєнна політика передбачає реалізацію системи заходів щодо запобігання воєнним конфліктам, водночас як політика у сфері оборони – реалізацію заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист;

– *по-друге*, воєнна політика передбачає вирішення воєнного конфлікту та відбиття збройної агресії, водночас як політика у сфері оборони, крім вищезазначеного, передбачає заходи превентивного характеру, що застосовуються державою для забезпечення власної обороноздатності в мирний час;

– *по-третє*, коло суб'єктів державної політики у сфері оборони є значно ширшим. Так, оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок Воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, за необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення й території держави до оборони, водночас як суб'єктами воєнної політики є суб'єкти забезпечення національної безпеки держави щодо запобігання воєнним конфліктам, організації та здійснення військового будівництва і підготовки Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, тобто військових формувань та органів спеціального призначення;

– *по-четверте*, фінансування потреб воєнної політики держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених законом України «Про Державний бюджет України», при цьому фінансування потреб національної оборони держави, крім коштів, передбачених законом України «Про Державний бюджет України», може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

На підставі вищевикладеної загальної дефініції пропонуємо визначити **оборону України** як систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних,

правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою відстоювання національних інтересів України, забезпечення цілісності її недоторканності державних кордонів і суверенітету держави.

Державну політику у сфері оборони пропонуємо розуміти як цілеспрямовану, організовану діяльність публічної адміністрації, що реалізує свої повноваження шляхом застосування комплексу політичних, економічних, воєнних, соціальних, правових заходів щодо розроблення довгоцільових програм у сфері оборони з метою підвищення обороноздатності держави, забезпечення цілісності її недоторканності її території та кордонів.

Водночас **воєнна політика** – це невід’ємний елемент державної політики у сфері оборони, головною метою якої є підтримання міжнародної безпеки, запобігання локалізації та вирішення воєнних конфліктів, створення сприятливих умов для підготовки та організації військового захисту національних інтересів держави, захисту цілісності національних кордонів України, вирішення внутрішніх конфліктів і внутрішньої агресії.

Слід також підкреслити, що державна політика у сфері оборони, на нашу думку, має ґрунтуватися на таких інституціональних принципах:

1) оборонна достатність – усебічне задоволення потреб підготовки держави до збройного захисту національних інтересів з урахуванням поточного і прогнозованого характеру воєнно-політичної обстановки, економічних і фінансових можливостей держави та пріоритету прогресивного соціально-економічного розвитку України;

2) дотримання політики позаблоковості – врахування лише власних потужностей під час розбудови державної політики у сфері оборони відповідно до норм національного та міжнародного законодавства;

3) масштабність – захист від небезпек, що виникають при веденні військових дій або внаслідок цих дій. Захисту підлягає все населення України, а також іноземні громадяни та особи без громадянства, що перебувають на території країни;

4) організація та ведення оборони є обов’язковою функцією всіх суб’єктів публічної адміністрації, підприємств й організацій незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, обов’язком кожного громадянина України;

5) плановість застосування сукупності заходів щодо підготовки до захисту населення, матеріальних і культурних цінностей від небезпек, що виникають при веденні військових дій або внаслідок цих дій. Ці заходи плануються завчасно, здійснюються, за можливості, у мирний час, нарощуються в загрозовий період і доводяться до необхідних обсягів з початком війни або збройних конфліктів;

6) диференційність – заходи оборони плануються та реалізуються диференційовано, з урахуванням неоднакової очікуваної інтенсивності

й вибірковості інтенсивності та вибірковості впливу можливого супротивника за територіями та об'єктами економіки, а також залежно від оборонного та економічного значення міст і організацій;

7) поєднання централізації та децентралізації оборони, що організовується з урахуванням поділу предметів відання і повноважень між усіма суб'єктами публічної адміністрації, поєднання централізації в управлінні заходами оборони зі збереженням за нижчестоящими рівнями необхідної самостійності [14].

Поряд з цим зазначимо, що, на жаль, сьогодні в оборонній галузі існує ціла низка проблем, на вирішення яких має бути спрямовано державну політику та докладено скоординованих зусиль усіх суб'єктів державного управління адміністративно-політичним будівництвом:

1) зростання взаємної залежності провідних держав в умовах глобалізації, посилення впливу провідних міжнародних корпорацій, загострення боротьби за природні ресурси, використання енергетичного чинника для досягнення політичних цілей;

2) зниження дієвості заходів, що застосовуються для запобігання та врегулювання криз і воєнних конфліктів провідними міжнародними організаціями;

3) посилення небезпеки неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї, її носіїв, матеріалів для їх виробництва, технологій подвійного призначення;

4) поширення тероризму (у тому числі кібертероризму), піратства, організованої злочинності, нелегальної міграції, незаконної торгівлі зброєю та наркотиками, торгівлі людьми;

5) прискорення розвитку інформаційних технологій, збільшення спроможностей держав щодо проведення інформаційних та інформаційно-психологічних операцій, посилення чутливості суспільства до загибелі мирного населення та втрат особового складу військових формувань у воєнних конфліктах, ведення інформаційної війни;

6) недостатність підготовки військових кваліфікованих кадрів у сфері оборони;

7) відсутність сучасних приладів та матеріалів в оборонному комплексі та єдності технологічного ланцюга;

8) недостатня фінансова забезпеченість досліджуваної сфери;

9) недосконалість нормативно-правової бази та інституційного забезпечення сфери оборони держави тощо.

На підставі цього вважаємо, що для вирішення зазначених питань слід чітко визначити *пріоритетні напрями державної політики у сфері оборони* в сучасних умовах, зокрема:

1) забезпечення підготовки сучасної оборони до виконання властивих їй функцій в умовах можливих військових дій будь-якого масштабу і всіх форм можливих збройних конфліктів;

2) забезпечення функціонування оборони за принципом стратегічної мобільності, що передбачає поетапне нарощування заходів оборони за часом і територією залежно від рівня вищих загроз,

концентрацію сил і коштів у потрібний час і в потрібному місці, наявність мобільних резервів матеріально-технічних ресурсів для першочергового забезпечення постраждалого населення, а також мобільних технічно оснащених сил, що прикривають територію, віднесені до груп з цивільної оборони, й організації, віднесені до категорій з цивільної оборони, а також цілі регіони;

3) залучення до захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру в мирний час органів управління, сил і засобів оборони;

4) формування нормативної правової бази, що регламентує організацію та ведення оборони, фінансування та матеріально-технічне забезпечення заходів оборони;

5) удосконалення системи публічного адміністрування у сфері оборони, включаючи відновлення на всіх рівнях інституту керівників оборони, створення служб цивільної оборони та органів, спеціально уповноважених на вирішення завдань оборони, удосконалення та підтримання в готовності пунктів управління, розроблення на всіх рівнях планів оборони та мобілізаційних планів економіки щодо заходів оборони;

6) удосконалення сил і засобів у сфері оборони, включаючи реформування військ оборони, пошуково-рятувальної служби, створення системи моніторингу природних, техногенних і військових загроз та небезпек, забезпечення їх постійної готовності до оперативного реагування та ефективного проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;

7) створення на центральному, регіональному й місцевому рівнях мобільних угруповань сил цивільного захисту;

8) активна співпраця із зарубіжними країнами у сфері оборони, включаючи підготовку, укладання та реалізацію двосторонніх і багатосторонніх договорів й угод з оборони, всебічне сприяння формуванню системи колективної безпеки зацікавлених сторін;

9) удосконалення системи управління підготовкою держави до збройного захисту національних інтересів на основі своєчасного виявлення, аналізу та наукового прогнозування воєнно-політичних ризиків, викликів і загрози застосування воєнної сили проти України;

10) удосконалення функцій, завдань військових формувань та органів спеціального призначення відповідно до принципу оборонної достатності, оптимізації їх кількісно-якісних параметрів;

11) ефективне застосування системи кадрового забезпечення централізованого типу, вдосконалення системи здійснення добору кадрів і комплектування військових формувань та органів спеціального призначення у ході їх професіоналізації;

12) підвищення ефективності військово-патріотичного виховання громадян України, забезпечення престижу військової служби, удосконалення системи життєзабезпечення Збройних сил України та інших військових формувань;

13) підвищення оперативних і бойових (спеціальних) можливостей Збройних сил України та інших військових формувань шляхом оснащення їх відновленими, модернізованими і новими системами озброєння, військової та спеціальної техніки, підтримання на належному рівні боєздатності, мобілізаційної та бойової готовності і т. ін.

Проведене дослідження дозволяє нам зробити певні **висновки та узагальнення**:

1. Державну політику у сфері оборони пропонуємо розуміти як цілеспрямовану, організовану діяльність публічної адміністрації, що реалізує свої повноваження шляхом застосування комплексу політичних, економічних, воєнних, соціальних, правових заходів щодо розроблення довгоцільових програм у сфері оборони з метою підвищення обороноздатності держави, забезпечення цілісності й недоторканності її території та кордонів.

2. Поняття «воєнна політика держави» за змістом є значно вужчим за поняття «державна політика у сфері оборони». Ці два поняття співвідносяться як вид та рід відповідно. Розмежування воєнної політики та державної політики у сфері оборони полягає в наступному: по-перше, воєнна політика передбачає реалізацію системи заходів щодо запобігання воєнним конфліктам, а політика у сфері оборони – реалізацію заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист; по-друге, воєнна політика передбачає вирішення воєнного конфлікту та відбиття збройної агресії, натомість політика у сфері оборони, крім вищезазначеного, включає заходи превентивного характеру, що застосовує держава для забезпечення власної обороноздатності в мирний час; по-третє, коло суб'єктів державної політики у сфері оборони є значно ширшим; по-четверте, фінансування потреб воєнної політики держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених законом України «Про Державний бюджет України», при цьому фінансування потреб національної оборони держави, крім коштів, передбачених законом України «Про Державний бюджет України», може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

3. Метою державної політики у сфері оборони є забезпечення захисту життя, здоров'я та майна громадян України, іноземців та осіб без громадянства, створення умов для реалізації юридичними особами своїх інтересів та належного їх функціонування, захисту території України, цілісності кордонів, суверенності, а також здійснення заходів щодо обороноздатності держави.

4. Завдання державної політики у сфері оборони можна визначити як систему правових, економічних, організаційних, політичних, захисних, інформаційних, науково-технічних, міжнародних обов'язкових до виконання настанов та вказівок, які затверджуються компетентними суб'єктами публічної адміністрації та спрямовані

на підготовку до захисту або захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

5. На нашу думку, державна політика у сфері оборони вона виконує три найважливіші функції: оборонну – вирішення проблем збереження людських ресурсів і військово-економічного потенціалу країни; соціальну – забезпечення захисту та життєдіяльності населення, порятунків і надання допомоги постраждалим; економічну – збереження об'єктів, необхідних для стійкого функціонування економіки та виживання населення у воєнний час, захист матеріальних і культурних цінностей, зниження небезпеки утворення вторинних кіл ураження в умовах війни.

6. З метою вдосконалення змісту й напрямів реалізації державної політики у сфері оборони України доцільною є розробка та прийняття Концепції розвитку сфери національної оборони України. Цим нормативно-правовим актом мають бути визначені мета, цілі, завдання, напрями, принципи, пріоритетні напрями розвитку державної політики у сфері оборони, сфери та напрями взаємодії спеціальних суб'єктів держави щодо підвищення обороноздатності країни, питання контролю та нагляду в зазначеній сфері.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень слід визначити теоретичні та практичні аспекти стратегічного планування та цільового програмування оборонної сфери України.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> 3. Овчаренко В. А. Механізм державного управління національною безпекою : дис. ... д-ра наук по гос. упр. : 25.00.02 / Овчаренко Вячеслав Андреевич. – Донецьк, 2012. – 402 с. 4. Стукалін Т. А. Організаційно-правові засади у сфері оборони України в контексті сучасних ризиків та загроз [Електронний ресурс] / Т. А. Стукалін // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 42. – С. 215–222. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_42_26 5. Устименко О. В. Проблеми взаємодії складових сектора безпеки і оборони України на тактичному рівні у ході першого етапу антитерористичної операції / Устименко О. В., Розумний О. Д., Храпач Г. С. // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського. – 2014. – № 3 (52). – С. 100–103. 6. Феденко О. В. Воєнна політика України: на шляху перетворень / Феденко О. В. // Військово-науковий вісник. – 2012. – Вип. 17. – С. 105–117. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2012_17_12 7. Лисенко В. І. Адміністративно-правове регулювання співпраці із закордонними українцями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лисенко Вікторія Іванівна. – Київ, 20014. – 224 с. 8. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. – 394 с. 9. Информационная политика : учебник / Рос. акад. гос. службы при Президенте Российской Федерации ; под общ. ред. В. Д. Попова. – М. : Изд-во РАГС, 2003. – 463 с. – (Учебники Российской

академии государственной службы при Президенте РФ). 10. Халипов В. Ф. Власть. Политика. Государственная служба : словарь / В. Ф. Халипов, Е. В. Халипова. – М. : Луч, 1996. – 450 с. 11. Дем'янчук О. П. «Державна політика» та «публічна політика»: варіант перехідного періоду [Електронний ресурс] / О. П. Дем'янчук // Наукові записки / Національний університет «Кісво-Могилянська академія». – 2000. – Т. 18 : Політичні науки. – С. 31–36. 12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : указ Президента України від 24 верес. 2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/voenna-doktrina.html>. 13. Про оборону України : закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. 14. Сокурєнко В. В. Теоретичне розуміння поняття «державна політика в сфері оборони в Україні» / В. В. Сокурєнко // Адміністративно-правове забезпечення діяльності публічної адміністрації : матеріали ІХ наук.-практ. семінару (Київ, 16 жовт. 2014 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 10–14.

Надійшла до редколегії 28.03.2016

Сокурєнко В. В. Государственная политика в сфере обороны Украины: современное состояние и направления развития

Проанализирована сущность понятия «государственная политика в сфере обороны», определены её цели, задачи и принципы организации. Проведено разграничение содержания терминов «государственная политика в сфере обороны» и «военная политика государства». Определены основные проблемы развития сферы обороны Украины и направления её совершенствования. Обоснована целесообразность разработки и принятия Концепции развития сферы национальной обороны Украины.

Ключевые слова: оборона, государственная политика, военная политика, государственное управление, обороноспособность.

Sokurenko V. V. State policy in the sphere of defense of Ukraine: current state and areas of development

The essence of the concept of «state policy in the sphere of defense» has been analyzed; its objectives, tasks and principles of the organization have been defined. The state policy in the sphere of defense the author suggests to understand as a purposeful, organized activities of public administration, which exercises its authorities through the use of the complex of political, economic, military, social and legal measures to develop long-term programs in the field of defense in order to improve the state's defense potential, to guarantee integrity and inviolability of its territory and borders.

It is indicated that the objective of the state policy in the sphere of defense is to ensure the protection of life, health and property of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons, to create conditions for legal entities in order to implement interests and the proper functioning of the protection in Ukraine, border integrity, sovereignty and the implementation of the measures for national defense potential.

The state policy in the sphere of defense performs three important functions: defensive – the solution of the problems of preservation of human resources and military and economic potential of the country; social – guaranteeing the protection and life-sustaining activities of the population, rescue and assistance to victims; economic – saving facilities required for the sustainable functioning of the economy and the population's survival during wartime, protecting material and cultural values, reducing the risk of secondary lesions in wartime.

A distinction of the terms' content of «state policy in the sphere of defense» and «military policy of the state» has been carried out. The main problems of Ukraine's defense sector development and the direction of its perfection have been determined. The expediency of the elaboration and adoption of the Concept of development of the sphere of national defense of Ukraine has been grounded. It is stressed that the above stated legal act should define the objectives, tasks, directions, principles, priorities of the state policy in the sphere of defense, the scope and directions of the interaction of special government entities to improve the defense potential of the country, issues of control and supervision in this area.

Keywords: defense, state policy, military policy, public administration, defense potential.

УДК 340.15(477)“1796/1801”(043.5)

О. В. Ільїн**ЗМІНИ В СУДОУСТРОЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1796–1801 РР.**

Досліджено трансформацію судової системи на українських землях, що входило до складу Російської імперії в кінці XVIII ст. Показано суперечливість реформаційних зусиль, зроблених у цій сфері за доби правління імператора Павла I.

Ключові слова: українські землі, Російська імперія, судоустрій, цивільне судочинство, реформа.

Постановка проблеми. Зосередження наукової уваги на історії судоустрою в Україні має заповнити лакуни у вивченні систем влади, які діяли на території українських земель і не лише залишили свій слід у далекому минулому, а й відтворилися сьогодні, пройшовши чи не пройшовши перевірку часом. Дослідження механізмів та результатів реформування судового апарату в різні історичні періоди має певне політико-правове значення, варте осмислення, узагальнення і прагматичної проекції на сьогодення. Без всебічного аналізу і систематизації історичного досвіду організації управління неможливі оптимальна реалізація актуальних завдань державного будівництва та своєчасне вирішення нагальних проблем суспільства. Вивчення вимагає також низка різноманітних історико-правових аспектів діяльності судових органів на землях сучасної України.

Стан дослідження. Перші дослідження, присвячені розвитку і реформуванню судоустрою наприкінці XVIII ст., з'явилися ще у середині XIX ст. Дослідниками цього питання в дореволюційний період були К. Д. Кавелін, Ф. М. Дмитрієв, К. Є. Троцина, Д. П. Мілер, М. Є. Слабченко [1–5], за радянських часів – М. П. Павлова-Сільванська, М. Г. Коротких [6; 7]. Деякі аспекти цієї проблеми досліджувалися також сучасними російськими ученими Н. М. Єфремовою, О. Б. Каменським та Л. Ф. Пісарьковою [8–10]. Однак з боку сучасних українських учених увага цій темі зовсім не приділялася.

Метою цієї статті є дослідження основних змін у судоустрої українських земель, що входили до складу Російської імперії, які відбулися за часів короткотривалого правління імператора Павла I.

Виклад основного матеріалу. Упродовж кінця XVIII – початку XIX ст. у Російській імперії неодноразово проводилися реформи судоустрою, необхідність яких була зумовлена потребами часу, необхідністю його модернізації, запозиченням європейського досвіду, потребою інкорпорації приєднаних територій в імперську систему. Політична практика того часу показувала неможливість проведення форсованої інкорпорації та необхідність врахування специфіки приєднаних територій. На українських землях сформувалися власні

традиції державного будівництва та правовий устій, владні структури та інституції самоврядування, розвинулися регіональні й корпоративні права. Особливості адміністративної інтеграції українських земель в Російську імперію та специфіка створення адміністративних інститутів, наступні трансформації цих структур регіону в імперській системі були пов'язані із завданням зміцнення позицій російської влади в регіоні та забезпечення тут політичної стабільності. Цю мету переслідував і спадкоємець Катерини II на російському престолі Павло I, проте бачив шляхи її реалізації дещо інакше.

Павло I у 1796 р. скасував верхній земський суд, губернські магістрати, верхню та нижню розправи. Кримінальна та цивільна палати були поєднані в одну, названу Палатою суду і розправи, яка поділялася на 2 департаменти: один для кримінальних, другий для цивільних справ [11, с. 584]. Російський правознавець XIX ст. Ф. М. Дмитрієв, описуючи на підставі Установи для управління губерній Російської імперії 1775 р. [12] ланки судової системи, вважав, що верхній земський суд був зайвим і лише гальмував розгляд справ, саме тому його і скасував Павло I [2, с. 525–526]. Крім того, всупереч політиці Катерини II, Павло I 30 листопада 1796 р. видав указ «Про відновлення у Малоросії правління та судочинства відповідно до місцевих прав і колишніх звичаїв» [13]. Імператор постановив «судить по точной силе малороссийских прав» [14, с. 7].

Було відновлено Генеральний суд, який повинен був обиратись українським дворянством, а у повітах – земські (для цивільних справ) та підкоморські (для межових справ) суди [15, с. 136]. До складу підкоморських судів входили підкоморій і його помічник – коморник, обидві посади були пожиттеві. Обиралися лише підкоморії, які вже самі підбирали собі коморників [16, арк. 2]. Підкоморій одноосібно вирішував переважно важливі межеві спори, а «в самих малих неважних спорах» одноосібним суддею був коморник [17, с. 59]. Розгляд справ підкоморським судом проводився на місці спірних кордонів землеволодінь. Підкоморій заслуховував пояснення сторін, опитував сусідів, знайомився з документальними та іншими доказами.

Отже, характерною особливістю устрою підкоморського суду, на відміну від інших судових установ, була відсутність постійного місця провадження суду та одноособовий розгляд справи. Це пояснюється специфікою справ, що належали до його компетенції та повинні були розглядатися на «ґрунті» – велика кількість судових урядовців викликала б незручності при виїзді на місце розгляду справи та збільшувала б судові витрати сторін. Крім підкоморія і коморника, у межовій процедурі брали участь також мірники, підкоморський писар та копачі; їхні функції мали допоміжний характер. Розгляд земельних справ про межі маєтностей часто вимагав земельних вимірювань, тому для «поміри» при підкоморії діяли мірники, яких він «придавав» сторонам. Мірники подавали підкоморію дані вимірів і

«реєстр мірницький». Також вони, як і коморник, повинні були бути осілими на цій території та «присяглими», проте, очевидно, безпосередньо від підкоморія вони не залежали. Специфіка діяльності підкоморського суду та фіксації його рішень, зокрема встановлення меж та позначення їх межовими знаками, передбачала існування певних осіб, які б вирубували, випалювали та копали такі знаки. Нині були так звані копачі. Як межувальні знаки використовували різноманітні природні об'єкти: річку, яр, ліс, болото, рівчаки, струмки, пагорби. Якщо для визначення земельних кордонів не було можливості застосувати природні умови місцевості, то вдавалися до штучних знаків: хрестів, стінок, стовпів. Найбільш поширеними серед штучних знаків були «копці» – земельні пагорби, які насипав копач.

До компетенції підкоморського суду належало: розв'язання маєткових спорів за дорученням земського суду, куди зверталися з відповідними скаргами зацікавлені сторони; здійснення розмежування у випадках, коли воно власне судовим не було, тобто його проводили без земельного спору. При межових конфліктах із представниками інших вільних прошарків населення до складу судової колегії входили представники відповідних інституцій (магістратів, капітулів). Межі земельних наділів окремих селян визначалися волоками, що перевірялися ревізорами й роздавалися державцями, збереглися також і копи «о межю». Якщо справи стосувалися кордонів різних повітів або меж маєтностей, що знаходились у різних повітах, то їх розглядали підкоморії обох повітів.

Територіальна юрисдикція підкоморських судів збігалася з мережею земського судочинства. До підкоморія як фахівця у земельних справах та знавця меж маєтностей повіту часто зверталися у справах вимірювання ґрунтів, фіксації обводів під час купівлі-продажу. Також його залучали під час розмежування та розділу маєтків як офіційну особу, присутність якої надавала законності процесу поділу й свідченнями якої можна було б скористатися у майбутньому, якщо виникнуть спірні питання чи судові позови [18]. Траплялися випадки, коли земські суди визнавали себе некомпетентними і передавали справи на розгляд підкоморія, якщо було встановлено, що спір йде не про власність на землю, а про межі [19].

Апеляційною інстанцією виступав Головний суд, у складі якого був департамент із цивільних справ [20, с. 45]. Департаменти головного суду з цивільних і з кримінальних справ проводили як роздільні засідання, так і об'єднані. На вироки і рішення Головного суду апеляції та скарги подавалися у Сенат.

Усе це сприяло тому, що на Лівобережній Україні частково поновлювалося колишнє українське судочинство, а на Правобережній – польське, правовою базою якого було законодавство часів Речі Посполитої. Вищезгаданий указ Павла I було доповнено наказом Малоросійського Генерального суду про скасування Палат кримінальних та цивільних, що з'явився у 1797 р. [21].

Однією зі сфер реформування стало і судочинство. На Правобережній Україні з метою здобуття прихильності місцевого населення було задекларовано повернення до польської судової традиції. Повітовий суд перетворився з дворянського на всестановий, оскільки його юрисдикція розповсюдилася на все населення, крім міського. Було завдано удару й по виборних посадах: на повітовому рівні збереглися лише виборні земський справник (виконував поліцейські функції в нижньому земському суді, однак не був суддею) та чотири дворянські засідателі (по два у нижньому земському та повітовому судах).

З 1799 р. на Правобережжі земський справник уже призначався від уряду за вибором губернатора. За Книгою штатів 1796 р. на Правобережній Україні були відновлені земські, що виконували також поліцейські функції, та повітові суди, які набули всестанового характеру. Продовжували діяти магістрати як суди першої інстанції для купецтва й міщанства та Головний суд як апеляційна установа.

У 1798 р. в Санкт-Петербурзі Павлом I був заснований ратгауз – міське правління. Ратгауз відав міськими доходами, а також судовими справами громадян і різночинців, цивільними і кримінальними. Апеляція на його рішення подавалася одразу в Сенат, йому ж був підпорядкований Наказ громадського піклування. У 1800 р. було наказано в губернських містах, окрім тих, що користувалися особливими привілеями, замість магістратів заснувати ратгаузи, яким підпорядкувати магістрати і ратуші повітових міст. 17 березня 1801 р., після вступу на престол Олександра I, впровадження в губернських містах ратгаузів було скасовано, а 12 лютого 1802 р. були ліквідовані ратгаузи в столицях, відновлені магістрати і думи [22, с. 361].

Аналізуючи зміни в судоустрої, здійснені Павлом I, А. Ф. Пісарькова доходить висновку, що судова система втратила становий та значною мірою виборний характер. Крім того, імператор відновив в українських губерніях привілеї та колишні особливості в організації судової влади. Однак його метою було посилення подальшої централізації правління, тому вжиті заходи усували недоліки реформи 1775 р. [10, с. 527]. Як вважає М. В. Бармак, зміни Павла I в управлінській системі на Правобережжі України стали своєрідним синтезом врахування реалій традиційного адміністрування в регіоні, бажання якнайшвидше ліквідувати відмінності в управлінні цими землями та губерніями центральної Росії, удосконалити і досягти найбільш можливої централізації і суворої ієрархії зверху донизу [23, с. 29].

Оцінюючи те, що було зроблено за часів правління Павла I, можна погодитися з думкою Н. М. Єфремової, що така реорганізація «не здійснила суттєвого впливу на наступний півстолітній розвиток судової системи в Росії» [8, с. 12].

Висновки. Отже, російська влада в ході реформування судової системи наприкінці XVIII ст. задекларувала створення судів за західноєвропейським зразком із виборністю суддів, всестановим порядком розгляду справ, незалежністю. Насправді ж, враховуючи

зверхне ставлення центральних і місцевих органів до судової влади, остаточні рішення приймалися залежними посадовцями. Спроба Павла I покращити судову владу мала на меті не повернення до старих часів, а створення більш централізованої та залежної системи, хоча і з урахуванням деяких місцевих традицій. Проте ці зміни мали короткостроковий характер та істотно не вплинули на подальшу еволюцію та трансформацію судоустрою.

Список використаних джерел: 1. Кавелин К. Основные начала русского судоустройства и гражданского судопроизводства, в период времени от Уложения до Учреждения о губерниях. Рассуждение, писанное для получения степени магистра гражданского законодательства / К. Кавелин. – М. : Тип. А. Семена, 1844. – 191 с. 2. Дмитриев Ф. История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от Судебника до Учреждения о губерниях / Ф. Дмитриев. – М. : Ун-т. тип., 1859. – 580 с. 3. Троцина К. Историческое развитие судоустройства в России от времен Великого Князя Иоанна III до наших дней / К. Троцина. – Киев : Ун-т. тип., 1847. – 353 с. 4. Миллер Д. П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Суды земские, гродские и подкоморские в XVIII в. / Д. П. Миллер. – Харьков : Тип. Харьков. губерн. правления, 1895. – 324 с. 5. Слабченко М. Е. Опыты по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. / М. Е. Слабченко. – Одесса : Тип. акционер. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1911. – 293 с. 6. Павлова-Сильванская М. П. Социальная сущность областной реформы Екатерины II / М. П. Павлова-Сильванская // Абсолютизм в России (XVII–XVIII вв.) : сб. ст. / под ред. Н. М. Дружинина, Н. И. Павленко, Л. В. Черепнина. – М. : Наука, 1964. – С. 460–491. 7. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 г. в России / М. Г. Коротких. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 183 с. 8. Ефремова Н. Н. Судоустройство России в XVIII – первой половине XIX в. (историко-правовое исследование) / Н. Н. Ефремова. – М. : Наука, 1993. – 192 с. 9. Каменский А. Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опыт целостного анализа) / А. Б. Каменский. – М. : РГГУ, 2001. – 575 с. 10. Писарькова Л. Ф. Государственное управление в России с конца XVII до конца XVIII века. Эволюция бюрократической системы / Л. Ф. Писарькова. – М. : Рос. полит. энцикл., 2007. – 743 с. 11. Самоквасов Д. Я. История русского права / Д. Я. Самоквасов. – М. : Ун-т. тип., 1906. – 595 с. 12. Благочестивейшей Самодержавнейшей Великой государыни Императрицы Екатерины Великой Учреждение для управления губерний Всероссийской империи [Электронный ресурс]. – М. : Сенат. тип., 1979. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/upload/iblock/5ae/Utverzhdeniya.pdf>. 13. О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам : Именной указ от 30 нояб. 1796 г. // Полное собрание законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича составленное. – Собрание первое. – Т. 24.– № 17.594. – С. 229–304. 14. Собрание малороссийских прав 1807 г. / сост. К. А. Вислобоков [и др.] ; отв. ред. Б. М. Бабий, А. Н. Мироненко. – Киев : Наук. думка, 1993. – 366 с. – (Памятники политико-правовой культуры Украины). 15. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России : учеб. для студентов высш. учеб. заведений / Н. П. Ерошкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1983. – 352 с. 16. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 18472, арк. 1–112.

17. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) / А. Й. Пашук. – Львів : Вид. Львів. ун-ту, 1967. – 178 с. 18. Резнік О. І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року / О. І. Резнік // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 127–132. 19. ЦДІАК України, ф.801, оп. 1, спр. 8, арк. 1–2. 20. Гетманцев О. Цивільний процес і наука цивільного процесуального права в першій половині XIX ст. / О. Гетманцев // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2009. – Вип. 492. – С. 44–51. 21. ЦДІАК України, ф. 222, оп.1, спр. 155, арк. 1–9. 22. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.) / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, О. О. Петрушевского. – 1890–1907. – Т. 26 (51) : Рабочая книжка – Резолюция. – СПб. : Типолитогр. АО «Издат. дело, бывшее Брокгаузь–Ефронь», 1899. – 6, 480 с., 10 л. ил. 23. Бармак М. В. Формування владних інституцій на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : автореф. дис. ... д-ра істор. наук : 07.00.01 / Бармак Микола Валентинович. – Львів, 2008. – 38 с.

Надійшла до редколегії 04.02.2015

Ильин О. В. Изменения в судеустройстве на украинских землях в составе Российской империи в 1796–1801 гг.

Исследована трансформація судової системи на українських землях, входивших в состав Российской империи в конце XVIII в. Показана противоречивость реформационных усилий, предпринятых в этой сфере в период правления императора Павла I.

Ключевые слова: украинские земли, Российская империя, судеустройство, гражданское судопроизводство, реформа.

Ilyin O. V. Changes in the judicial system on Ukrainian lands under Russian Empire in 1796–1801

Changes in the judicial systems were carried out by Pavlo I and resulted in the loss of class and largely elective character of the judicial system. The emperor renewed privileges and former features in organization of the judicial department in Ukrainian provinces. However, his aim was to strengthen further centralization of rule. Russian power during reformation of the judicial system in the end of the XVIII century proclaimed creation of courts according to European standards concerning the electiveness of judges, all-estate order of consideration of cases, independence. But the dependence of courts was really kept with central and local government bodies. The attempt of Pavlo I to improve the judicial department was aimed at not returning to old times, but creation of more centralized and dependent system, though taking into account some local traditions. However, these changes had short-term character and substantially did not influence on a further evolution and transformation of the judicial system.

Keywords: Ukrainian lands, Russian Empire, judicial system, civil rule-making, reform.

УДК 342.1(477)

А. В. Надутий**ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Проаналізовано підходи різних учених до питання щодо загрози територіальній цілісності держави. Наведемо як реальні, так і ймовірні загрози територіальній цілісності, на які слід звернути увагу.

Ключові слова: національна безпека України, територіальна цілісність України, загроза національній безпеці, загроза територіальній цілісності.

Постановка проблеми. Європейський вибір України спричинив прояв і реалізацію серйозних загроз територіальній цілісності нашої держави. Так, прагнучи перешкодити прагненням Українського народу до європейського майбутнього, Росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на сході України та зараз намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок, що сформувався після закінчення Другої світової війни, підірвати основи міжнародної безпеки та міжнародного права, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені [1]. Виникає загроза і державності України, і світовому правопорядку.

Стан дослідження. Питаннями загроз національній безпеці України займалися багато науковців, зокрема О. М. Андрєєва, В. П. Горбулін, Г. К. Крючкова, Д. Г. Паталах, З. Д. Чуйко та інші. Так, В. П. Горбатенко звертав увагу на проблему сепаратизму в Україні, О. М. Андрєєва досліджувала загрози суверенітету та територіальній цілісності України, А. І. Шевцов, М. С. Гобачов, В. Г. Пилипчук та О. П. Дзьобань вивчали глобальні загрози, які більшою чи меншою мірою стосуються й України [2–4]. Разом із тим, згадані дослідження мають здебільшого фрагментарний характер і присвячені лише окремим загрозам національній безпеці України, а загрози територіальній цілісності нашої держави зовсім залишилися поза увагою вчених.

Актуальність цієї теми визначається тим, що на сьогодні державність України опинилася на грані свого існування, що обумовлено загрозою втрати територіальної цілісності у зв'язку з воєнною агресією з боку Росії, тотальною корупцією інститутів держави, критичною масою державного боргу (на межі дефолту) та бюджетного дефіциту, зростанням прірви між зубожінням населення України та олігархією [5, с. 57]. При цьому необхідність здійснення реформ вимагає побудови держави на основі демократії, поваги до прав людини та основоположних свобод, верховенства права. Все це відбувається в умовах широкої дискусії щодо проблем міжнародної, регіональної та національної безпеки, що актуалізувалися через новий геополітичний перерозподіл світу і, зокрема, Європи, «перезавантаження»

відносин США та Росії [6, с. 3]. Відповідно до Угоди про асоціацію [7] Україна як європейська країна поділяє спільну історію та спільні цінності з державами – членами Європейського Союзу і налаштована підтримувати такі цінності.

На сучасному етапі історичного розвитку нашої держави окупація та агресія Росії найсуттєвіша, але далеко не єдина загроза територіальній цілісності. У нашій статті ми спробуємо виявити основні загрози територіальній цілісності України на сучасному етапі державотворення, що є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Під національною безпекою України О. М. Андреева розуміє сукупність умов, яка забезпечує реалізацію проекту української національної незалежності та суверенної державності, а під загрозами – те, що може цей проект загальмувати або перекреслити [6, с. 14].

У свою чергу, З. Д. Чуйко, досліджуючи конституційні основи національної безпеки України, відзначає, що в цілому сучасні загрози спрямовані проти всієї системи національних інтересів країни, а їх негативний, руйнуючий вплив охоплює практично всі сфери суспільного життя. Головні з них мають переважно внутрішній характер і зосереджені у політичній, економічній, енергетичній, соціальній, екологічній, інформаційній, правовій та духовній сферах. Крім того, Україна має низку серйозних зовнішньополітичних проблем. Значна частина викликів та небезпеки для цілісності й суверенітету нашої країни знаходиться у площині масштабних глобалізаційних та геополітичних процесів [8, с. 65].

Загроза – явище, чинник (сукупність чинників), які здатні реально створити умови чи стан повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів. Загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища й чинники, які створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Т. Г. Абдуліна виділяє такі види загроз національній безпеці України: об'єктивні, що виникають або існують незалежно від цілеспрямованої людської діяльності (наприклад, природна катастрофа); суб'єктивні, які виникають унаслідок цілеспрямованої діяльності людей; уявні, що є результатом неправильної оцінки інформації, внаслідок чого вона інтерпретується як даність за реальної відсутності; потенційні, які можуть бути реалізовані за тих чи інших обставин; реальні, що вже здійснюються або можуть бути здійсненні (реалізовані в будь-який момент часу) [9, с. 69].

Загрози територіальній цілісності, передбачені в нормативно-правових актах, класифікуються за походженням (зовнішньополітичні й внутрішньополітичні) та за сферами дії (у військовій сфері, у сфері безпеки державного кордону України, в інформаційній сфері, у сфері державної безпеки тощо).

Для вжиття відповідних заходів дуже важливо вчасно виявляти як потенційні, так і реальні загрози територіальній цілісності України.

У 2010 році О. М. Андреева стверджувала, що однією з вузлових проблем міждержавних конфліктів, які впливають на політичну стабільність і громадську думку в Україні, є геополітична невизначеність населення України [6, с. 7]. Проте було цілком очевидно, що обрання європейського напрямку розвитку, яке стало можливим після зміни влади у 2014 році, призведе до появи нових загроз. Україна, на думку О. М. Андреевої, на той час перебувала на переломному етапі вибору системи національної безпеки, оскільки не існувало надійних інструментів захисту її суверенітету в умовах, коли наявна реальна загроза її територіальній цілісності, що в ультимативній формі вже була сформульована Державною Думою Росії та постійно підкреслювалася представниками виконавчої влади Росії. У такій ситуації Україна була змушена шукати захисту в Європейському Союзі та НАТО. Тому шлях європейської та євроатлантичної інтеграції, визначений законодавством України, сприймається як логічний і відповідає національним інтересам [6, с. 33]. Крім О. М. Андреевої, яка наголошувала на необхідності налагодження рівноправних відносин з Росією [6, с. 5], про цю загрозу попереджали В. Г. Пилипчук та О. П. Дзьобань, які реально політику Росії стосовно України розглядали як стратегію відродження нової наддержави [4]. Таким чином, через відсутність своєчасних заходів потенційна загроза стала реальною.

До очікуваних ризиків, що можуть супроводжувати розвиток окремих територій України в умовах реалізації реформи щодо децентралізації та в процесі добровільного об'єднання територіальних громад, на думку О. С. Власюка, варто віднести відсутність реформування виборчої системи. Без реформування виборчої системи об'єднання територіальних громад призведе до значного підвищення ролі місцевих еліт, що без повного переходу виборчого процесу на пропорційну модель здатне спричинити суттєві загрози національній безпеці та територіальній цілісності держави [10, с. 12]. Таку загрозу не можна відносити до реальних, однак потрібно взяти до уваги під час проведення територіальної реформи.

Відповідно до ст. 6 закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року до пріоритетів національних інтересів віднесено: інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України тощо [11].

Загрози територіальній цілісності України є невід'ємною складовою сфери національної безпеки України, а тому ст. 7 Закону передбачає загрози національним інтересам і національній безпеці України, проте ми зосередимо свою увагу на тих, які більшою чи меншою мірою стосуються територіальної цілісності нашої держави.

У зовнішньополітичній сфері слід відзначити посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; загрозу посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян. Разом із тим, законом України «Про основи національної безпеки України» не конкретизована ця загроза. Вона конкретизована у Стратегії національної безпеки, затвердженій указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, разом із загрозами, про які вже було згадано вище. Зокрема, агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки та підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, зокрема: військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України; розвідувально-підризна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму та тероризму; створення й усебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та подальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні; нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї [1].

Однією з цілей Стратегії є мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1].

Наступна загроза, передбачена ст. 7 Закону, – це спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав. Зміст цієї загрози законом також не конкретизується, але в першу чергу йдеться про втручання Росії у внутрішні справи України. Хоча не варто обмежувати зміст цієї загрози лише цим аспектом. На думку В. П. Горбуліна, відкритість українського політикуму, прозорість для зовнішніх впливів вітчизняних політичних інститутів створили умови, за яких Україна стала перед загрозою зовнішнього управління [12]. Безумовно, відкритість українського політикуму на сучасному етапі теж, за певних умов, може стати джерелом появи нових загроз територіальній цілісності, оскільки існує негативний досвід відкритого політикуму з Російською Федерацією. Тому, на нашу думку, цю загрозу слід віднести до потенційних.

Окрему увагу слід звернути на загрозу воєнно-політичної нестабільності, регіональних та локальних війн (конфліктів) поблизу кордонів України [11], оскільки вона стосується не тільки територіальної

цілісності, а й недоторканності кордонів. Традиційно вважається, що основою національної безпеки будь-якої країни в будь-який час є збереження держави в тих кордонах, у яких вона існує на цей історичний момент. Тому загроза державній цілісності є нібито універсальною та позаідеологічною характеристикою [6, с. 13]. На нашу думку, взаємозалежність принципів територіальної цілісності та недоторканності кордонів вимагає системного врахування загроз щодо цих об'єктів.

Загрози у війсьній сфері та сфері безпеки державного кордону України також передбачені у ст. 7 закону України «Про основи національної безпеки України». Щодо безпеки державного кордону України слід відзначити такі загрози: недостатню ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося, тощо [11].

На нашу думку, однією із загроз територіальній цілісності України на сучасному етапі є ведення інформаційної війни проти України, загрози кібербезпеці й безпеці інформаційних ресурсів, які, по-суті, є «інструментом» посягання на територіальну цілісність України.

Досліджуючи питання глобальних загроз і довгострокової стратегії розвитку України, А. І. Шевцов теж наводить декілька загроз. Ми перелічимо лише ті, які, на нашу думку, найбільше стосуються питання територіальної цілісності. По-перше, це конфлікти світового масштабу (суб'єктивні з позицій цивілізації) та цивілізаційне протистояння. Загострюються протиріччя між цивілізаціями, насамперед між християнським і мусульманським світом, які можуть призвести до масштабного конфлікту, а в подальшому – до деградації цивілізації.

По-друге, це глобальна терористична мережа. Одним із виявів глобалізації є формування глобальної терористичної мережі, що об'єднала раніше розрізнені групи у розгалужену скоординовану мережу. Міжнародний тероризм оголосив війну Західній цивілізації, у яку вже сьогодні втягнуто багато країн. Також слід відзначити, що, незважаючи на міжнародну систему контролю за нерозповсюдженням зброї масового ураження, існує небезпека її розповсюдження, у тому числі оснащення такою зброєю терористичних організацій, дії яких контролювати практично неможливо.

По-третє, це формування нових центрів сили й боротьба між ними за лідерство. На роль нових світових лідерів претендують ЄС, Китай, Індія, Бразилія та Росія. Сумарний обсяг ВВП країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) до 2050 року перевищать обсяг ВВП країн «великої сімки». Світ перетвориться на багатополарний з можливими конфліктами між центрами сили.

По-четверте, загрозою є бідність у країнах «третього світу». За оцінками ООН, до 2025 року 7,8 млрд жителів планети (90 % населення) проживатимуть у країнах «третього світу», тобто країнах бідних.

Погіршиться становище «середнього класу» і у країнах «золотого мільярда», що спричинить нові цивілізаційні виклики [2, с. 189]. Всі згадані загрози, на нашу думку, слід віднести до зовнішньополітичних.

Отже, зважаючи на вказані зовнішньополітичні загрози, Україна як повноцінний член світової спільноти, а також як суб'єкт міжнародного права виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, повинна активно сприяти зміцненню загального миру й міжнародної безпеки, як і мирному врегулюванню спорів, і співпрацювати з цією метою в рамках Організації Об'єднаних Націй та Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Беручи до уваги зобов'язання Співтовариства та його держав-членів і України щодо приведення в життя всіх принципів і положень, що містяться в Заключному акті Організації безпеки і співробітництва в Європі, визнаючи у цьому контексті, що підтримка незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України сприятимуть зміцненню миру і стабільності в регіоні Центральної та Східної Європи і на Європейському континенті в цілому, Україна відповідно до укладених нею міжнародних договорів співпрацює в галузі боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з міжнародним тероризмом.

Однією із внутрішніх загроз територіальній цілісності України є сепаратизм у поєднанні з тероризмом як формою його реалізації (здійснення). Крім того, функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань на території України також створює реальну загрозу територіальній цілісності. Про таку загрозу йдеться й у ст. 7 Закону [11], оскільки також передбачаються спроби створення й функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань і намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України. У свою чергу, масштабна підтримка сепаратистських проявів в Україні Російською Федерацією залишається найбільшим ризиком для національної безпеки та територіальної цілісності України [13, с. 14].

Отже, на сучасному етапі дуже гостро стоїть питання термінового та оперативного подолання виявлених загроз державності України через: збереження територіальної цілісності та незалежності; знищення корупції або ж зведення її до мінімально можливого рівня; реалізацію економічних реформ (наслідки: виведення значної частини економіки з тіні, збільшення надходжень до бюджету, стабілізація валютного курсу та платіжного балансу, зниження боргового тягаря тощо). Д. Г. Паталах справедливо відзначає, що між цими трьома складовими існує прямий і зворотний зв'язки. Так, без збереження територіальної цілісності та незалежності відпадає потреба у двох наступних діях. Зворотний зв'язок залежить від ефективності проведених економічних реформ і досягнення запланованих результатів.

Сьогодні в Україні вирішуються доленосні питання – збереження незалежності, територіальної цілісності держави та забезпечення її європейського майбутнього [5, с. 59].

З огляду на проведене дослідження слід зробити такі **висновки**:

1) європейський вибір народу України безсумнівний, проте слід враховувати позиції та побоювання частини населення держави, яка не підтримує такий геополітичний вибір, задля забезпечення єдності громадян та запобігання новим внутрішньодержавним конфліктам, що можуть стати загрозою територіальній цілісності. Необхідна подальша діяльність держави в напрямку об'єднання Українського народу в розбудові європейсько-орієнтованої держави. Таким чином, Україна зможе спільними зусиллями захистити свій «європейський вибір»;

2) під загрозою територіальній цілісності слід розуміти явище, чинник (або їх сукупність), що створюють або здатні реально створити умови чи стан повної або часткової неможливості реалізації суверенітету Українського народу на недоторканній, цілісній території в межах визначених кордонів України;

3) глобальним завданням національної безпеки України на сучасному етапі є забезпечення територіальної цілісності, державного суверенітету, реальної незалежності та європейського вибору Українського народу. З урахуванням цього до основних загроз територіальній цілісності України на сучасному етапі державотворення слід віднести: окупацію Росією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розв'язання воєнної агресії на сході України; інформаційну війну проти України, загрози кібербезпеці й безпеці інформаційних ресурсів, які, по суті, є інструментом посягання на територіальну цілісність України; сепаратизм у поєднанні з тероризмом як формою його реалізації. Масштабна підтримка сепаратистських проявів в Україні Російською Федерацією залишається найбільшим ризиком для національної безпеки та територіальної цілісності України.

Отже, загрозою територіальній цілісності України на сучасному етапі державотворення можуть бути як зовнішні, так і внутрішні фактори, що впливають на суверенність, територіальну цілісність і недоторканість нашої держави.

Список використаних джерел: 1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95. 2. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / А. І. Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 187–193. 3. Грани глобалізації. Трудные вопросы современного развития / Горбачев-Фонд; [авт. кол.: Горбачев М. С. (рук.) и др.]; предисл. и послесл. М. С. Горбачева. – М. : Альпина Паблицер, 2003. – 592 с. 4. Пилипчук В. Г. Вплив глобалізаційних процесів на конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України [Елект-

ронний ресурс] / Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. // Гуманітарний часопис. – 2010. – № 1 – С. 5–10. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/j-pdf/gumc_2010_1_3.pdf. 5. Паталах Д. Безпекові загрози державності України: суть та суперечності подолання / Д. Паталах // Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 21–22 трав. 2015 р.) / Юрид. ф-т Сумс. держ. ун-ту ; Ліга студентів Асоц. правників України ; редкол.: А. М. Куліш, М. М. Бурбика, О. М. Резнік та ін. – Суми : Сумс. держ. ун-т, 2015. – С. 57–59. 6. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.01 / Андреева Ольга Миколаївна. – Київ, 2010. – 39 с. 7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27 черв. 2014 р. : ратиф. Україною із заявою законом від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. 8. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чуйко Зоряна Дмитрівна. – Харків, 2007. – 209 с. 9. Абдуліна Т. Г. Нові загрози національній безпеці України: аналіз наукових поглядів / Т. Г. Абдуліна // Нова педагогічна думка. – 2015. – № 1 (81). – С. 69–72. 10. Власюк О. С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні / О. С. Власюк // Регіональна економіка. – 2015. – № 1. – С. 5–18. 11. Про основи національної безпеки України : закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. 12. Горбулін В. П. Украинский фронт «Четвертой мировой войны» / Владимир Павлович Горбулин // Зеркало недели. – 2006. – № 29 (608). – С. 4. 13. Гречко О. О. Принцип єдності та цілісності державної території як гарантія унітарного характеру Української держави / О. О. Гречко // Право і Безпека. – 2014. – № 4 (55). – С. 12–15.

Надійшла до редколегії 28.03.2016

Надутьї А. В. Основные угрозы территориальной целостности Украины на современном этапе государственного строительства

Проанализированы подходы различных учёных к вопросу об угрозе территориальной целостности государства. Приведены как реальные, так и возможные угрозы территориальной целостности, на которые следует обратить внимание.

Ключевые слова: национальная безопасность Украины, территориальная целостность Украины, угроза национальной безопасности, угроза территориальной целостности.

Nadutyi A. V. The main threats to territorial integrity of Ukraine at the present stage of state formation

The European choice of Ukraine caused serious manifestation and realization of the threats to territorial integrity of our country. Herewith the author

specifies both the real and the possible threats to territorial integrity, to which we should pay attention.

It is indicated that the European choice of Ukrainian people is undeniable, but we should take into account the positions and concerns of the population of the state that does not support such a geopolitical choice to ensure the unity of the people and prevention of new national conflicts that could become a threat to territorial integrity. We need further activities of the state towards the unification of the Ukrainian people in building a European-oriented state. Ukraine can protect its «European choice» only by joint efforts.

Under the threat of territorial integrity, according to the author's opinion, we should understand the phenomenon, factor (or their combination) that make or can really make conditions or the state of full or partial impossibility of implementing the sovereignty of the Ukrainian people to be inviolable, integral territory within defined borders of Ukraine. The global task of national security of Ukraine at this stage is to ensure the territorial integrity, sovereignty, real independence and European choice of the Ukrainian people.

The author of the article has singled out the following major threats to the territorial integrity of Ukraine at the present stage of state formation: invasion of Russia to some Ukrainian territories; unleashing military aggression in the East of Ukraine; information warfare against Ukraine, threats to cybersecurity and security of information resources, which actually are instruments of encroachment on the territorial integrity of Ukraine; separatism combined with terrorism as a form of its implementation. The biggest risk to national security and territorial integrity of Ukraine is, according to the author, massive support of separatist manifestations in Ukraine.

Keywords: national security of Ukraine, territorial integrity of Ukraine, the threat to national security, the threat to territorial integrity.

ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.98

Р. Х. Бічурін

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО
В УМИСНОМУ ВБИВСТВІ З ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ**

На підставі аналізу практики органів досудового слідства, наукової літератури розглянуто основні положення тактики проведення допиту підозрюваного під час розслідування умисних вбивств із хуліганських мотивів. Виокремлено й охарактеризовано типові ситуації допиту підозрюваного у вчиненні цієї категорією злочинів. Запропоновано рекомендації щодо застосування тактичних прийомів допиту в безконфліктній та конфліктній ситуаціях.

Ключові слова: допит, умисне вбивство, хуліганський мотив, криміналістична тактика, розслідування вбивств.

Постановка проблеми. Особливості підготовки та проведення окремих слідчих (розшукових) дій посідають важливе місце в методичці розслідування вбивств із хуліганських мотивів. Тому цілком обґрунтованим є виділення в структурі кожної методики розслідування особливостей тактики проведення окремих слідчих дій як її самостійного структурного елемента [1]. Такий підхід цілком успішно використовуються українськими криміналістами.

Розглядаючи таку слідчу дію, як допит, у кримінальних провадженнях, кваліфікованих за п. 7 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України, слід зазначити, що на практиці слідчі нерідко стикаються з труднощами в організації та якісному проведенні допиту підозрюваного. Це пов'язано як із недостатністю відповідного досвіду в багатьох працівників органів досудового розслідування, так і з недосконалістю існуючих науково-практичних криміналістичних рекомендацій.

Стан дослідження. Вченими в галузі криміналістики написано солідну кількість наукових праць щодо тактики допиту. Зокрема, дослідженням цих питань займалися Г. Г. Доспулов, Є. Ф. Коновалов, О. А. Кравченко, Т. Г. Олексєєва, М. І. Порубов, О. Б. Соловйов. Значну увагу приділено й методикам розслідування окремих видів і груп убивств, чому присвячено наукові роботи В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, О. М. Алексійчук, О. О. Андрєєва, І. Ф. Борисенка, В. І. Боярова, С. Ф. Здоровка, А. В. Іваниці, В. В. Польщикова, О. С. Саїнчина, В. В. Семенового, В. Л. Синчука, А. М. Чорного та інших. Проте на сьогоднішній день залишаються не сформованими окремі тактичні рекомендації щодо специфіки проведення допиту підозрюваного в умисному вбивстві з хуліганських мотивів.

Таким чином, **метою** цієї статті є надання рекомендацій щодо тактики проведення допиту підозрюваного в умисному вбивстві

з хуліганських мотивів на основі аналізу відповідної наукової літератури та узагальнення слідчої практики.

Виклад основного матеріалу. Взагалі, допит визначають як регламентований кримінальним процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якого слідчий (прокурор, суддя), використовуючи законні практичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного та фіксує в протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину [2, с. 185]. Як відомо, з метою ефективного та безконфліктного допиту слідчий повинен уміло користуватися тактикою його проведення. У науковій літературі наголошується, що організаційно-тактичні аспекти допиту пов'язані з такими його елементами: плануванням цієї слідчої дії; вивченням особи, яку допитують; визначенням місця й часу проведення допиту; обранням способу виклику на допит (у межах, встановлених законом); підготовкою технічних засобів фіксації допиту; наданням допомоги допитуваній особі у згадуванні інформації; оцінкою отриманої інформації [3, с. 14].

Особливості проведення допиту підозрюваного під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів, у першу чергу, визначаються ситуацією цієї слідчої дії. За загальним правилом, оскільки дача показань не є обов'язком підозрюваного, допит може відбутися тільки в тому випадку, якщо він погодився або сам виявив бажання давати показання. У разі відмови відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви (ч. 4 ст. 224 КПК України). Факт відмови підозрюваного відповідати на запитання чи давати показання повинен бути зафіксований у протоколі допиту із зазначенням мотивів, якщо підозрюваний їх повідомив. Слід також враховувати, що підозрюваний може відмовитися від відповіді не на всі, а на конкретні запитання, і це не можна розцінювати як повну відмову від дачі показань. У цьому випадку слідчий повинен скласти протокол відповідно до вимог закону та позначити, на які саме запитання підозрюваний відмовився відповідати, а також причини відмови [4, с. 374].

Найбільш сприятливою ситуацією допиту є безконфліктна, коли підозрюваний бажає давати правдиві та повні показання. Головними завданнями слідчого в такій ситуації є збереження безконфліктності та одержання максимально повних показань щодо обставин злочину. Основою для збереження безконфліктності є встановлення психологічного контакту з допитуваним. Процес встановлення контакту в основному залежить від слідчого, його професійної підготовки, досвіду, авторитету й особистісних якостей. Його ефективність визначається лінією поведінки слідчого відносно допитуваного. Важливо, щоб допит проводився рівним і спокійним тоном, без грубих, образливих виразів і зневаги до особи, яку допитують. Ні в якому

разі не слід висловлювати задоволення чи розчарування при отриманні відповіді, це може вплинути на допитуваного, що, у свою чергу, негативно позначиться на об'єктивності показань. Для встановлення контакту з допитуваним слідчому важливо бути гарним слухачем. Уважне ставлення до особи, доброзичливість, прагнення розібратися і зрозуміти співрозмовника, прояв інтересу до його слів – основа професійно проведеного допиту. Можна сказати, що у відомому сенсі цим визначається професійна придатність слідчого [5, с. 20–21]. Перехід від заперечування до відвертості, від брехні до правди, від протидії до сприяння завжди пов'язаний з великими психологічними труднощами. Слідчий зобов'язаний допомагати особам, які сприяють встановленню істини у кримінальному провадженні. Зробити цей крок необхідно, використовуючи законні методи психологічного впливу.

Також у безконфліктній ситуації слідчому необхідно враховувати тип темпераменту особи, яку допитують, з метою найбільш ефективного допиту. Так, на думку Д. М. Ушакова, темперамент (лат. *temperamentum*) – сукупність тих чи інших постійних психічних властивостей людини, що виражаються в її поведінці, залежать від фізіологічних умов її організму й утворюють певний психічний тип [6]. На сьогодні розрізняють чотири типи темпераменту: сангвінічний, меланхолічний, холеричний і флегматичний. Відомий науковець А. Ф. Коні наводить приклад впливу темпераменту особи, яку допитують, на правдивість показань і відповідність їх реальності [7, с. 33].

З метою одержання максимально повних показань від підозрюваного слідчому необхідно під час допиту з'ясувати: 1) дані про підозрюваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіту, місце роботи, заоччнення, стягнення, судимості (не завжди з належною повнотою встановлюються біографічні та інші відомості про підозрюваного, зокрема точний вік, сімейний стан, психологічні особливості тощо); 2) чи був знайомий із потерпілим, які мав з ним стосунки; 3) чи виникали раніше конфліктні ситуації, що відомо підозрюваному про потерпілого, який він чинив опір; 4) які конкретно хуліганські дії передували вчиненню вбивства, за яких обставин, мотивів та з якою метою (у випадках очевидності хуліганського вчинку слідчі нерідко обмежуються загальним визнанням вини з боку підозрюваного); 5) умисел на вбивство та хуліганські дії, тобто яка переслідувалася мета, як оцінює підозрюваний свої дії, що примусило до їх вчинення; 6) чи був підозрюваний тверезий або перебував у стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння; 7) з якого приводу, де, коли і з ким вживав спиртні напої, наркотики; 8) чи мав при собі зброю або предмети, спеціально пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень, якщо так, то які саме, де і коли придбані чи виготовлені; 9) чи чинив опір особам, які намагалися припинити його хуліганські дії, якщо так, то кому саме й в якій формі; 10) яку шкоду, на його думку, заподіяв своїми діями, чи розуміє, що скоїв вбивство;

11) його ставлення до своїх дій, їх оцінку; 12) чи чинив він раніше які-небудь правопорушення або злочини, до якого виду відповідальності притягувався.

Для допиту за такою категорією злочинів характерним є те, що слідчому нерідко доводиться на місці події допитувати підозрюваного, який перебуває у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Це має негативний вплив на повноту та правдивість показань, а у випадках хронічного алкоголізму взагалі спостерігається схильність до брехні, послаблення пам'яті та розумових здібностей в цілому. В такому випадку необхідно розглянути можливість залучення до допиту лікаря, відкладення допиту до протверезіння або проведення додаткового допиту після протверезіння.

Специфічний стан підозрюваного під час вчинення злочину може обумовлювати помилкове сприйняття реальності й, відповідно, викривлення обставин події в показаннях. У такому випадку рекомендується застосовувати тактичні прийоми освіження в пам'яті забутого, до яких належать: звертання до обставин, що суміжні за часом і простором; демонстрація набору аналогічних об'єктів (у натурі, макетів, фотознімків, малюнків тощо), що дозволяє пригадати предмет, який цікавить слідчого, або уточнити його характеристики; проведення допиту на місці події, в обстановці, яка пов'язана з ним, також може сприяти відродженню в пам'яті обставин, які цікавлять слідство, і таких, про які взагалі нічого не відомо; для відновлення в пам'яті обставин події (розташування осіб і предметів в обстановці певного місця, їх переміщення тощо) може служити пропозиція намалювати схему такого місця, у процесі реалізації якої особа може згадати «загублені деталі».

Більш складними, безумовно, є конфліктні ситуації допиту підозрюваного у вбивстві, коли останній надає завідомо неправдиві показання. В основі кожного злочину лежить конфлікт правопорушника із законом, інтересами суспільства та держави. У ході розкриття та розслідування злочину конфлікт із законом може перейти у форму конфлікту зі слідчим. Тому слідчий повинен бути готовий до протидії [8, с. 4]. Під час розслідування умисних убивств із хуліганських мотивів конфліктна ситуація допиту виникає нерідко. Це пов'язано, по-перше, з бажанням підозрюваного приховати свою вину та мотив. Суттєве значення в цій ситуації має своєчасно та вірно визначений мотив особи, яку допитують, давати неправдиві показання та створювати конфліктну ситуацію. Аналізуючи практику кримінальних проваджень, є підстави стверджувати, що найбільш поширеними мотивами неправдивих показань підозрюваного є: бажання повністю уникнути відповідальності за вчинене, стремління знизити тяжкість вчиненого діяння (наприклад, приховати хуліганський мотив убивства); розрахунок на недостатність доказів у слідчого для викриття винного; намагання скрити груповий характер убивства; приховання аморальності власної поведінки.

Таким чином, найбільш розповсюдженими конфліктними ситуаціями допиту підозрюваного є: 1) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до вбивства; 2) підозрюваний не заперечує, що заподівав потерпілому смерть, але заперечує хуліганський мотив убивства; 3) підозрюваний заперечує груповий характер убивства; 4) підозрюваний заявляє, що взагалі не пам'ятає обставин події. Відповідно до ситуації та з урахуванням інших важливих обставин має обиратись тактика проведення допиту підозрюваного. Зокрема, у ситуації, коли підозрюваний повністю заперечує свою причетність до вбивства, його позиція може полягати в наступному: 1) він взагалі заперечує свою присутність на місці події; 2) він не заперечує, що брав участь у бійці, інших хуліганських діях, але не визнає причетність до вбивства; 3) підозрюваний вказує, що вбивство вчинила інша особа.

Щодо першої ситуації пропонуємо застосовувати наступні тактичні прийоми допиту: 1) пред'явлення доказів (раптове пред'явлення доказів, пред'явлення доказів після попереднього з'ясування обставин, які пов'язані з ними, пред'явлення з роз'ясненням значення доказів, супроводження пред'явлення доказів описом можливого подальшого ходу розслідування та очікуваних результатів); 2) роз'яснення та переконування в тому, що вибрана позиція шкідлива для самого підозрюваного (відсутність зізнання у скоєному обтяжує вину особи, співпраця зі слідством пом'якшує покарання); 3) демонстрація намірів і можливостей слідства щодо збирання, дослідження та використання доказової інформації (розкриття можливостей судових експертиз, пояснення планів слідчого).

У другій ситуації, коли підозрюваний не заперечує, що заподівав потерпілому смерть, але заперечує хуліганський мотив убивства (сподіваючись на іншу кваліфікацію злочину з більш тяжкого п. 7 ч. 2 ст. 115 на менш тяжку ч. 1 ст. 115), під час допиту може бути ефективним застосування наступних тактичних прийомів: 1) деталізація показань (уточнення та конкретизація обставин події, проведення повторного допиту, що дозволяє виявити розходження показань із реальністю події); 2) роз'яснення сутності хуліганського мотиву.

Щодо третьої ситуації, коли підозрюваний заперечує груповий характер убивства (для того, щоб виключити факт співучасті), можна виділити такі тактичні прийоми допиту, як: 1) аналіз показань щодо їх відповідності обставинам справи; 2) аналіз протиріч у показаннях осіб, яких допитують; 3) проведення одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб.

Під час четвертої ситуації, коли підозрюваний заявляє, що взагалі не пам'ятає обставин події, рекомендується застосовувати тактичні прийоми освіження в пам'яті забутого, які вже були нами розглянуті. Також підозрюваний може робити вигляд, що не пам'ятає або не повністю пам'ятає обставини події. У цьому випадку рекомендується використовувати так звані слідчі хитрощі (маскування цілей

допиту, організування обмовок, створення уявлення про поінформованість слідчого тощо). Загальним у них є створення стану, коли особа може продемонструвати свою обізнаність, відкрито прореагувати на надану інформацію.

Під час розслідування умисних убивств із хуліганських мотивів, коли підозрюваний заперечує свою причетність до злочину або хуліганський мотив, слідчому необхідно з метою виявлення правдивої інформації, використовуючи зазначені тактичні прийоми, провести допити свідків, близьких і родичів, що дасть можливість довести наявність саме хуліганського мотиву в діях особи.

Загалом, складність проведення допиту в конфліктній ситуації складає і той факт, що підозрюваний добре обізнаний про деталі злочину, а тому застосування тактичних прийомів слідчим можливо лише у випадку впевненості в їх правдивості. Найкраще, якщо докази, що пред'явлені слідчим, будуть підтверджені іншими слідчими діями. Докази слід пред'являти лише після того, як особу допитано за всіма обставинами кримінального провадження.

На практиці деякі слідчі з метою створення атмосфери довіри та бажання давати правдиві показання можуть давати обіцянки різного характеру. У зв'язку із цим, виникає питання допустимості таких обіцянок у кримінальному судочинстві. У цьому випадку можна погодитися з думкою О. М. Васильєва та Л. М. Корнеєвої, які стверджують, що такі обіцянки допустимі лише за деяких обставин [9, с. 121]. По-перше, у випадку, якщо ці обіцянки знаходяться у межах компетенції слідчого. По-друге, якщо виконання таких обіцянок не потребує від особи, яку допитують, надати показання визначеного слідчим характеру (наприклад, «якщо ти зізнаєшся у скоєнні злочину, я дозволю тобі побачення з дружиною»). По-третє, у випадку, якщо слідчий має реальну можливість виконати обіцянку та зробить це. У всіх інших випадках така обіцянка буде обманом.

Отже, справжня майстерність слідчого проявляється саме тоді, коли, маючи суму фактів, що дозволяє злочинцю продовжувати опір, він, тактично правильно використовуючи їх, призводить підозрюваного до переконання в марності протидії [10, с. 300].

Висновки. Потрібно відзначити, що в основі успішного проведення допиту підозрюваного у вбивстві з хуліганських мотивів лежать три основні фактори: а) психологічний процес формування показань; б) встановлення контакту з особою, яку допитують; в) уміле застосування тактичних прийомів допиту з урахуванням ситуації, що склалась під час слідчої (розшукової) дії.

Під час підготовки до допиту слідчому необхідно з'ясувати коло обставин, що підлягають з'ясуванню, мету допиту, зрозуміти свою психологічну та теоретичну підготовку до цієї дії, характер та обсяг інформації, що є в наявності тощо. Крім того, на ефективність та повноту допиту впливають суб'єктивні та об'єктивні фактори. Тактика проведення допиту повністю залежить від слідчої ситуації. Слідчому

надзвичайно важливо правильно застосовувати норми кримінального процесуального законодавства, що регламентують процедуру допиту та визначають допустимість прийомів його проведення. Крім того, необхідно в межах, дозволених законодавством, виявити особливості особи, яку допитують, з метою формування індивідуального підходу до неї. Розвиток і вдосконалення тактики допиту підозрюваного у вбивстві є важливим напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел: 1. Волобуев А. Ф. Проблемы методики расследования разграблен майна в сфері підприємництва : монографія / А. Ф. Волобуев. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с. 2. Янковий М. О. Генезис понятия та сутність допиту / М. О. Янковський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 5. – С. 185–187. 3. Тактика допроса потерпевших, свидетелей, подозреваемых, обвиняемых : учеб.-практ. пособие / А. В. Бачиева, С. Н. Веренич, А. Н. Виноградова, К. И. Сотников. – М. : ЦОКР МВД России, 2010. – 40 с. 4. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грушевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с. 5. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : учеб. пособие / Н. И. Порубов. – М. : БЕК, 1998. – 208 с. 6. Ушаков Д. Н. Темперамент // Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс] / Ушаков Дмитрий Николаевич. – Режим доступа: <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=76641>. 7. Кони А. Ф. Память и внимание. Из воспоминаний судебного деятеля / А. Ф. Кони. – СПб. : Полярная звезда, 1992. – 77 с. 8. Процессуальный порядок и тактика проведения допроса : учеб.-метод. пособие / сост. Т. Г. Алексеева, О. А. Кравченко. – Хабаровск : Дальневост. ин-т повышения квалификации ФСКН России, 2009. – 63 с. 9. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – М. : Юрид. лит., 1970. – 208 с. 10. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : науч.-практ. рук. / А. Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 352 с. 11. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г. Г. Доспулов. – Алма-Ата : Наука, 1975. – 192 с. 12. Коновалов Е. Ф. Криміналістика. Криміналістическа тактика : учеб. пособие / Е. Ф. Коновалов. – М. : МГИУ, 1999. – 222 с. 13. Соловьев А. Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии / А. Б. Соловьев. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 192 с.

Надійшла до редколегії 15.03.2016

Бичурин Р. Х. Особенности допроса подозреваемого в умышленном убийстве по хулиганским мотивам

На основании анализа практики органов досудебного следствия, научной литературы рассмотрены основные положения тактики проведения допроса подозреваемого при расследовании умышленных убийств по хулиганским мотивам. Выделены и охарактеризованы типичные ситуации допроса подозреваемого в совершении этой категории преступлений. Предложены рекомендации по применению тактических приёмов допроса в бесконфликтной и конфликтной ситуациях.

Ключевые слова: допрос, умышленное убийство, хулиганский мотив, криминалистическая тактика, расследование убийств.

Bichurin R. K. Features of tactics while interrogating a suspect in committing murder with hooligan motives

The relevance of the research of tactics of interrogating a suspect in having committed murder with hooligan motives is due to the need of forming specific tactical recommendations on the specifics of conducting interrogation of a suspect in the criminal proceedings of the specified category.

Based on the analysis of the practice of the agencies of pre-trial investigation, scientific literature the author has offered itemization of the main provisions of tactics of conducting interrogation of a suspect while investigating the murders with hooligan motives. It is noted that there are three main factors in the basis of successful interrogation of a suspect in the commission of a murder with hooligan motives: a) psychological process of forming the testimony; b) establishment of relationship with the interrogated person; c) skillful use of interrogation tactics considering the situation that has emerged during the investigation (search) action.

In preparation for the interrogation the investigator has to find out the range of circumstances to be proved, the objectives of the interrogation, to understand own psychological and theoretical preparations for this action, the nature and extent of available information, etc. It is extremely important to apply correctly the norms of criminal procedural law regulating interrogation procedure and determining the admissibility of techniques of conducting this investigative action. It is also necessary to identify the interrogated person's characteristics, in the extent permitted by the law, in order to form an individual approach. Development and improvement of tactics of interrogating a suspect in the murder is an important area for further research.

Keywords: interrogation, murder, hooligan motive, forensic tactics, investigation of murders.

УДК 341.217+341.48

А. В. Войціховський

Діяльність Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми

Досліджено особливості діяльності Ради Європи у сфері протидії торгівлі людьми; подано аналіз міжнародно-правової бази Ради Європи у зазначеній сфері; визначено основні пріоритетні завдання для України щодо протидії торгівлі людьми.

Ключові слова: Рада Європи, торгівля людьми, Парламентська Асамблея Ради Європи, Кабінет Міністрів Ради Європи, Група експертів із заходів стосовно протидії торгівлі людьми (ГРЕТА), Україна.

Постановка проблеми. Глобалізація у світовому масштабі, зростаюча взаємозалежність держав, нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих регіонів світу спричинили небачене до цього часу поширення наприкінці ХХ ст. такого ганебного й антигуманного явища, як торгівля людьми.

Оскільки торгівля людьми вже набула транснаціонального характеру, то боротьба з цим негативним явищем виходить за рамки однієї держави і є предметом міжнародного регулювання, зокрема в рамках універсальних та регіональних міжнародних організацій. Особливу увагу цим питанням приділяє Рада Європи, членом якої Україна є з 1995 р., що покладає на неї зобов'язання привести своє законодавство у відповідність до стандартів Ради Європи в галузі прав людини, в тому числі протидії торгівлі людьми.

Питання протидії різним проявам торгівлі людьми все частіше стають предметом обговорення в засобах масової інформації, в наукових колах, перебувають у центрі гострих політичних дискусій. Окремі випадки торгівлі жінками, торгівлі дітьми, торгівлі з метою сексуальної експлуатації, рабства та работоргівлі викликають значний резонанс серед населення, негативно впливають на авторитет як держави, так і всієї вітчизняної правоохоронної системи.

Означені фактори й зумовлюють актуальність теми цього дослідження, його теоретичну і практичну значущість.

Стан дослідження. Проблемам торгівлі людьми почали приділяти багато уваги на науковому рівні. Певні міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею людьми як порушенням прав людини досліджуються у працях Г. А. Кохан, Н. В. Плахотнюк, О. В. Святун та ін. Крім того, серед українських дослідників деяких аспектів цієї проблематики слід назвати О. М. Бандурку, Ю. М. Галустян, К. Б. Левченко, В. М. Куца, Т. А. Татаринцева, С. М. Рагушного, Ю. С. Шемшученка, М. В. Буроменського, В. Н. Денисова, М. М. Микієвича, І. А. Шваба, О. В. Шведа та ін.

Іхні праці є методологічним підґрунтям подальшого розкриття, теоретичного уточнення розуміння сучасних міжнародних стандартів забезпечення прав людини, в тому числі у сфері протидії торгівлі людьми.

Метою цієї статті є дослідження особливостей діяльності Ради Європи у запобіганні торгівлі людьми; аналіз міжнародно-правової бази Ради Європи у зазначеній сфері; визначення ролі Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми в системі міжнародно-правових документів із протидії різним проявам торгівлі людьми; з'ясування основних пріоритетних завдань для України щодо протидії торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з кінця ХХ ст. Рада Європи стала осередком діяльності, спрямованої на боротьбу з торгівлею людьми. Рада Європи реалізовувала цілий ряд ініціатив у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаних із цим питань, зокрема: розробку правових стандартів і стратегій, дослідницьку діяльність, правове та технічне співробітництво, а також моніторинг.

У 1987 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила перший документ, присвячений боротьбі із сучасними формами рабства, – Рекомендацію 1065 (1987) щодо торгівлі дітьми та інших форм

експлуатації дітей [1]. У документі Асамблея засвідчила, що міжнародна торгівля дітьми з метою проституції, порнографії та рабства набула вражаючих форм і суспільство зобов'язане захищати дітей та турбуватися про їх інтереси.

Виконуючи Рекомендацію Парламентської Асамблеї, Комітет Міністрів Ради Європи підготував та 9 вересня 1991 р. ухвалив Рекомендацію R (91) 11 Комітету Міністрів державам-членам щодо сексуальної експлуатації, порнографії та проституції, а також торгівлі дітьми та молодими особами [2]. Окрема увага в рамках Рекомендації була присвячена заходам щодо боротьби з торгівлею дітьми, а саме посиленню моніторингу за потенційними посередниками торгівлі дітьми – агенціями з питань усиновлення; забезпеченню доступу дітей до навчальних та медичних закладів тощо.

Занепокоєна фактами значного поширення торгівлі жінками та примусової проституції в європейських державах, Парламентська Асамблея Ради Європи 23 квітня 1997 р. ухвалила Рекомендацію 1325 (1997) про торгівлю жінками та примусову проституцію в державах – членах Ради Європи [3].

Асамблея рекомендувала Комітетові Міністрів розробити конвенцію про боротьбу з торгівлею жінками та примусову проституцію, яка була б відкрита і для держав, які не є членами Ради Європи. Конвенція повинна зосереджувати свою увагу на правах людини, визначати репресивні заходи щодо боротьби з торгівлею людьми шляхом гармонізації законів, координувати зусилля та співробітництво між правоохоронними органами та судовою владою, передбачити механізм контролю за виконанням положень, а також узгоджувати подальші дії на європейському рівні для боротьби з торгівлею людьми.

У Рекомендації Асамблеї була визначена роль неурядових організацій у сфері протидії торгівлі людьми. Їх неупередженість та мобільність у справі реагування є причиною того, що жертви торгівлі людьми найчастіше звертаються за підтримкою саме до них. Таким неурядовим організаціям було вирішено надати право звертатися до суду від імені жертв торгівлі людьми.

На виконання положень Рекомендації Парламентської Асамблеї Комітет Міністрів Ради Європи у травні 2000 р. ухвалив Рекомендацію R (2000) 11 державам-членам стосовно протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації [4].

Державам – членам Ради Європи рекомендувалося вживати відповідні законодавчі та практичні заходи для забезпечення захисту прав жертв торгівлі людьми, особливо жінок, підлітків та дітей. Торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації розглядається як така, що підпадає під визначення міжнародної організованої злочинності. Зважаючи на це, вона вимагає більш координованих дій як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У 2000 р. увага Ради Європи була прикута до проблеми взаємопов'язаності торгівлі людьми та нелегальної міграції. Обставини, що

склалися на території Європи, знову викликали реакцію з боку Парламентської Асамблеї у вигляді Рекомендації 1467 (2000) щодо нелегальної міграції та боротьби з торгівцями людьми [5]. У цьому документі Асамблея засвідчила своє переконання, що, крім збільшення заходів безпеки на європейських кордонах з метою затримання нелегальних мігрантів, держави-члени повинні посилити свою співпрацю для ефективної боротьби з торгівлею людьми.

На початку ХХІ ст. на порядку денному європейських країн постає нова проблема, пов'язана із появою нової форми рабства – домашнього рабства. У зв'язку з тим 26 червня 2001 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила Рекомендацію 1523 (2001) про домашнє рабство [6]. Асамблея звернулася до Комітету Міністрів із пропозицією розробити хартію прав домашніх працівників.

В ухваленій 21 січня 2002 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи Рекомендації 1545 (2002) щодо кампанії проти торгівлі жінками [7] Комітетові Міністрів Ради Європи було поставлено завдання заснувати Європейський центр дослідження проблем торгівлі жінками, до складу якого повинна входити група експертів у галузі запобігання торгівлі людьми.

Наступним документом Ради Європи у сфері боротьби з торгівлею людьми стала Рекомендація 1610 (2003) про міграцію, пов'язану з торгівлею жінками та проституцією [8], яка була схвалена Парламентською Асамблеєю 25 червня 2003 р. У Рекомендації було зазначено, що міграцію, яка переросла в міжнародну кримінальну торгівлю жінками, держави-члени не можуть побороти власноруч. Комітету Міністрів рекомендувалося якомога скоріше розпочати роботу над проектом Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми була відкрита Комітетом Міністрів Ради Європи до підписання державами-членами в м. Варшаві 16 травня 2005 р. Це відкриття відзначалося рекордною кількістю підписань – 15 держав – членів Ради Європи висловилися на користь перспективи її подальшої ратифікації. Конвенція набула чинності 1 лютого 2008 р. після її ратифікації 10 країнами (відповідно до ст. 42 Конвенції).

11 листопада 2005 р. Україна підписала Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, 21 вересня 2010 р. її було ратифіковано, а 1 березня 2011 р. Конвенція набула чинності для України [9].

Як зазначається у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, ратифікація Конвенції надає Україні можливість впроваджувати сучасні міжнародно-правові стандарти у сфері боротьби з торгівлею людьми, що сприятиме в подальшому подоланню статусу транзитної держави, через кордони якої постачається «живий товар». Крім того, ратифікація Конвенції відповідає загальним тенденціям створення всеохоплюючих міжнародно-правових

актів у сфері боротьби з цим ганебним явищем; забезпечить створення правових умов, необхідних для більш тісного співробітництва нашої держави з державами – членами Ради Європи не лише у боротьбі, а й у запобіганні торгівлі людьми, а також для притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні цих злочинів [10].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми спрямована на запобігання торгівлі людьми, захист жертв торгівлі людьми, забезпечення ефективного слідства та кримінального переслідування, сприяння координації національних дій та міжнародного співробітництва.

Конвенція застосовується до всіх форм торгівлі людьми, незалежно від того, є вони національними або транснаціональними, пов'язані з організованою злочинністю чи ні; усіх жертв торгівлі людьми (жінок, чоловіків та дітей); усіх форм експлуатації (сексуальної експлуатації, примусової праці або послуг, рабства, поневолення, вилучення органів).

Основною практичною цінністю Конвенції є приділення особливої уваги допомозі жертвам та захисту їхніх прав. Адже Конвенція визначає торгівлю людьми як порушення прав людини і посягання на її гідність та особисту недоторканність. Це означає, що органи державної влади несуть відповідальність за невжиття заходів щодо запобігання торгівлі людьми, захисту жертв та ефективного розслідування випадків торгівлі людьми.

Потрібно відзначити, що з питань протидії торгівлі людьми вже існують й інші міжнародно-правові документи, однак Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми містить більш чіткі положення, які є ширшими, ніж мінімальні стандарти, закріплені в міжнародних документах.

Еволюція міжнародного права підтверджує, що глобальний підхід повинен бути доповнений заходами регіонального характеру. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми не має мети конкурувати з іншими міжнародно-правовими документами, прийнятими на глобальному рівні. Конвенція призначена для покращення закріпленого в них захисту, а також для подальшого розвитку передбачених ними стандартів.

Важливим є те, що Конвенція створила незалежний механізм моніторингу, щоб оцінити, наскільки повно її положення реалізуються на практиці. Цей механізм моніторингу складається з двох елементів – Групи експертів із заходів стосовно протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) і Комітету сторін.

Група експертів із заходів стосовно протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) відповідає за здійснення моніторингу виконання Конвенції країнами, які її ратифікували. ГРЕТА складається з 15 експертів різних галузей (юристи, правоохоронці, психологи, лікарі, представники громадськості та ін.) з країн-учасниць, які є незалежними і неупередженими.

Звіти ГРЕТА містять аналіз ситуації в кожній країні щодо вжитих заходів із протидії торгівлі людьми, а також рекомендації щодо належного виконання положень Конвенції. Звіти складаються в дусі співробітництва та призначені надавати допомогу державам в їхніх зусиллях у боротьбі з торгівлею людьми.

Комітет сторін складається з представників країн-сторін, які ратифікували Конвенцію. На основі звітів і висновків ГРЕТА Комітет сторін представляє рекомендації окремим країнам стосовно заходів, яких слід ужити для виконання висновків ГРЕТА.

Цінність діяльності з моніторингу, що проводиться в рамках Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, полягає в оцінці та стимулюванні виконання далекоюсяжних зобов'язань за Конвенцією, у забезпеченні отримання індивідуальних рекомендацій для вирішення проблемних питань, у створенні форуму міжнародного співробітництва з метою обміну інформацією та досвідом тощо [11].

Секретаріатом Ради Європи 19 вересня 2014 р. оприлюднена Доповідь про виконання Україною Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, яка була складена за результатами оціночної місії ГРЕТА.

У доповіді ГРЕТА визнає важливі кроки, що зробила Україна для боротьби з торгівлею людьми та надання допомоги особам, які постраждали від цього явища, зокрема щодо:

- підготовки та професійного розвитку відповідних спеціалістів з питань, що стосуються протидії торгівлі людьми;
- ідентифікації та надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- боротьби з торгівлею людьми органів внутрішніх справ та прикордонників;
- прийняття стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, що дає змогу більш якісно надавати допомогу постраждалим особам;
- функціонування скоординованого механізму встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми;
- підвищення загального рівня обізнаності населення щодо торгівлі людьми тощо.

Водночас ГРЕТА надала ряд рекомендацій органам влади України щодо вдосконалення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема стосовно подальшого розвитку співпраці між представниками органів влади та громадськості у зазначеній сфері.

Експерти наголошують на необхідності посилення заходів щодо попередження торгівлі людьми шляхом зменшення вразливості до торгівлі людьми груп, що перебувають у несприятливих соціальних та економічних умовах [12].

У рамках міжнародного співробітництва України з європейськими країнами у сфері протидії торгівлі людьми проводяться численні робочі зустрічі, форуми, семінари, конференції, на яких обговорюються питання щодо заходів із протидії будь-яким проявам торгівлі людьми. Так, 4 лютого 2016 р. у приміщенні Координатора проектів ОБСЄ в Україні відбулась робоча зустріч з обговорення підсумків проведеної у 2015 р. роботи у сфері протидії торгівлі людьми та визначення планових завдань на 2016 р.

Участь у зазначеній зустрічі взяли представники Міністерства соціальної політики, Міністерства закордонних справ, Адміністрації державної прикордонної служби, Національної поліції, Служби безпеки, Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла-Страда Україна» та ін.

Під час засідання робочої зустрічі визначено основні пріоритетні завдання для України на 2016 р. у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема:

- виконання рекомендацій міжнародних експертів та організацій у сфері протидії торгівлі людьми;
- розробка змін до нормативно-правових актів, зокрема до закону України «Про протидію торгівлі людьми»;
- посилення ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- проведення засідання Міжвідомчої ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми;
- посилення взаємодії всіх суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;
- проведення навчання для працівників органів державної влади, які здійснюють повноваження у сфері протидії торгівлі людьми [13].

Висновки. Слід відзначити, що, незважаючи на позитивні зрушення у галузі протидії торгівлі людьми, нашій державі потрібно вжити широкого спектру заходів, спрямованих на унеможливлення торгівлі людьми. Насамперед це стосується заходів для підвищення рівня обізнаності громадськості з питань торгівлі людьми для викорінення причин цього явища. Особливу увагу українській владі потрібно звернути на необхідність протидії таким новим тенденціям, як збільшення масштабів торгівлі людьми з метою трудової експлуатації (економічна ситуація в країні і брак робочих місць підвищують вразливість населення до сучасного рабства), а також з метою сексуальної експлуатації жінок.

Надзвичайно важливим для України є вирішення питань щодо надання ефективної допомоги вимушеним переселенцям. Події на Донбасі й у Криму привернули увагу української влади до ситуації з вимушеними переселенцями в Україні, а саме зростання кількості вимушених переселенців, зокрема жінок, дітей та людей з особливими

потребами, які є вразливою групою в контексті торгівлі людьми. Вирішення проблем вимушених переселенців потребує від України як мінімум нормативного впорядкування діяльності щодо протидії цьому ганебному явищу, зокрема розробки її ухвалення Комплексної програми допомоги переселенцям в Україні.

Викладені в статті положення можуть бути використані практично, а саме в науково-дослідницькій сфері для подальших наукових досліджень цієї проблеми, в науково-освітній сфері під час викладання навчальних дисциплін, у науково-методичній сфері з метою вдосконалення, розробки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, а також у процесі організації роботи державних органів різних рівнів публічної влади, для визначення напрямків співробітництва між Україною та Радою Європи тощо.

Список використаних джерел: 1. Recommendation 1065 (1987) on the traffic in children and other forms of child exploitation : adopted by the Parliamentary Assembly on 6 October 1987 (15th Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=15099&lang=en>. 2. Recommendation No. R (91) 11 of the Committee of Ministers to member states concerning sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in children and young adults : adopted by the Committee of Ministers on 9 September 1991 at the 461st meeting of the Ministers' Deputies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_91_11e.pdf. 3. Recommendation 1325 (1997) on traffic in women and forced prostitution in Council of Europe member states : adopted by the Assembly on 23 April 1997 (13th Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15359&lang=en>. 4. Recommendation No. R (2000) 11 of the Committee of Ministers to member states on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation : adopted by the Committee of Ministers on 19 May 2000, at the 710th meeting of the Ministers' Deputies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804fda79. 5. Recommendation 1467 (2000) on clandestine immigration and the fight against traffickers : adopted by the Assembly on 29 June 2000 (23rd Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16819&lang=en>. 6. Recommendation 1523 (2001) on Domestic slavery : adopted by the Assembly on 26 June 2001 (18th Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16924&lang=en>. 7. Recommendation 1545 (2002) on a campaign against trafficking in women : adopted by the Assembly on 21 January 2002 (1st Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16965&lang=en>. 8. Recommendation 1610 (2003) on migration connected with trafficking in women and prostitution : adopted by the Assembly on 25 June 2003 (21st Sitting) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17123&lang=en>. 9. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі : від 16 трав. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858. 10. Левченко К. Б. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та проблемні питання вдосконалення

українського законодавства [Електронний ресурс] / К. Б. Левченко, А. Є. Санченко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 451–456. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_75. **11.** Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Механізм моніторингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Leaflets/Monitoring/UKR_Mecanisme.pdf. **12.** Секретаріатом Ради Європи оприлюднено Доповідь про виконання Україною Конвенції Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України : офіц. веб-сайт. – 14 листоп. 2014 р. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=4AD278A2D05B460556B4F3AA3F11434E.app1?art_id=168427&cat_id=150289. **13.** Відбулась робоча зустріч щодо обговорення підсумків проведеної у 2015 році роботи у сфері протидії торгівлі людьми та визначення планових завдань на 2016 рік [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України : офіц. веб-сайт. – 4 лют. 2016 р. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=E43E5A2D1858029E21B5F80DB7208D82.app1?art_id=185811&cat_id=150289.

Надійшла до редколегії 19.02.2016

Войцеховский А. В. Деятельность Совета Европы по противодействию торговле людьми

Исследованы особенности деятельности Совета Европы в области противодействия торговле людьми; представлен анализ международно-правовой базы Совета Европы в указанной сфере; определены основные приоритетные задачи для Украины по противодействию торговле людьми.

Ключевые слова: Совет Европы, торговля людьми, Парламентская Ассамблея Совета Европы, Кабинет Министров Совета Европы, Группа экспертов по противодействию торговле людьми (ГРЕТА), Украина.

Voytsihovskyi A. V. The Council of Europe activity on combating human trafficking

The analysis of the international and legal base of the Council of Europe as a center of activities aimed at combating human trafficking has been accomplished. Special attention has been paid to the research of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, which came into force on March 1, 2011 for Ukraine and provides the opportunity to implement the modern international and legal standards on combating human trafficking in Ukraine, to provide legal conditions required for closer cooperation with the countries – members of the Council of Europe in the fight against human trafficking.

It is noted that the Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA), which monitors the implementation of the Convention by the states that have ratified it, noted the important steps made by Ukraine in the fight against human trafficking in its report in 2014, at the same time it provided a number of recommendations to the authorities of Ukraine to improve the state policy on combating human trafficking, particularly regarding the development of cooperation between the authorities and the public in this area.

Despite the positive developments, Ukraine needs to adopt a wide range of measures aimed at inavailability of human trafficking, namely the measures to increase the public awareness on human trafficking issues to eradicate the causes of this phenomenon, measures to combat human trafficking for labor exploitation (economic situation increases the vulnerability of the population to modern slavery) and sexual exploitation of women.

It is extremely important for Ukraine to solve issues to provide effective assistance to internally displaced persons (women, children and persons with disabilities who are vulnerable in the context of human trafficking). Addressing the needs of internally displaced in Ukraine requires at least the streamline regulatory activities to combat this horrendous phenomenon, including the development and adoption of the Comprehensive Program of Assistance to Immigrants in Ukraine.

Keywords: Council of Europe, human trafficking, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Cabinet of Ministers of the Council of Europe, Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA).

УДК 340.69(477)

С. В. Євдокіменко,

І. А. Петрова

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВАМИ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Проаналізовано чинне процесуальне законодавство Франції щодо провадження судових експертиз, виявлено спільні та відмінні риси із процесуальним законодавством України для визначення можливостей використання позитивного досвіду в удосконаленні експертної діяльності. Особливу увагу приділено розгляду принципів діяльності експерта та можливостям їх реалізації в Україні. Досліджено участь експерта в судовому провадженні та його роль в укладанні полюбовної угоди.

Ключові слова: докази, судова експертиза, експерт, принципи експертизи, змагальність процесу, примирення сторін.

Постановка проблеми. Процесуальне законодавство України сьогодні знаходиться у стані реформування та адаптації до європейських стандартів. Значних змін набуває й експертна діяльність, яка покликана надавати докази для встановлення істини в суді. Особливостями сучасного судового провадження в умовах демократизації суспільства є змагальність і прозорість процесу у встановленні істини та задоволенні вимог сторін судового розгляду. Аналіз чинного процесуального законодавства Франції може надати корисну інформацію для вдосконалення експертної діяльності в Україні.

Стан дослідження. Питання, що розкривають напрями міжнародної співпраці науковців України з європейськими вченими в галузі експертної діяльності, були висвітлені у працях О. І. Виноградової,

В. Г. Гончаренка, Г. Л. Грановського, П. П. Іщенка, Н. І. Клименко, І. Л. Олійника та ін. Проте інтеграція України в європейський простір вимагає адаптації до сучасних вимог не тільки процесуального законодавства, й діяльності окремо взятого судового експерта у процесі судового провадження. Саме тому є актуальним виявлення позитивного досвіду експертної діяльності провідних країн Європи для подальшого використання в діяльності судових експертів в Україні.

Метою статті є аналіз процесуального законодавства Франції щодо провадження судових експертиз, порівняння його з чинним законодавством України для визначення можливостей використання в адаптації експертної діяльності до європейських вимог.

Виклад основного матеріалу. В юридичній системі Франції експертиза посідає основне місце, оскільки вона одночасно розглядається як надання доказів та як допомога у винесенні рішення. У своїй доповіді «Норми та стандарти експертизи у Франції» пан Дені Дюпре, який є Почесним адвокатом і свого часу був членом президії Паризької колегії адвокатів, на семінарі «Сприяння реформі правосуддя Казахстану» (2014 рік) зауважив, що право – це доказ, не залежно від того, йдеться про доказ, який представлений спонтанно, чи про доказ, який отриманий за допомогою експертизи, оскільки основний постулатом полягає в тому, що «кожна сторона має доказати факти, необхідні для підтвердження її вимог» [1].

У французькому судочинстві експертиза, яка проводиться в цивільній чи торгівельній сфері, регламентується Новим Цивільним процесуальним кодексом Франції (далі – НЦПК Франції), а у кримінальній сфері – Кодексом кримінального розслідування. Судову експертизу розглядають як міру розслідування, яка здійснюється технічним спеціалістом, і є необхідною через технічний характер галузі та яка проводиться до або через існуючу судову тяжбу з метою надання допомоги судді.

Згідно з новим Цивільним процесуальним кодексом (ЦПК) Франції (ст. 9) кожна сторона має доводити факти, необхідні для успішного вирішення її вимог, і може це здійснювати за допомогою доказів, які надані та отримані спонтанно, або знайдених доказів, які отримані в тому числі за допомогою експертизи [2–4]. Подібний підхід має відображення і у процесуальному законодавстві України. Так, п. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [5]. Цікавим є положення ст. 35 ЦПК Франції, де міститься вимога, що зобов'язує сторони ознайомлювати один одного з фактичними основами своїх вимог, наданими елементами доказувань і правовими підставами, на які вони посилаються [4]. В основі процесу реалізації цієї вимоги лежить обмін елементами доказування через змагальність сторін у судовому процесі. Змагальність сторін реалізується через поняття справедливого процесу, яке передбачає рівність засобів і можливостей, що

надає справедлива експертиза, через принцип лояльності судового розгляду, прописаний у статуті належної поведінки, а також через контрактне оформлення судового розгляду. На наш погляд, використання подібної регламентації змагальності сторін в українському законодавстві мало б позитивні результати.

Цивільне процесуальне законодавство Франції передбачає різні види доказів, зокрема: заяви третіх осіб (ст. 199 НЦПК Франції), довідки (ст. 200), розслідування (ст. 204), встановлення факту (ст. 249), консультації (ст. 256), експертизи (ст. 263). Стаття 263 ЦПК Франції містить нагадування про додатковий характер експертизи, зауважуючи, що вона призначається тільки у випадках, коли встановлення факту або консультації недостатньо для прояснення ситуації для судді [1]. Згідно з чинним процесуальним законодавством в Україні доказами у цивільній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, що мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів [6, ст. 57]. Відповідно до вимог діючого кримінального процесуального законодавства України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [5, ст. 84]. Доцільним вбачається запозичення із законодавства Франції положення про приймання як доказів заяв третіх осіб і довідок, особливо якщо йдеться про економічні правопорушення та господарські спори, де як довідки можуть виступати акти ревізії.

Докладніше процес збирання доказів прописаний у КПК України, ч. 2 ст. 93 якого передбачає, що сторона обвинувачення збирає докази шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. Частиною 3 цієї ж статті передбачено, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних

дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [5].

Стаття 144 ЦПК Франції передбачає, що експертиза може бути призначена за будь-якої ситуації, коли суддя не володіє достатніми елементами для винесення рішення у справі. Саме тому експертизу розуміють як надання доказів і як допомогу у винесенні рішення, як слідчу дію, що здійснюється технічним спеціалістом, необхідність в якому з'явилась до чи під час судового розгляду, з використанням технічних прийомів галузі, що розглядається, з метою надання допомоги судді, але не усуваючи його при вирішенні задачі. Такий підхід відображений у ст. 232 ЦПК Франції [1], він поділяється і процесуальним законодавством України та підтверджує, що судова експертиза найчастіше є єдиним практичним і конкретним вирішенням, єдиним засобом, що сприймається сторонами судового розгляду для вирішення складної технічної проблеми, встановлення точних причин події чи нещасного випадку, попередження тяжких наслідків і фінансових втрат, виявлення складних елементів, які дозволяють судді винести рішення та визначити відповідальність.

Проведення судової експертизи в Україні значно підвищило її ефективність у процесі доказування із використанням підходів, які широко використовуються у процесуальному законодавстві Франції, зокрема:

- судову експертизу розуміють і трактують як альтернативний спосіб вирішення судових спорів, здебільшого найефективніший;
- 80 % справ, за якими призначалась судова експертиза, ніколи не поверталися до судді, який розглядав справу по суті;
- експерти стають не тільки спостерігачами, й дійовими особами, які беруть участь у примиренні сторін;
- експерт є медіатором сторін, з якими він зустрічається, опитує, вислуховує, знайомиться із записами, саме він займає виграну позицію для спрощення процедури укладання полюбовної угоди;
- кінцевою метою судової експертизи є закінчення тривалого конфлікту та вирішення судового розгляду шляхом встановлення цивільного миру із дотриманням інтересів усіх сторін.

Процесуальне законодавство Франції передбачає тристоронні відносини між суддею, експертом та сторонами (адвокатами). Суддя, який виносить кінцеве рішення, вибирає й призначає експерта, визначає задачі, встановлює строки та суму первинного авансу. Саме суддя є наставником експерта, він контролює та здійснює нагляд за правильним виконанням завдань. Законодавчо визначено, що експерт повинен мати необхідну конкретну освіту, шлях набуття такого статусу, прописано професійну етику експерта, його обов'язки та відносини із суддею (чи є це залежність) і сторонами (чи є вони прозорими) нормуються процесуальним законодавством Франції. Щодо сторін судового провадження, то законодавство орієнтується на їх очікування та сподівання, визначає відносини клієнт – адвокат в

управлінні експертизою з урахуванням принципів законності, компетентності та когерентності (взаємозв'язку) та обираючи технічних помічників сторін між приватним експертом та експертом, який надається за страховкою [1]. На нашу думку, українським законодавцем доцільно було б звернути увагу на позиції французького законодавства, яке закріплює процес допомоги в ухваленні рішення через звертання за допомогою до оцінювача або спеціальної лабораторії чи іншої організації, що проводить випробування. Така допомога на сьогодні є необхідною під час проведення судово-економічної експертизи у сфері приватизації, девелоперської діяльності, нарахування та виплати дивідендів тощо.

У процесуальному законодавстві Франції використовуються принципи щодо провадження судових експертиз, безумовне дотримання яких, на нашу думку, дозволило б значно поліпшити судочинство України. Прописані ці принципи абсолютно зрозуміло, вони є такими, що допомагають у встановленні істини та ухваленні справедливого рішення. До них належать:

- швидкість, але дотримання права на захист;
- справедливий процес означає справедливу експертизу;
- якісний, лояльний судовий розгляд і рівність можливостей учасників процесу;
- абсолютне дотримання принципу змагальності сторін;
- контрактне оформлення експертизи;
- когерентність експертного підходу;
- інтерактивне ознайомлення з матеріалами та прозорість [1].

Під час проведення судових експертиз завжди орієнтуються на правило: «Гарне проведення експертизи іноді приводить до поганих результатів! Погане проведення експертизи завжди приводить до поганих результатів!» [1]. Саме тому значна увага приділяється як підготовці судової справи (до винесення рішення експертизи), так і саме провадженню експертизи та її проведенню експертом. У ході підготовки справи аналізуються основні норми та складається контрольний список, що включає в себе: документи і докази; чи потрібна експертиза, якщо особа є позивачем; чи можна передбачати медіацію або полюбовне вирішення конфлікту; підготовку повістки та плану дій; вибір експерта й визначення складу експертної групи та її керівника.

Процесуальне законодавство Франції приділяє значну увагу етапом експертизи та її проведенню експертом:

- дуже велике значення мають перші збори, під час яких визначається, хто є хто з експертів, відбувається представлення кожного експерта, переглядаються задачі та визначаються неточності, встановлюється доцільність звернення до судді для виправлень (для розширення або скорочення). У межах цих дій ст. 266 ЦПК Франції передбачає проведення наради для можливості уточнення, чи у повному складі представлені у групі експерти [3], попереднього

визначення вартості експертизи та її строків, спільного визначення програми місії, вивчення фінансової частини справи та необхідності передбачення залучення для допомоги декількох оцінювачів;

- передбачено обов'язкове надання звітів про зібрання, в яких указують особи присутніх, заповнюючи листок присутності, вносять ухвалені рішення, окремо визначають список наданих і витребуваних матеріалів, вказують та підтверджують подальші операції, визначають порядок денний для наступних зборів;

- обґрунтовано необхідність дотримання когерентності та прозорості, у межах якої потрібно потурбуватися про ознайомлення сторін з матеріалами, організувати конструктивний та узгоджений діалог, потурбуватися про пояснення ходу дій, мати науковий підхід та пояснювати зміст дослідження, інформувати сторони про зміни експертного дослідження та мати можливість перевірити доцільність проявлених ініціатив;

- враховано необхідність пошуку або досягнення консенсусу, яка включає в себе угоду щодо характеру експертизи, що планується, угоду про методологію та протокол, угоду про вибір оцінювача або лабораторії, угоду про суму та спосіб попереднього фінансування;

- реалізовано необхідність встановлення діалогу й узгодженості дій, у межах чого здійснюється сприяння у проведенні дискусії за участі всіх сторін, збагачення дискусії шляхом порівняння ідей та допускається можливість оспорування та право на помилку;

- до засобів включено можливість жорстко та ввічливо забезпечувати «поліцію» на зібраннях для уникнення інцидентів відносно експерта чи сторін, якщо виникнуть труднощі, звертатися за допомогою до адвокатів, можливість звернення до судді, якщо ускладнення можуть викликати конфлікт між дотриманням принципу змагальності й таємницею справи.

Позитивним моментом у процесуальному законодавстві Франції є можливість експерта під час здійснення експертного дослідження ухваленні рішення щодо звернення до оцінювача, клопотатися перед суддею про призначення ще одного помічника експерта або залучити для допомоги лабораторії чи інші організації для відбору зразків, проведення аналізів та інших випробувань. У цьому випадку йдеться про додаткові засоби, які експерт має і може використати для того, щоб підтвердити своє переконання.

Результатами експертного дослідження за законодавством Франції є документи експерта, що використовуються для висновків, зокрема: звіт, проміжна записка, етапний звіт, узагальнююча записка, попередній звіт, заключний звіт. Така кількість документів, що складаються судовими експертами у процесі експертного дослідження, обумовлена тим, що вони мають користь:

- дозволяють забезпечити когерентність експертизи;
- представляють собою етапи, що необхідні для спостереження за ходом роздумів експерта;

- дозволяють виправити або змінити деякі недоліки;
- повинні сприяти примиренню сторін і пропаганді ролі експерта як особи, яка бере участь у примиренні, коли експерт вважає, що в нього знаходяться всі елементи, необхідні для створення власного переконання у тому, що сторони готові до вироблення рішення із примирення сторін;
- мають приводити експерта до того, щоб за неможливості примирення повідомити сторонам останній етап своїх досліджень та надати їм, як і їх адвокатам, крайній термін для повідомлення, шляхом надання узагальнюючих записок (ст. 276 ЦПК Франції) про можливість зауваження та нагадує, що із закінченням визначеного терміну він не буде брати до уваги зауваження, які надані із запізненням [4]. Також для того, щоб усі зауваження учасників судового провадження були прийняті експертом до уваги, вони мають містити посилання на попередні.

На нашу думку, такі вимоги процесуального законодавства дозволяють сторонам судового провадження бути активними учасниками експертного дослідження, хоча вони при цьому не впливають на переконання експерта щодо досліджуваного об'єкта, а зауваження, які надаються, допомагають скорегувати процес експертного дослідження для отримання точнішого висновку експертизи.

Висновок експерта представляє собою заключний звіт і надається у матеріальній формі отримувачам, якими є сторони процесу. Законодавчо регламентується зміст звіту, який включає в себе основний зміст, висновки та додатки. Після надання заключного звіту вважається, що експерт закінчив вирішення поставленої задачі, а тому має надати заяву про встановлення розцінок на оплату його роботи, при чому враховуються способи оплати, строки та інші клопотання. Під час проведення експертизи і спілкування експерта зі сторонами може бути досягнуто примирення сторін або найбільш старанна сторона може звернутись до судді, який розглядає справу по суті. Це приводить до того, що сторони процесу забезпечуються ухваленням справедливого рішення. Українське процесуальне законодавство стало б краще, якщо врахували б такий досвід.

На судовому рівні приймається та затверджується заключний звіт експерта, а у випадках, коли він визнаний неповним чи недостовірним (або за інших умов), призначається додаткова або повторна експертиза. Процесуальне законодавство Франції, як і України, передбачає для експерта за різні порушення дисциплінарну відповідальність, цивільну професійну відповідальність і кримінальну відповідальність (ст. 434-20 Кримінального кодексу Франції [7]).

Останнім часом за законодавством Франції експертиза стала новим альтернативним способом вирішення судових справ, оскільки виникла та була реалізована особлива ідея, що раніше не визначалась, – експертиза може сприяти примиренню сторін у межах полюбовної угоди.

Висновок. У результаті проведеного дослідження процесуального законодавства Франції щодо проведення експертиз встановлено, що змагальність процесу реалізується через постійну взаємодію учасників судового провадження з судовим експертом. У свою чергу, прозорість процесу забезпечується оформленням експертом значної кількості обов'язкових документів (звіту, проміжної записки, етапного звіту, узагальнюючої записки, попереднього звіту, заключного звіту), з якими ознайомлюються сторони, які можуть ставити додаткові запитання. Позитивним у законодавстві Франції є чітка обмеженість строків проведення експертизи. Такий підхід підсилює незалежність експерта, дозволяючи своєчасно отримати повний науково обґрунтований заключний звіт.

Список використаних джерел: 1. Дюпре Д. Нормы и стандарты экспертизы во Франции [Електронний ресурс] / Дени Дюпре // Содействие реформе правосудия Казахстана : семинар нац. уровня (г. Астана, 27 июня 2014 г.). – Режим доступу: <http://www.zakon.kz/4637958-normy-i-standarty-jekspertiry-vo.html>. 2. Code de procédure civile (France) [Електронний ресурс] // Wikipedia : l'encyclopédie libre. – Режим доступу: [https://fr.wikipedia.org/wiki/Code_de_proc%C3%A9dure_civile_\(France\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Code_de_proc%C3%A9dure_civile_(France)). 3. Рыбина О. Французский гражданско-процессуальный кодекс 2011 года [Електронний ресурс] / Рыбина Ольга // LAWFIRM.RU : Юридические и Адвокатские услуги и консультации : [сайт]. – 08.11.2011. – Режим доступу: <http://lawfirm.ru/knigi/index.php?id=4361>. 4. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с фр. В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт. – Киев : Истина, 2004. – 544 с. – (Частное право). 5. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 6. Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18 берез. 2004 року № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. 7. Code pénal : Edition: 2016-04-03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://codes.droit.org/cod/penal.pdf?ts=1399650503>.

Надійшла до редколегії 24.03.2016

Евдокименко С. В., Петрова И. А. Особенности использования судебной экспертизы по законодательствам Украины и Франции

Проанализировано действующее процессуальное законодательство Франции по производству судебных экспертиз, выявлены общие и отличительные черты с процессуальным законодательством Украины для определения возможностей использования позитивного опыта в совершенствовании экспертной деятельности. Особое внимание уделено рассмотрению принципов деятельности эксперта и возможностям их реализации в Украине. Исследовано участие эксперта в судебном производстве и его роль в заключении полюбовного соглашения.

Ключевые слова: доказательства, судебная экспертиза, эксперт, принципы экспертизы, состязательность процесса, примирение сторон.

Yevdokimenko S. V., Petrova I. A. Features of using forensic expertise under the laws of Ukraine and France

The authors have analyzed the current procedural legislation of France on performance of forensic expertises; have revealed common and distinctive features with the procedural legislation of Ukraine to determine the possibilities of using positive experience to improve the expertise activities in Ukraine. Particular attention is paid to the principles of the expert's activities and the possibilities of their implementation in Ukraine; to the research of the expert's participation in the court proceedings and the role in the conclusion of an amicable agreement.

Proceedings of forensic expertise in Ukraine would significantly increase its effectiveness in the process of proving with the use of approaches that are widely used in French procedural law, namely: judicial expertise is understood and interpreted as an alternative method of judicial disputes resolution; experts are not only observers but also actors who participate in conciliation; an expert mediates the parties, whom he meets, interviews, listens, meets with records; he takes a winning position to simplify the conclusion of an amicable agreement.

As a result of the conducted research of procedural laws of France concerning the conduction of expertises it has been established that the adversarial process is realized through constant interaction between the participants of the proceedings with the judicial expert. In turn, the transparency of the process is guaranteed with preparing a significant number of mandatory documents by the expert (reports, interim notes, landmark report, summarizing note, preliminary report, final report), which are introduced to parties that may raise additional questions.

Keywords: evidence, forensic expertise, an expert, principles of the expertise, adversarial process, conciliation.

УДК 343.8

О. М. Кревсун

ПЕРЕВЕДЕННЯ ЗАСУДЖЕНОГО З ОДНІЄЇ ВИПРАВНОЇ КОЛОНІЇ ДО ІНШОЇ. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто деякі питання недосконалості правового регулювання субінституту зміни умов тримання засуджених у разі переведення їх з однієї виправної колонії до іншої. Важливість цього субінституту полягає в тому, що засуджені власною поведінкою, ставленням до суспільно корисної праці та навчання мають можливість змінити своє правове становище як у бік зменшення режимних правообмежень, так і в бік їх збільшення. Проілюстровано застосування зазначеної зміни умов тримання засуджених на окремих прикладах.

Ключові слова: прогресивна система, виконання покарання, субінститут, виправна колонія, умови тримання, переведення засудженого.

Постановка проблеми. Кримінально-виконавчий кодекс України закріплює за засудженими до позбавлення волі право змінити свої умови тримання в місцях позбавлення волі аж до умовно-

дострокового звільнення від відбування покарання у разі досягнення ними відповідного ступеня виправлення. Проте функціонування субінституту зміни умов тримання засуджених шляхом переведення їх з однієї виправної колонії до іншої містить небажані протиріччя, які зустрічаються у практичній діяльності.

Стан дослідження. Питання про переведення засуджених з однієї виправної колонії до іншої як один з елементів прогресивної системи виконання покарання досліджувалося у працях таких учених, як Г. А. Аванесов, О. І. Бажанов, М. О. Беляєв, М. М. Паше-Озерський, С. В. Познишев, О. Л. Ременсон, М. О. Стручков, Ю. М. Ткачевський, Б. С. Утевський та ін. Однак цей субінститут потребує більш детального вивчення.

Мета цієї статті – дослідити певну недосконалість правового регулювання переведення засуджених з однієї виправної колонії до іншої як одного із субінститутів прогресивної системи виконання покарання.

Виклад основного матеріалу. Не може викликати сумнівів твердження, що будь-яка система в тій чи іншій галузі суспільно-економічних відносин формується з окремих її елементів. Сукупність відповідних елементів, наприклад, прогресивної системи виконання покарання, визначає її сутність, змістом якої є переведення засуджених в інші умови тримання, збільшення чи зменшення обсягу їх прав на пільги. Інакше кажучи, застосування будь-якого з елементів (субінститутів) прогресивної системи виконання покарання пов'язано з видозміненням кримінально-правових відносин, що виникають між засудженим як суб'єктом цих відносин і державою в особі виправної колонії [1, с. 34].

Згідно з ч. 1 ст. 93 КВК України засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в одній виправній або виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого. Переведення засудженого для подальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за наявності виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в цій виправній чи виховній колонії. Порядок переведення визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Натомість проблемним аспектом залишається те, що кримінально-виконавче законодавство не надає роз'яснення, що саме необхідно розуміти під винятковими обставинами. Отже, зміст поняття «виняткові обставини» визначається на розсуд адміністрації установи, що в принципі небажане, оскільки адміністрація при цьому сама може визначати підстави для переведення засуджених, а це, у свою чергу, створює передумови для можливих зловживань, наслідком яких є порушення прав і законних інтересів останніх. Спостерігаємо протиріччя також між ч. 2 ст. 93 КВК України та ч. 1 ст. 101 КВК

України. Перша норма передбачає, що переведення з однієї колонії до іншої допускається за наявності виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого у цій виправній колонії, а друга дозволяє таке переведення залежно від досягнення засудженим певного ступеня виправлення (стає на шлях виправлення).

Зміна умов тримання засуджених у межах однієї виправної колонії містить у собі доволі вузький діапазон представлених засудженим прав. Натомість зміна умов тримання шляхом переведення їх з однієї установи до іншої дозволяє значною мірою послабити або посилити ступінь ізоляції, зменшити або збільшити кількість правообмежень і таким чином ефективніше вплинути на їх поведінку. Необхідність такої зміни обумовлена, насамперед, тим, що в період відбування покарання відбуваються зміни у свідомості самого засудженого, в його ставленні до себе та оточуючих, до заходів виховного впливу, до праці та навчання. Довготривале перебування засудженого в одних умовах (в обмеженому соціальному середовищі) є небажаним і не може сприяти його виправленню. Негативний вплив такого середовища певною мірою нейтралізується шляхом зміни характеру правообмежень, наприклад, «переводом в исправительно-трудовое учреждение с менее строгим видом режима, что сглаживает противоречия между изменившимися свойствами личности осуждённого и условиями, в которых он отбывает наказание» [2, с. 141]. Отже, змінюючи умови тримання засуджених шляхом переведення їх до виправної колонії іншого виду, адміністрація установи тим самим стимулює або карає засуджених.

Характерним для правових субінститутів – зміни умов тримання засуджених і заходів заохочення – є однорідність критеріїв, необхідних для їх застосування. Разом із тим, ми не вважаємо переведення засуджених з однієї виправної колонії до іншої або переведення їх у межах однієї установи заходом заохочення. Якщо такий субінститут є заходом заохочення, то для його застосування засудженим немає необхідності доводити своє виправлення. Про це свідчить і юридична природа заохочення – спосіб стимулювання правосвідомої поведінки, а не підстава для зміни умов тримання засуджених.

У результаті переведення засуджених до іншої колонії змінюється і обсяг карального впливу. Що стосується виховних засобів, то їх зміст залишається практично незмінним в період усього строку покарання, змінюються лише форми та інтенсивність застосування. Отже, у процесі переведення необхідно вести повний та об'єктивний облік індивідуальних рис особистості. Необґрунтована зміна умов тримання може вплинути на формування у засудженого неправильного усвідомлення стосовно карального змісту покарання.

Згідно з ч. 1 ст. 101 КВК України засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться:

– з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня

безпеки – після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання;

– із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше половини призначеного судом строку покарання.

Необхідність переведення засуджених зі звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки зумовлена відсутністю в колоніях максимального рівня безпеки, відповідно до ч. 1 ст. 94 КВК України, ділянки соціальної реабілітації.

На підставі п. 3.3 Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, позбавлених волі, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24.11.2014 № 1969/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 24.11.2014 за № 1492/26269, засуджені переводяться з колонії мінімального та середнього рівнів безпеки до колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання в порядку, передбаченому ст. 101 та ч. 3 ст. 138 КВК України, після фактичного відбуття:

1) не менше однієї четвертої частини строку покарання, призначеного судом за злочин середньої тяжкості;

2) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше була звільнена умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання [3].

Переведення в колонію мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання для окремих засуджених є першим етапом прогресивної системи виконання покарання. Доволі різка зміна умов тримання засуджених – від суворої ізоляції до напіввільного режиму – нерідко призводить до того, що засуджені, потрапивши в незвичні для них умови та не навчившись ще правильно користуватися наданими їм пільгами, допускають порушення режиму [4, с. 104–106]. Взагалі, переведення засуджених у виправну колонію мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання дає позитивні результати за умови, якщо висновок адміністрації установи про переведення базується на глибокому та всебічному вивченні особистості засудженого.

Поряд із переведенням засуджених з однієї виправної колонії до іншої, що має на меті поліпшення умов тримання останніх, у кримінально-виконавчому законодавстві присутній також вид переведення, що тягне за собою відповідно до ч. 3 ст. 101 КВК України погіршення умов тримання засуджених до позбавлення волі. У цій

нормі зазначено, що засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці; з колонії середнього рівня безпеки або звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки у приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки. Скасування поліпшених умов тримання означає відновлення початкового правового положення засуджених, в якому вони перебували до цього [5, с. 100].

Крім зазначених вище варіантів переведення засуджених до колонії іншого рівня безпеки за злісні порушення ними режиму відбування покарання, у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) визначено також можливість їх переведення за тією ж підставою з колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання: а) в колонію мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання; б) в колонію, де засуджений раніше відбував покарання [6].

Відповідно до Положення про сектор максимального рівня безпеки при виправній колонії середнього рівня безпеки, затвердженого наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28.07.2005 № 124 [7], у колоніях середнього рівня безпеки передбачено створення ізольованих секторів максимального рівня безпеки. У такому випадку, наскільки доречно здійснювати переведення засудженого, якого визнано злісним порушником установленого порядку відбування покарання, з колонії середнього рівня безпеки у приміщення камерного типу (ПКТ) колонії максимального рівня безпеки, якщо таке переведення можливе в межах однієї колонії? На наше переконання, це переведення є недоцільним, оскільки крім іншого несе ще й додаткове фінансове навантаження. У свою чергу, проведені дослідження дисциплінарної практики покарали, що переведення засуджених за злісні порушення режиму відбування покарання до установи з іншим видом режиму в дійсності застосовується рідко, переважно до осіб, які відбувають покарання в колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Частіше до злісних порушників установленого порядку відбування покарання застосовується переведення їх в ПКТ [8, с. 137–138].

Тримання засуджених у ПКТ сприяє зменшенню кількості порушень режиму відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Проте, чи доцільно при цьому говорити, що засуджені починають виправлятися? Відповідь, на нашу думку, скоріше негативна. Саме сувора ізоляція, умови ПКТ, посилені у порівнянні з іншими дільницями установи нагляд за засудженими не дозволяють їм учиняти порушення установленого режиму. Разом із тим, чимало засуджених, переведених із ПКТ назад до установи, добре себе поведуть, позитивно ставляться до праці та інколи навіть заслуговують на зміну умов тримання в кращий бік, хоча окремий аналіз і свідчить про малу ефективність переведень засуджених у ПКТ, особливо неодноразових.

Такі переведення певною мірою переривають процес виправлення й ресоціалізації та частіше пов'язані з подоланням організаційних труднощів. Незначну ефективність ПКТ визнали й окремі юристи, які займалися дослідженням цієї проблеми [9, с. 40]. Пенітенціарна практика свідчить, що більшість засуджених, які переведені в ПКТ, продовжують учиняти порушення режиму.

З'являються сумніви щодо доцільності, наприклад, переведення засудженого на підставі ч. 3 ст. 101 КВК України з колонії середнього рівня безпеки відразу в ПКТ колонії максимального рівня безпеки. На нашу думку, логічно було б перевести такого засудженого до жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки, а потім, у разі відсутності ознак виправлення, – до ПКТ цієї колонії.

Потребує більш чіткого визначення і таке питання. ПВР УВП передбачено, що зміна умов тримання засуджених шляхом їх переведення до виправних колоній іншого рівня безпеки здійснюється Апеляційною комісією ДПтС України за поданням адміністрації виправної колонії, погодженим з начальником територіального органу ДПтС України та спостережною комісією [6]. Натомість у ч. 3 ст. 100 КВК України зазначено, що таке переведення здійснюється центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, за поданням адміністрації виправної колонії, погодженим з начальником територіального управління (відділу) центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, і лише у випадках переведення засудженого у більш суворі умови тримання або збільшення обсягу встановлення правообмежень воно обов'язково погоджується зі спостережною комісією.

Висновки. Розглянувши питання щодо зміни умов тримання засуджених шляхом переведення їх з однієї виправної колонії до іншої ми переконуємося у важливості цього субінституту в процесі виправлення осіб, позбавлених волі. Стає помітним і те, що на сьогодні у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві мають місце певні суперечності, які виникають у процесі правового регулювання цього елемента прогресивної системи виконання покарання.

Увагу привертає також той факт, що деякі види переведень закріплено тільки в ПВР УВП і не закріплено в КВК України. При цьому проблема виникає в процесі правового регулювання порядку зміни статусу засудженого до позбавлення волі, оскільки переведення, наприклад, зі збільшенням обсягу встановлених правообмежень для засуджених повинно бути закріплено виключно на законодавчому рівні, а не регулюватися відомчими нормативними актами.

Список використаних джерел: 1. Аванесов Г. А. Прогрессивная система отбывания лишения свободы / Г. А. Аванесов. – М. : Изд-во ВНИИ МООП СССР, 1970. – 48 с. 2. Якимович Ю. К. Правовая природа изменения условий содержания лишенных свободы и дальнейшее совершенствование исправительно-

трудового законодавства / Ю. К. Якимович // Новая конституция СССР и проблемы правоведения : [сборник / ред.: В. Ф. Волович и др.]. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1980. – С. 140–141. **3.** Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі : затв. наказом М-ва юстиції України від 8 лют. 2012 р. № 222/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-12#n17>. **4.** Аванесов Г. А. Изменение условий содержания осужденных в процессе отбывания лишения свободы (прогрессивная система) / Г. А. Аванесов ; под ред. Н. А. Стручкова. – М. : Изд-во ВНИИ МООП СССР, 1968. – 152 с. **5.** Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права: проблемы Особенной части / Н. А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1985. – 256 с. **6.** Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом М-ва юстиції України від 29 груд. 2014 р. № 2186/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14>. **7.** Положення про сектор максимального рівня безпеки при виправній колонії середнього рівня безпеки : затв. наказом Держ. департ. України з питань виконання покарань від 28 лип. 2005 р. № 124 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 33. – Ст. 1995. **8.** Рибянцева А. А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рибянцева Андрій Анатолійович. – Луганськ, 2011. – 257 с. **9.** Детков М. Г. ПКТ: факторы эффективности / М. Г. Детков, Г. А. Фирсов // Исправительно-трудовые учреждения. – 1978. – № 5. – С. 39–40.

Надійшла до редколегії 18.02.2016

Кревсун О. Н. Перевод осуждённого с одной исправительной колонии в другую. Проблемные вопросы правового регулирования

Рассмотрены некоторые вопросы несовершенства правового регулирования субинститута изменения условий содержания осуждённых в случае перевода их из одной исправительной колонии в другую. Важность этого субинститута заключается в том, что осуждённые своим поведением, отношением к общественно полезному труду и обучению имеют возможность изменить своё правовое положение как в сторону уменьшения режимных правоограничений, так и в сторону их увеличения. Проиллюстрировано применение указанного изменения условий содержания осуждённых на отдельных примерах.

Ключевые слова: прогрессивная система, исполнение наказания, субинститут, исправительная колония, условия содержания, перевод осуждённого.

Krevsun O. M. Prisoner's transfer from one correctional institution to another one. Issues of legal regulation

Transfer of sentenced from one correctional institution to another one is historically associated with the operation of the Irish progressive system of the execution of punishment, which, in turn, stipulated the improvement or deterioration of custody conditions of convicts.

The essence of prisoners' transfers from one correctional institution to another one is in qualitative changes of their legal status by strengthening or weakening the limitations of the rights. Implementation of transfers is in the direct dependence on the behavior, attitude to work and learning. The impact of punishment and means of education can not entail corresponding changes in the convict's personality. Such measures for one category of prisoners achieve the objectives of correction process and resocialization, but for another depending on the personality changes that occurred during serving a sentence in the form of imprisonment, still remained the objectives. Possibility to change custody conditions is due, above all, to significant changes in convict's personality.

In general, change of custody conditions by transferring them from one correctional institution to another one allows significantly reduce or increase the degree of isolation, reduce or increase limitation of the rights and thus, to influence their behavior more effectively. The need for such change is due primarily to the fact that there are changes in the minds of convicts during the period of punishment, in their attitude towards themselves and others, to educational measures, to work and education. Long-term stay of convicts in the same conditions (in a limited social environment) is desirable and can not contribute to the correction process.

However, in practice the use of substitute of changing custody conditions of prisoners by transferring them from one correctional institution to another one encounters contradictions. The author of this scientific article has illustrated it by providing specific examples.

Keywords: progressive system, execution of punishment, substitute, correctional institution, custody conditions, prisoner's transfer.

УДК 343.98:[343.53:332.8](477)

Н. О. Опанасенко

ОСОБЛИВОСТІ ОБСТАНОВКИ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННОЮ ГРУПОЮ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Проаналізовано обстановку вчинення злочину як важливий елемент криміналістичної характеристики. Розкрито практичне значення дослідження обстановки шахрайства. Виявлено та охарактеризовано особливості обстановки шахрайства, вчиненого організованою злочинною групою у сфері житлового будівництва.

Ключові слова: шахрайство, житлове будівництво, обстановка вчинення шахрайства, організована злочинна група, криміналістична характеристика злочинів.

Постановка проблеми. Важливим елементом криміналістичної характеристики шахрайства є обстановка вчинення злочину членами організованої злочинної групи у сфері житлового будівництва, тобто сукупність факторів та умов, що сприяли здійсненню злочинних дій.

Стан дослідження. Дослідженню обстановки вчинення злочину присвячено праці таких учених, як Р. С. Белкін, І. М. Букаєва, О. М. Васильєв, В. К. Гавло, О. Ф. Волинський, І. Ф. Герасимов, Г. А. Густов, В. Я. Колдин, В. П. Корж, В. І. Куликов, В. О. Образцов, М. О. Селіванов, Д. А. Турчин, М. П. Яблоков та ін. Окремі питання обстановки вчинення шахрайства у житловій сфері досліджували С. В. Белов, В. В. Малигіна, Х. М. Михайлова, Н. В. Павлова, В. В. Сінкевич та ін. Дослідники приділили увагу розкриттю криміналістичної суті, змісту та структури обстановки вчинення злочину, визначили її місце та роль серед інших структурних елементів криміналістичної характеристики. Однак, незважаючи на значний вклад учених у вирішення зазначеної проблематики, певні проблемні питання, які стосуються безпосередньо дослідження обстановки шахрайств, вчинених організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва, залишаються недостатньо висвітленими, тому потребують подальшого ретельного вивчення.

Таким чином, **метою** цієї статті є аналіз обстановки вчинення злочину як важливого елемента криміналістичної характеристики, а також виявлення та характеристика особливостей обстановки шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі під обстановкою вчинення злочину в широкому сенсі розуміють сукупність суспільно-політичних, економічних, соціальних, правових та інших умов, що складаються на певному етапі розвитку суспільства й впливають на динаміку злочинності. У вузькому сенсі обстановка вчинення злочину розуміється як певна група факторів, що впливають на взаємодію між собою об'єктів, явищ (процесів) і характеризують умови місця, часу та інші умови навколишнього середовища, виробничі процеси, особливості поведінки учасників подій, а також інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно чи з волі учасників) у момент злочину і впливають на спосіб і механізм його вчинення [1, с. 240].

Інформація про обстановку злочину має важливе значення для структури криміналістичної характеристики, оскільки містить відомості про інші елементи злочину й виступає як своєрідний систематизуючий початок у межах цієї характеристики. В обстановці проявляються окремі важливі особистісні риси злочинця, які її формують (повністю або частково). Злочинці більшою чи меншою мірою пристосовуються до обстановки, лише в незначній кількості випадків злочини скоюються без урахування її особливостей [2, с. 69–70].

Як слушно зазначає М. І. Єнікєєв, злочинець, який приступає до виконання злочинного діяння, аналізує обстановку його вчинення, проявляє підвищений інтерес до всього, що може перешкодити реалізації злочинного наміру або полегшити вчинення діяння. Якщо обстановка вчинення злочину відповідає очікуванням злочинця,

його дії здійснюються стереотипно, звичними і характерними для нього способами. У ході виконання злочину можуть значно розширитися можливості реалізації злочинної мотивації, сформуватися додаткові та нові цілі злочину, може зміцнитися рішучість діяти більш інтенсивно [3, с. 320].

Слід також погодитися з точкою зору І. М. Букаєвої, яка приходить до обґрунтованого висновку, що обстановка вчинення злочину – це форма взаємозв'язку фізичного та соціального середовищ у реалізації механізму злочину, що формує об'єктивні закономірності його функціонування, розвитку злочинного умислу або відмови від злочину та є відбивною системою протиправної поведінки, за закономірностями якої на основі комплексу слідів створюється ретроспективна модель злочину в процесі його розслідування, виявляються внутрішні зв'язки, умови і причини злочину, обумовлюються прийоми застосування криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування. Дослідниця зазначає, що обстановка вчинення злочину в криміналістичній науці повинна розглядатися на двох рівнях: по-перше, як елемент механізму скоєння злочину, як матеріальне зовнішнє середовище місця протиправного діяння, по-друге, як кримінальна ситуація, форма взаємозв'язку, що показує місце розташування, стан, роль елементів механізму вчинення злочину, взятих у конкретних умовах місця і часу [4, с. 14–15].

В. І. Куликов, досліджуючи питання про місце, роль і зв'язки обстановки вчинення злочинів у криміналістичній структурі злочинних діянь, вважає, що вона є обов'язковим, а іноді й дуже важливим елементом їх структури, має різноманітні та широкі зв'язки з усіма іншими структурними елементами злочинів, які необхідно вивчати і використовувати в процесі розслідування злочинних діянь [5, с. 10]. Під обстановкою вчинення злочинів учений розуміє обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочину систему, що включає в себе матеріальні, соціально-психологічні елементи навколишнього середовища злочинця й спеціально обране ним середовище, у якому відбувається злочинне діяння, та здатна впливати на формування всіх структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, визначати характер поведінки людей, які беруть участь в них, і обумовлювати методику їх розслідування [5, с. 14]. Він вважає, що до структури обстановки доцільно включити такі елементи навколишнього середовища, які: а) безпосередньо оточували злочинця; б) використовувалися ним для досягнення злочинних цілей; в) відіграли певну роль у події злочину; г) вплинули на формування якого-небудь структурного елемента злочину; ґ) враховувалися або були охоплені свідомістю злочинця [5, с. 14–15].

Варто погодитися з В. П. Корж, яка виділяє шість додаткових специфічних структурних елементів, що характерні для організованої злочинної діяльності: 1) обстановка, що склалася у сфері прояву організованої злочинної діяльності; 2) обстановка, створена чи змі-

нена корумпованими чиновниками державних органів; 3) обстановка, що склалася у певному регіоні; 4) обстановка, що склалася при формуванні вогнищ організованої злочинної діяльності; 5) обстановка, що склалася у вузлах (місці прояву) організованої злочинної діяльності; 6) відомості про типову обстановку [6, с. 205].

В юридичній літературі зазначається, що елементи обстановки залишають різного роду власні сліди, які можуть бути виявлені у ході криміналістичного аналізу злочину в процесі його розслідування. Для їх з'ясування певне значення має модельна інформація, одержана з різних носіїв і джерел. Виявлення й дослідження криміналістичної інформації, особливо на початку розслідування, зазвичай дозволяють зібрати істотні відомості про кримінальну ситуацію до та під час вчинення злочину. Зокрема, за такими автономними слідами найчастіше можна одержати відомості про:

- умови й фактори, що безпосередньо передували злочину, супроводжували його, або їх взаємодію, зміст і характер впливу на вчинене діяння;

- обстановку досліджуваної події, яка була спеціально підготовлена злочинцем або яка не залежала від нього;

- обстановку, що сприяла або перешкоджала підготовці, вчиненню злочину та прихованню його слідів, і як це враховувалося злочинцем;

- фактори незвичайних (нетипових) властивостей, що проявились у цій ситуації, та їх вплив на подію злочину;

- особу, яка могла створити або скористатися об'єктивно сформованою ситуацією для вчинення злочину тощо [2, с. 68–69].

Як зазначає М. П. Яблоков, обстановка вчинення злочину в кожному конкретному випадку обирається й використовується кожною організованою злочинною групою з урахуванням часу, місця, умов функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства (господарсько-виробничої, кредитно-банківської, владно-управлінської, зовнішньоекономічної тощо) у відповідному регіоні (районі, місті), що гарантують максимальні злочинні доходи і відносну безпеку їх незаконного отримання. При цьому злочинні організації насамперед використовують умови, що вигідно складаються в тих чи інших сферах життєдіяльності, які їх цікавлять, у тому числі наявні в них різного роду недосконалості й вади. Разом з тим, злочинні групи самостійно, у випадках необхідності шляхом підкупу посадових осіб, використання корумпованих зв'язків, шантажу та різного роду погроз і провокацій створюють сприятливу обстановку для своєї злочинної діяльності [2, с. 568–569].

На наш погляд, обстановка шахрайства, вчиненого організованою злочинною групою у сфері житлового будівництва, характеризується як сукупністю соціально-економічних умов, що складаються в певний період часу, так і сукупністю явищ і процесів, які безпосередньо оточували шахраїв у момент скоєння злочину в конкретних умовах, місці й у певний час. Вважаємо, що члени організованої зло-

чинної групи використовують обстановку, що вже існує у сфері житлового будівництва. Так, на обстановку скоєння цього виду шахрайства можуть впливати такі фактори: недоліки в роботі банківської та фінансової системи; високий рівень корумпованості окремих посадових осіб, які мають повноваження у сфері житлових правовідносин; недостатній контроль з боку посадових осіб контролюючих органів над наданням та розпорядженням кредитними коштами; прогалини в цивільному й житловому законодавстві тощо. Водночас, як свідчать матеріали судової практики, члени організованої злочинної групи для досягнення своїх злочинних цілей змінюють уже існуючу або створюють сприятливу обстановку для вчинення шахрайства та приховання слідів злочину.

Аналіз матеріалів судових справ дозволив визначити місце вчинення шахрайства членами організованої злочинної групи:

- місце знаходження компанії-управителя, фірми-забудовника, у приміщенні яких укладаються договори забудовника з довірителем про інвестування житлового будівництва;

- офіс посередницької фірми, нотаріальної контори або агентства нерухомості, що використовується членами організованої злочинної групи для заволодіння грошовими коштами довірителів.

Слід зазначити, що члени організованих груп шахраїв у сфері житлового будівництва використовують рекламу в засобах масової інформації, а зокрема повідомлення по радіо, рекламні ролики на місцевому телебаченні, оголошення в газетах тощо. Крім цього, щоб додати своїй діяльності більшого престижу та створити діловий імідж в очах довірителів, шахраї розробляють власні сайти для своїх будівельних фірм. На таких сайтах злочинці розміщують дані про вид діяльності компанії та її структурні підрозділи, інформацію про вигідні умови придбання житла, відомості про різноманітні нагороди компанії тощо. Центральне місце на сайтах будівельних фірм відведено яскравим фотографіям багатоквартирних житлових будинків, які вже нібито збудовані фірмою або плануються будуватися найближчим часом.

Аналіз кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок, що шахрайство, вчинене організованою злочинною групою у сфері житлового будівництва, скоюється, як правило, вдень, тому що цей злочин пов'язаний з роботою юридичних осіб – компанії-управителя, фірми-забудовника.

Висновок. Таким чином, необхідно зазначити, що члени організованої групи під час вчинення шахрайства у сфері житлового будівництва використовують:

- існуючу обстановку у сфері житлового будівництва як елемент кримінальної технології шахрайства для досягнення злочинних намірів;

- обстановку, яку члени організованої злочинної групи змінюють з метою використання її у шахрайських акціях;

– обстановку, яку члени організованої групи шахраїв у сфері житлового будівництва спеціально створили з метою заволодіння грошовими коштами довіритель.

Варто зазначити, що обстановка вчинення злочину перебуває у постійному взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики. Так, дані про обстановку скоєння злочину допомагають визначити спосіб вчинення злочину, виявити особистісні риси злочинців й одержати інформацію про механізм злочину в цілому.

Список використаних джерел: 1. Криміналістика : учебник / [О. В. Волохова, Н. Н. Егоров, М. В. Жижина и др.] ; под. ред. Е. П. Ищенко. – М. : Проспект, 2011. – 349 с. 2. Криміналістика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с. 3. Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии : учеб. для вузов / М. И. Еникеев. – М. : Норма, 2005. – 640 с. 4. Букаева И. Н. Обстановка совершения преступления, получение и использование информации о ней при расследовании уголовных дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Букаева Ирина Николаевна. – Тюмень, 2005. – 25 с. 5. Куликов В. И. Обстановка совершения преступлений и ее криминалистическое значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Куликов Владимир Иванович. – М., 1983. – 23 с. 6. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография / В. П. Корж. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 412 с.

Надійшла до редколегії 17.03.2016

Опанасенко Н. О. Особенности обстановки мошенничества, совершённого организованной преступной группой в сфере жилищного строительства

Проанализирована обстановка совершения преступления как важный элемент криминалистической характеристики, раскрыто практическое значение исследования обстановки мошенничества. Выявлены и охарактеризованы особенности обстановки мошенничества, совершённого организованной преступной группой в сфере жилищного строительства.

Ключевые слова: мошенничество, жилищное строительство, обстановка совершения мошенничества, организованная преступная группа, криминалистическая характеристика преступлений.

Opanasenko N. O. Features of the circumstances of fraud committed by an organized criminal group in the housing construction sphere

Circumstances of fraud committed by an organized criminal group in the sphere of housing construction have been researched. It is emphasized that circumstances of committing a crime is one of the important and obligatory elements of forensic characteristics of crimes of the specified type.

The article's objective is to analyze the circumstances of committing a crime as an important element of forensic characteristics, as well as identification and characteristics of the features of circumstances of fraud committed by organized criminal groups in the sphere of housing construction.

The author has emphasized that circumstances of fraud committed by an organized criminal group in the sphere of housing construction are characterized both by a set of socio-economic conditions in a certain period of time, and a set of phenomena and processes that directly surrounded swindlers at the moment of crime commission in certain conditions of a place and time. In some cases, swindlers use circumstances that exist in the housing construction sphere, in others – they change the existing circumstances of committing the offense or they create favorable circumstances themselves. It is indicated that circumstances of committing a crime are in constant relationship with other elements of forensic characteristics. It has been concluded that the data about circumstances of committing a crime assists to determine the modus operandi, to identify the personal traits of criminals and to obtain information about the mechanism of a crime in general.

Keywords: fraud, housing construction, circumstances of committing fraud, organized criminal group, forensic characteristics of crimes.

УДК 343.1:65.012.8

**М. М. Перепелиця,
К. А. Володько**

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОШУКОВИХ СИСТЕМ У СИСТЕМІ МВС

Розглянуто актуальні питання інформатизації підрозділів ОВС. В умовах останніх тенденцій реформування та модернізації у сфері правоохоронної діяльності наголошено на значущості питання інформатизації підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Проаналізовано відповідне новітнє законодавство, яке було ухвалено в результаті проведених у державі реформ. Охарактеризовано основні інформаційні підсистеми Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України, до яких підрозділи карного розшуку надають та вносять інформацію. На основі проведеного аналізу визначено основні проблеми інформаційного забезпечення оперативних підрозділів.

Ключові слова: інтегровані інформаційно-пошукові системи, інформаційні підсистеми, алгоритм, підрозділи карного розшуку, інформатизація.

Постановка проблеми. Технічний прогрес охопив усі сфери життя суспільства. В умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій стрімко розширюється інформаційна середа. Тому серед основних напрямів державної інформаційної політики в Україні сьогодні, відповідно до ст. 3 закону України «Про інформацію» [1], є: забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту ін-

формації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; створення інформаційних систем і мереж інформації; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Останнім часом в Україні все частіше спостерігається інтенсивне впровадження сучасних інформаційних технологій у життєдіяльність держави, в тому числі в діяльність органів внутрішніх справ України в цілому та Національної поліції України зокрема, оскільки за допомогою інформаційно-аналітичних засобів вирішуються основні завдання у сфері боротьби зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що питання інформатизації підрозділів ОВС сьогодні стають все більш значущими та актуальними. Через невідповідність технічного прогресу все частіше постає питання необхідності прискорення процесу отримання інформації в роботі підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлювали А. Й. Берлач, О. М. Бандурка, М. С. Вертузаєв, І. Б. Денисова, В. Ю. Журавльов, В. П. Кувалдін, В. А. Минаєв, І. М. Паршин, В. В. Шендрик, які зробили значний внесок у дослідження вказаного питання. Однак проблема інформатизації ще не отримала повного та всебічного відображення у працях дослідників.

Мета статті – вдосконалення процесу інформатизації підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також розгляд основних інформаційних підсистем, які використовуються цими підрозділами.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямом підвищення ефективності правоохоронної діяльності щодо боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку є інформатизація всіх підрозділів МВС. Одним з основних завдань функціонування системи інформаційного забезпечення діяльності стала інформатизація підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність [2]. В ОВС України вже накопичено чималий досвід використання різноманітних інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем оперативно-розшукового та інформаційно-довідкового призначення [3].

Наказом Національної поліції України від 30 грудня 2015 р. № 228 створено Департамент інформаційної підтримки та координації поліції (ДІПКП) «102» Національної поліції України, який організовує та здійснює передбачені законодавством України заходи, спрямовані на інформаційно-аналітичне та інформаційно-пошукове забезпечення правоохоронної діяльності й захист персональних даних під час їх обробки у структурних підрозділах апарату Національної поліції України. ДІПКП визначає основні напрями діяльності поліції у сфері інформатизації, здійснює інформаційно-пошукову та інформа-

ційно-аналітичну роботу, бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів МВС з питань, що належать до компетенції поліції та стосуються інформаційно-аналітичного забезпечення, а також обробки персональних даних в органах і підрозділах поліції [4].

Інформаційні підсистеми як основна складова частина системи інформаційного забезпечення призначені для збору, накопичення, зберігання й обробки інформації певних напрямків обліків та орієнтовані на використання в діяльності багатьох служб. Для оперативного інформаційного забезпечення службової діяльності всіх підрозділів системи органів внутрішніх справ створюються інформаційні обліки [2]. Їхнім призначенням є:

- попередження, запобігання, припинення та протидія злочинам, швидке, повне й об'єктивне їх розслідування;

- попередження й виявлення адміністративних правопорушень;

- підтвердження наявності або відсутності відомостей про залучення особи до кримінальної відповідальності, її судимість, реабілітацію, час і місце відбування покарання, про місцезнаходження розшукуваних осіб;

- встановлення особи за невпізнання трупамі і суб'єктів, які приховують свої анкетні дані;

- встановлення осіб, не здатних за станом здоров'я або за віком повідомити дані про себе тощо.

Інформаційно-аналітичні системи є одним із найважливіших інструментів ухвалення рішень у сфері оперативно-розшукової діяльності. Для всіх видів інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності важливе значення мають точність, кількість, якість інформації, її вірогідність і своєчасність, однак найбільш важливим є ефективне використання цієї інформації для виявлення, попередження, припинення й розкриття злочинів і виконання інших завдань, поставлених перед оперативними підрозділами [5, с. 178–179].

В інтересах оперативних служб розробляється єдина система збору, накопичення й обробки оперативно-розшукової інформації. Основним елементом цієї системи є типовий Автоматизований банк даних (далі – АБД) оперативно-розшукового та профілактичного призначення, що забезпечує перехід від вирішення локальних завдань до комплексної обробки інформації про об'єкти обліку ОВС і надає можливість накопичення, пошуку й видачі відомостей значно більшого обсягу, ніж раніше, особливо у процесі використання аналітичних масивів ручних картотек [5, с. 179]. Банк даних – система інформаційних масивів, що організовані в бази даних, а також програмних і технічних засобів, які призначені для централізованого накопичення та колективного використання цих баз даних [3, с. 3]. АБД являє собою систему, що складається з джерел формування й надання первісної та коригувальної інформації, інформаційної бази, технічних і програмних засобів реалізації, споживачів інформації

інформаційного апарату, що забезпечує функціонування АБД. До складу АБД вносять дані про події, осіб, предмети. Структурно АБД поділяється на АБД районного (міського), обласного й державного рівнів [5, с. 179].

Оперативно-розшукова діяльність проводиться для отримання інформації, її накопичення, систематизації, обробки, аналізу та висновків і вжиття відповідних заходів. Робота кожного оперативного підрозділу пов'язана, в першу чергу, з виявленням, попередженням, запобіганням і протидією злочинам, сприянням досудовому розслідуванню. Неможливо навіть уявити, що оперативні підрозділи можуть виконати своє завдання, не маючи ніяких відомостей про спосіб вивчення злочину та злочинця. Повне і всебічне висвітлення діяльності суб'єкта правопорушення є запорукою успішного припинення його протиправної поведінки, а наявність попередньої інформації про злочин та особу, яка його вчинила, є основою його розкриття. Безумовно, ефективність використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності за зазначеними напрямками буде зростати, якщо вони будуть опрацьовані в інформаційно-аналітичних системах і передані каналами електронної пошти до практичних підрозділів. Відповідно до ст. 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених ст. 6 Закону підстав надається право знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації, створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи [6, с. 555; 7].

В умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій нестримно розширюється інформаційне середовище. На жаль, сучасні інформаційні потоки повністю не враховуються оперативними працівниками під час проведення оперативно-розшукової діяльності. Працівники оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зазнають труднощів у визначенні об'ємів і видів інформації, яка їм потрібна. Також на сьогодні не розроблено чіткий порядок отримання відомостей від органів державної статистики, контрольно-ревізійних апаратів, державних і громадських організацій, різних недержавних структур. Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій дозволяє вирішити цю проблему на принципово новому якісному рівні шляхом організації роботи автоматизованих інформаційних систем із подальшою їх інтеграцією.

Згідно з методичними рекомендаціями [8] та положеннями кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, антикорупційного законодавства України з метою організації виконання Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України (ІПС), затвердженого наказом МВС України від 12 жовтня 2009 р. № 436, для використання під

час виконання службових завдань за напрямками діяльності розроблено алгоритм дій користувачів з організації формування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України (далі – Алгоритм). Інформаційними ресурсами (об'єктами обліку) ІПС є відомості щодо подій (злочинів, правопорушень), осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку відповідно до Положення про ІПС.

Доступ до інформаційних ресурсів ІПС центрального та регіонального (обласного) рівнів обмежено право безпосереднього доступу до інформаційних обліків мають лише авторизовані користувачі ІПС (далі – користувачі).

Згідно з додатком 1 до Алгоритму, а саме переліком підрозділів (служб) органів внутрішніх справ України, працівники яких надають та вносять інформацію до інформаційних підсистем (ІП) Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України, підрозділи карного розшуку надають і вносять інформацію до певних підсистем.

1. ІП «Угон». Обліку в ній підлягають відомості щодо:

– транспортних засобів (далі – ТЗ), які розшуковуються (незаконне заволодіння із застосуванням насильства або погрозою його застосування, таємне, шляхом шахрайства);

– ТЗ, які розшуковуються у зв'язку з безвісним зникненням особи разом з цим ТЗ;

– викрадених, утрачених державних номерних знаків ТЗ;

– безгосподарних ТЗ;

– ТЗ, які розшуковуються правоохоронними органами країн СНД.

Відомості до ІП «Угон» вносяться тільки авторизованими користувачами – до набрання чинності закону України «Про національну поліцію» працівниками чергових частин (ЧЧ) ОВС та УДАІ (ВДАІ) ГУМВС, УМВС згідно з загальним порядком формування інформаційних ресурсів ІП ІПС. Взяття на облік ТЗ виконується виключно в ОВС за місцем реєстрації заяви (повідомлення, рапорту). Первинні відомості щодо викрадених (виявлених) ТЗ упродовж години з моменту отримання повідомлення вносяться працівником ЧЧ ОВС до ІП «Єдиний облік» та ІП «Угон», про що негайно в автоматизованому режимі каналами електронної пошти інформуються оперативні чергові УДАІ (ВДАІ) ГУМВС, УМВС та ЧЧ ГУМВС, УМВС.

2. ІП «Розшук». Облік здійснюється відповідно до вимог нормативних актів, які регламентують в органах внутрішніх справ організацію розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання, безвісно зниклих та інших осіб, які розшуковуються. Обліку в цій підсистемі підлягають відомості щодо осіб, які переховуються від органів влади, безвісно зниклих громадян. Відомості до ІП «Розшук» в ОВС вносяться виключно авторизованими користувачами – працівниками підрозділів інформаційно-аналітичного забезпечення ОВС за матеріалами, наданими

працівниками оперативних підрозділів, згідно із загальним порядком формування інформаційних підсистем ІПС.

3. ІП «Пізнання». Облік здійснюється відповідно до вимог нормативних актів, які регламентують в органах внутрішніх справ організацію розшуку безвісно зниклих осіб, встановлення особи невпізнаних трупів та інших категорій осіб, які розшуковуються. Обліку в цій підсистемі підлягають відомості щодо безвісно зниклих осіб, невпізнаних трупів, осіб, які не можуть надати про себе відомості в силу хвороби або малолітнього віку, та інших категорій осіб, які розшуковуються. Відомості до ІП «Пізнання» в ОВС вносяться виключно авторизованими користувачами – працівниками підрозділів інформаційно-аналітичного забезпечення ОВС за матеріалами, наданими працівниками оперативних підрозділів, згідно із загальним порядком формування інформаційних підсистем ІПС.

4. ІП «Річ». Обліку підлягають відомості щодо речей, викрадених, вилучених з ознаками підробки, заборонених або обмежених в обороті у фізичних осіб, безгосподарних, речей, що знайдені або вилучені з камер схову вокзалів, портів, аеропортів, зданих до ОВС, які мають індивідуальні заводські (фабричні) номери. Відомості щодо викрадених (вилучених) речей, які не підлягають обліку в ІП «Річ», вносяться виключно працівниками ЧЧ ОВС в ІП «ЕО» («Факт») до розділу «Речі» в ОВС за місцем реєстрації заяви (повідомлення, матеріалу). Забороняється: 1) взяття на облік номерної речі, цінного папера без індивідуального заводського (фабричного) номера або мобільного телефону без номера ІМЕІ; 2) взяття номерної речі на облік (доповнення, зняття з обліку) без перевірки її за наявними обліками ІПС; 3) збереження електронної картки з незаповненими та недостовірними реквізитами, заповненою з порушенням вимог розділу ІІ Алгоритму. Відомості щодо викрадених (вилучених) речей, які не підлягають обліку в ІП «Річ», вносяться виключно працівниками ЧЧ ОВС в ІП «ЕО» («Факт») до розділу «Речі» в ОВС за місцем реєстрації заяви (повідомлення, матеріалу). Обліку в цій підсистемі за причиною «втрата» підлягають відомості щодо документів, що не зазначені в переліку документів ІП «Викрадені (втрачені) документи», а також цінні папери та номерні бланки вказаних вище документів.

5. ІП «Антикваріат». Обліку підлягають відомості щодо викрадених, вилучених культурних цінностей, що належать до об'єктів матеріальної та духовної культури і мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення. Відомості до цієї підсистеми вносяться авторизованими користувачами – працівниками УІАЗ (ВІАЗ), СІАЗ ОВС на підставі ІК-Ан, наданої працівниками КР за вказівкою слідчого в рамках ЄРДР, згідно із загальним порядком формування інформаційних ресурсів ІП ІПС. Взяття на облік в ІП «Антикваріат» культурних цінностей виконується тільки на підставі офіційного документа, яким підтверджено їх належність до об'єктів матеріаль-

ної і духовної культури, що мають художнє, історичнє, етнографічне й науковє значення.

6. ІІ «Особа». Обліку підлягають особи, які вчинили правопорушення та щодо яких здійснюється профілактична робота працівниками ОВС: обвинувачені, яких віддано до суду; засуджені за вчинення злочинів, виконання вироку щодо яких не пов'язано з позбавленням волі; звільненні з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин і в яких судимість не знято; раніше судимі, яким установлено адміністративний нагляд; раніше судимі, засуджені до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засуджені два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини; особи, які страждають на тяжкі психічні розлади і перебувають на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я; особи, які вчиняють насильство в сім'ї та яким було винесено офіційне застереження про неприпустимість таких дій; особи, які вчиняють правопорушення в місцях проведення спортивних заходів або у зв'язку з ними; особи, які вчиняють правопорушення, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин; діти, які перебувають на профілактичному обліку та відносно яких заведено обліково-профілактичні справи. Внесення фотозображення, опис зовнішності та особливих прикмет особи, яка підлягає обліку, здійснюється відповідно до вимог розділу ІІІ Алгоритму. Внесення персональних даних осіб до ІІ «Особа» виконується на підставі документів, які посвідчують особу, а в разі відсутності таких – виключно за результатами перевірки відомостей за обліками ІІІС та ВАДР, офіційно отриманих відповідних матеріалів щодо особи з іншого ОВС чи органу державної влади. Відомості про осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності за проституцію, підлягають внесенню до ІІ «Особа» працівниками карного розшуку на підставі складеного адміністративного протоколу відповідно до чинних нормативних актів за напрямком діяльності.

7. ІІ «Кримінальна зброя». Обліку підлягають відомості щодо зброї, викраденої, утраченої, знайденої, зданої до ОВС, вилученої працівниками ОВС із числа тієї, що незаконно зберігалася, незалежно від її технічного стану, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери або номери деталей: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; стартової; сигнальної; під патрон Флобера; холодної; пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії. Відомості до цієї підсистеми вносяться тільки авторизованими користувачами – працівниками підрозділу дозвільної системи та підрозділу карного розшуку згідно з загальним порядком формування інформаційних ресурсів ІІ ІІІС, викаденим у розділі ІV Алгоритму. Якщо вилучена зброя є речовим доказом у кримінальному провадженні, відомості про це вносяться в поля електронної картки («орган НДЕКЦ», «дата НДЕКЦ», «номер експертизи») праців-

ником карного розшуку (КР) протягом доби з моменту отримання експертного дослідження. У випадку якщо речовий доказ є раніше викраденою (втраченою) зброєю, працівник КР повідомляє працівника ДСА та ДОН за місцем реєстрації зброї про її вилучення. Забороняється внесення відомостей до ІІ «Кримінальна зброя» без індивідуального заводського (фабричного) номера зброї. У разі отримання висновку експерта (спеціаліста) про неможливість встановлення повного індивідуального номера зброї, відомості щодо неї вносяться за реквізитами деталей. Зняття зброї, яка є речовим доказом у кримінальному провадженні, виконується працівником КР на підставі відомостей, отриманих від слідчого про ухвалене рішення щодо неї. Слідчий надає відомості до КР у триденний термін.

8. ІІ «Викрадені (втрачені) документи». Обліку підлягають відомості щодо викрадених, утрачених документів (бланків документів), паспортних документів померлих громадян України, не зданих до органів ДМС, паспортних документів, визнаних недійсними, паспортних документів осіб, які знаходяться в розшуку, паспортних документів, які мають індивідуальні заводські (фабричні) номери. Відповідно до закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» обліку підлягають:

1) документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України: паспорт або тимчасове посвідчення громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний та службовий паспорт України; посвідчення особи моряка та члена екіпажу; проїзний документ дитини; посвідчення особи на повернення в Україну; паспортні документи осіб, оголошених у розшук;

2) документи, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус: посвідчення водія; посвідка на постійне або тимчасове проживання для іноземців та осіб без громадянства; картка мігранта; посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; посвідчення біженця та проїзний документ біженця;

3) документи осіб, що визнані недійсними.

Документи щодо транспортних засобів, банківські документи, інші документи, що мають серію та номер, виготовлені типографським способом, а також паспортні документи з ознаками підробки вносяться до ІІ «Річ».

Відомості до ІІ «Викрадені (втрачені) документи» вносяться тільки авторизованими користувачами – працівниками карного розшуку за вказівкою слідчого, який розслідує відповідне кримінальне провадження, у виняткових випадках, за повідомленням підрозділу карного розшуку, – працівниками ЧЧ ОВС та підрозділами Державної міграційної служби, згідно з Порядком інформаційної взаємодії. Внесення до ІІ «Втрачені документи» відомостей щодо документа без індивідуального заводського (фабричного) номера забороняється.

Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України [9] слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Згідно зі ст. 41 КПК України оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора; доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затверджена наказом МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700, передбачає, що письмові доручення слідчих щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом, а термін їх виконання не повинен перевищувати встановленого в них строку. Тобто для виконання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій слідчий може самостійно, виходячи з обставин кримінального провадження, встановити певний строк і вимагати від оперативного підрозділу повідомлення про результати їх виконання [10].

Тому для обліку доручень на проведення слідчих (розшукових) дій розпочато роботу інформаційної підсистеми «Слідство: доручення». Методичними рекомендаціями щодо порядку роботи з електронною карткою обліку доручень на проведення слідчих (розшукових) дій в інформаційній підсистемі «Слідство: доручення» Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України [11] врегульовано порядок внесення відомостей до інформаційних ресурсів ІППС під час складання доручень на проведення слідчих (розшукових) дій авторизованими користувачами структурних підрозділів МВС України та його територіальних органів, які згідно з Криміналь-

ним процесуальним кодексом України забезпечують досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до їх підслідності.

Висновки. Враховуючи викладене, можна зазначити, що інформаційні системи суттєво полегшують виконання завдань, що стоять перед правоохоронними органами взагалі і підрозділами карного розшуку зокрема та підвищують ефективність їх роботи. Однак на сьогодні інформаційні системи не є досить розвиненими та сучасними для того, щоб всебічно забезпечити наявні робочі потреби працівників, та потребують вдосконалення на кожному з рівнів, від збору до обробки інформації. Ті ж системи, які вже впроваджено та які функціонують, використовуються співробітниками в неповному обсязі. Для вирішення цього питання потрібне подальше дослідження практичної діяльності та фактичних потреб підрозділів. Також у процесі сьогоденних змін і реформ можна спостерігати й такі явища, як простоявання та зовсім загублення наявних і вже добре налагоджених систем, оскільки відбувається розформовування підрозділів, які надавали та вносили до них інформацію, а новим підрозділам їх ще не було передано. Тому для якісного задоволення інформаційних потреб підрозділів карного розшуку необхідні подальші наукові розробки, підвищення матеріально-технічного забезпечення, постійне оновлення програмного забезпечення, налагодження якісної інформаційної взаємодії підрозділів, забезпечення постійної актуальності баз даних.

Список використаних джерел: 1. Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2658-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. 2. Арістова І. В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 [Електронний ресурс] / Арістова Ірина Василівна. – Харків, 2002. – Режим доступу: <http://mego.info/> матеріал/дисертація-з-права-державна-інформаційна-політика-та-її-реалізація-в-діяльності-органів-вну. 3. Навчально-методичні матеріали з дисципліни «Інформаційне забезпечення ОВС» [Електронний ресурс]. – 15 с. – Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/nnipfpskm/files/KIT/NMM-izovs.doc>. 4. Департамент інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції України [Електронний ресурс] // Національна поліція України : тимчас. веб-сайт. – 17.02.2016. – Режим доступу: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1820541>. 5. Білецький В. О. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності у прикордонній сфері / В. О. Білецький // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 176–180. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_2_31. 6. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с. 7. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 8. Методичні рекомендації щодо алгоритму дій користувачів з організації формування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України : надісл. вказівкою МВС України від 16 січ. 2014 р. № 727/Зр. – Київ : МВС України, 2014. – 81 с. 9. Кримінальний процесуальний

кодекс : закон України від 13 квіт. 2014 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. **10.** Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : затв. наказом МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>. **11.** Методичні рекомендації щодо порядку роботи з електронною картою обліку доручень на проведення слідчих (розшукових) дій в інформаційній підсистемі «Слідство: доручення» Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України : надісл. вказівкою МВС України від 3 жовт. 2014 р. № 21248/Ск. – Київ : МВС України, 2014. – 34 с.

Надійшла до редколегії 21.03.2016

Перепелица Н. Н., Володько К. А. Порядок формирования информационных поисковых систем в системе МВД

Рассмотрены актуальные вопросы информатизации подразделений ОВД. В свете последних тенденций реформирования и модернизации в сфере правоохранительной деятельности отмечена значимость вопроса информатизации подразделений, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Проанализировано соответствующее новейшее законодательство, которое было принято в результате проведенных в государстве реформ. Охарактеризованы основные информационные подсистемы Интегрированной информационно-поисковой системы органов внутренних дел Украины, в которые подразделения уголовного розыска предоставляют и вносят информацию. На основе проведенного анализа определены основные проблемы информационного обеспечения оперативных подразделений.

Ключевые слова: интегрированные информационно-поисковые системы, информационные подсистемы, алгоритм, подразделения уголовного розыска, информатизация.

Perepelitsa M. M., Volodko K. A. The procedure of forming information and search systems within the Ministry of Internal Affairs

Recently, in Ukraine there is more intensive implementation of modern information technologies in the life of the state, particularly in the activities of internal affairs agencies of Ukraine in general and the National Police of Ukraine in particular. Considering the fact that modern technologies constantly progressing and this issue requires constant learning and improvement, the author of this scientific article has highlighted the relevant issues of informatization of police departments.

In the light of recent tendencies the reform and modernization in the field of law enforcement activities the author emphasizes the importance of the issue of informatization of the units carrying out operative and search activities. The study also examined the latest relevant legislation, which was passed as a result of reforms in the country.

The basic information subsystems of integrated information and search system of internal affairs agencies of Ukraine, which are provided with the information by criminal investigation units. Based on the conducted analysis the author has highlighted the main problems of information provision of operative units.

Keywords: integrated information and search systems, information subsystems, algorithm, criminal investigation units, informatization.

УДК 343.98(477)

О. О. Юхно

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ЇХ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Розглянуто особливості використання сучасних інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, форми їх процесуального оформлення та закріплення як доказів у кримінальному провадженні. Описано види негласних слідчих (розшукових) дій згідно з чинним КПК України та проаналізовано можливість їх застосування у правозастосовній діяльності. Запропоновано авторську класифікацію сучасних інформаційних технологій. Проаналізовано думки вчених щодо порушених у статті питань, надано авторську їх оцінку. Зроблено висновок про наявність певних неузгодженостей та неповноти окремих положень чинного КПК України.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, сучасні інформаційні технології, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчий, оперативний працівник, Інтернет, сучасні технічні засоби та пристрої, обчислювальна техніка, програмне забезпечення.

Постановка проблеми. Наказом Національної поліції України від 10.11.2015 № 85 затверджено Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України, згідно з яким навчається нова категорія поліцейських, формуються центральні та регіональні підрозділи, що матимуть лише вертикальне підпорядкування. Недостатньою є й практика узагальнення щодо застосування негласних слідчих (розшукових) дій, не вирішеними залишаються проблемні питання процесуального закріплення їх результатів, що вимагає дослідження та доопрацювання як її теоретичної частини, так і практичної складової.

Виклад основного матеріалу. Згідно з главою 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» Кримінального процесуального кодексу України [1, с. 327–341] до негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) належать, зокрема, НСРД, пов'язані із втручанням у приватне спілкування. До таких дій кримінальним процесуальним законодавством України віднесено: 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); 2) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); 3) огляд і

виймка кореспонденції (ст. 262); 4) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); 5) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264). До інших видів НСРД віднесено: 1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); 2) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); 3) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); 4) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); 5) контроль за вчиненням злочину (ст. 271); 6) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); 7) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274).

Необхідно зазначити, що незалежно від різних та інколи протилежних наукових точок зору закріплення в чинному КПК України процесуального інституту негласних слідчих (розшукових) дій все ж таки стало поштовхом для покращення організації, якості, своєчасності розслідування та розкриття злочинів під безпосереднім керівництвом слідчого, прокурора. У зв'язку з ухваленням у 2012 році чинного КПК України як у вчених, так і у правоохоронців та працівників суду виникла велика кількість неузгоджених і проблемних питань у ході наукових досліджень та під час правозастосування положень Кодексу на практиці. Враховуючи велику відповідальність працівників досудового розслідування з указаних питань, слід підтримати наукову позицію Г. Г. Зуйкова, яка полягає в тому, що організацію розслідування слід сприймати як комплекс організаційних методів, засобів та прийомів, які відповідають специфіці злочинів і забезпечують створення оптимальних умов для повного та швидкого розкриття й розслідування злочинів при найбільш раціональній витраті часу, сил і засобів [2]. Крім покращення організації розслідування злочинів, як доречно зазначає Б. Р. Стецюк, з ухваленням нового Кримінального процесуального кодексу України основою кримінального провадження також закріплено змагальність і рівність його учасників, а обсяг процесуальних прав захисту розширено та прирівняно до прав сторони обвинувачення [3, с. 64]. Підтримуючи позиції обох дослідників можемо констатувати, що на підставі вказаного досить суттєво підвищилася і відповідальність щодо дотримання та виконання вимог і положень чинного КПК України, які стосуються діяльності сторони обвинувачення, в тому числі слідчого.

Закріплення в чинному КПК України визначення, підстав проведення та механізму реалізації НСРД – це нова стадія подальшого вдосконалення нормативно-правових актів та службових інструкцій, які регулюють і регламентують здійснення оперативно-розшукової діяльності. Стосовно впровадження у практичну діяльність під час проведення НСРД сучасних технічних засобів, зокрема таких, що базуються на досягненнях інформаційних технологій, на наш погляд, найбільш раціональною є думка Д. М. Цехана [4, с. 71–72]. Він зазначає, що впровадження у практичну оперативно-

розшукову діяльність високих інформаційних технологій суттєво модифікувало процес отримання оперативно-розшукової інформації та, як наслідок, спричинило «технізацію» всієї ОРД, а також призвело до: 1) якісної модифікації окремих засобів ОРД; 2) появи нових суб'єктів ОРД (оперативно-технічних підрозділів) та модифікації діяльності інших; 3) того, що техніка стала обов'язковою складовою проведення найефективніших оперативно-розшукових заходів. Означенні процеси, на думку Д. М. Цехана, потребують пошуку нових підходів до організації оперативно-розшукової діяльності в цілому та використання високих інформаційних технологій в ОРД зокрема [4, с. 71–72], що, на нашу думку, відноситься і до проведення як негласних слідчих (розшукових) дій, так і взагалі слідчих (розшукових) дій.

Крім того, до наукового вивчення та прикладного дослідження проблеми використання інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та їх процесуального оформлення безпосередньо спонукає сам чинний КПК України, адже він не містить переліку або визначення тих чи інших технічних засобів, які законодавчо обов'язкові або рекомендовані до використання під час проведення НСРД, та не деталізує окремі аспекти процесуального оформлення за результатами їх проведення. Під час проведення будь-яких негласних слідчих (розшукових) дій на практиці фактично використовуються або технічні пристрої та засоби, або інформаційні технології в тому сенсі, в якому вони пропонуються в цій статті та які викликають ускладнення під час використання, особливо сучасні новітні інформаційні технології у вигляді обчислювальної техніки та програмного забезпечення. Якщо проведення таких НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи чи місця, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи або спостереження за особою, річчю чи місцем не викликає в оперативних підрозділів складнощів, то залежно захищеності каналу передачі даних використання особою, яка кримінально налаштована, спеціального, програмного чи апаратного забезпечення обчислювальної техніки може суттєво ускладнити або унеможливити проведення досудового розслідування. Це, зокрема, стосується таких НСРД, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем. Тому виникає необхідність підвищення якості знань працівників поліції у вказаних галузях та інформаційних технологіях.

До першого напряму такої діяльності слід віднести використання сучасних технічних засобів і пристроїв під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть суттєво покращити ефективність та якісні показники проведення НСРД. Зокрема, це: 1) цифрові дзеркальні наддовгофокусні фото- та відеокамери; 2) відеокамери з режимом зйомки в повній темряві; 3) пристрої нічного бачення; 4) портативні рентгенівські сканери; 5) малі та надмалі пристрої

прихованої аудіо- та відеофіксації; б) сучасні радіосканери. Слід детальніше розглянути НСРД, під час проведення яких доцільно, на нашу думку, використовувати наведені вище сучасні технічні засоби та пристрої наприклад: 1) цифрові наддовгофокусні відеокамери, відеокамери з режимом зйомки у повній темряві, малі та надмалі пристрої скритої аудіо-, відеофіксації доцільно використовувати під час проведення таких НСРД, як: а) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); б) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); 2) цифрові дзеркальні наддовгофокусні фото та відеокамери, відеокамери з режимом зйомки у повній темряві, пристрої нічного бачення, малі та надмалі пристрої скритої аудіо-, відеофіксації доцільно використовувати під час проведення таких НСРД, як: а) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); б) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); 3) відеокамери з режимом зйомки у повній темряві та пристрої нічного бачення доцільно використовувати під час проведення таких НСРД, як: а) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України); б) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); 4) сучасні радіосканери доцільно використовувати під час проведення такої НСРД, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); 5) портативні рентгенівські сканери доцільно використовувати під час проведення такої НСРД, як огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України). Які конкретно технічні засоби необхідно використовувати у вказаних негласних слідчих (розшукових) діях – слід вирішувати слідчому, якщо він проводить їх особисто, чи узгоджувати з працівниками технічних й інших оперативних підрозділів, яким доручено виконувати проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Такі знання слід мати для орієнтування щодо можливостей вказаних сучасних технічних досягнень і для запровадження у практичну діяльність.

До другого напрямку використання сучасної обчислювальної техніки та програмного забезпечення під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій необхідно віднести: 1) обчислювальну техніку у вигляді персональних комп'ютерів, ноутбуків та нетбуків; 2) технічні засоби та пристрої для перехоплення інформації з телекомунікаційних систем; 3) програмне забезпечення для проведення огляду, аналізу та фіксації отриманої інформації. Спираючись на праці таких учених, як О. М. Дубенко [5], О. В. Колпакова [6], В. О. Голубев [7], Н. С. Постіл і П. В. Цимбал [8], слід класифікувати головні елементи аналітичної комп'ютерної розвідки, що доцільно використовувати у діяльності поліції: 1) фактичний пошук інформації, тобто система дій, яка супроводжується використанням обчислювальної техніки в комплексі із програмним забезпеченням і спрямована на встановлення або підтвердження місця розташування фізичного джерела інформації та виявлення інформації, що представляє доказове значення; 2) фіксація інформації, тобто система дій, спрямова-

них на збереження отриманої інформації на матеріальних носіях з метою її подальшого використання; 3) аналітична обробка отриманої та збереженої на матеріальних носіях інформації за допомогою логічних прийомів і методів, обчислювальної техніки та програмного забезпечення на основі мети збирання цієї інформації; 4) документальне оформлення результатів обробки отриманої та збереженої на матеріальних носіях інформації.

На нашу думку, викладені елементи аналітичної комп'ютерної розвідки доцільно використовувати для збору та аналізу інформації під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» та ст. 264 КПК України «зняття інформації з електронних інформаційних системи. Така дія є найбільш доцільною та ефективною, ніж будь-яка інша НСРД. Негласна слідча (розшукова) дія «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» регламентована положеннями ст. 263 КПК України, в частині першій якої визначається, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікації для передавання інформації, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Така негласна слідча (розшукова) дія, як «зняття інформації з електронних інформаційних систем», регламентована ст. 264 КПК України, в частині першій якої визначається, що пошук, виявлення та фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частині, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування.

Крім того, велике значення з точки зору використання аналітичної комп'ютерної розвідки має положення, яке викладено в ч. 2 ст. 264 КПК України, що не потребує дозволу (ухвали) слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

Під час проведення зазначених вище НСРД щодо цифрової інформації збір і аналіз кількісного та якісного складу інформації, яка передається через телекомунікаційні системи певного комп'ютера, у практичній діяльності можуть бути замінені офіційним вилученням цього комп'ютера та проведенням відносно нього експертизи, оскільки це дозволить отримати інформацію тотожну тій, що перехоп-

лювалась. Однак у такому випадку буде порушено негласність, а для вилучення й тимчасового доступу до комп'ютера будуть необхідні процесуальні підстави, тобто ухвала слідчого судді.

На нашу думку, методи використання широкого спектра наявних на ринку програмного забезпечення та апаратних засобів для перехоплення інформації з телекомунікаційних систем на сьогодні детальніше за всіх виклав у своєму монографічному дослідженні Д. М. Цехан [4, с. 104], який на підставі організаційних варіантів перехоплення поділив їх на: 1) перехоплення засобами оператора зв'язку; 2) перехоплення власними засобами. Крім того, вчений зазначає, що перехоплення інформації з телекомунікаційних систем може бути реалізовано на різних рівнях: 1) фізичному: а) за допомогою електричних та оптичних роз'єднувачів; б) за допомогою безконтактних датчиків; в) за допомогою перехоплення радіосигналу (для Wi-Fi та інших безпроводних протоколів); 2) каналному рівні: а) за допомогою підключення до концентратора; б) за допомогою функції дзеркалювання порту на комутаторі; в) за допомогою проксування трафіка; г) за допомогою установки сніфера на цільовому або транзитному вузлі; 3) мережевому: а) за допомогою зміни маршрутизації та проксування трафіку; б) за допомогою вбудованих функцій міжмережевого екрана і системи виявлення атак; 4) прикладному: а) за допомогою аналізу трафіка на проксі-сервері; б) за допомогою аналізу трафіка на сервері електронної пошти. Вказана класифікація, на нашу думку, відповідає сучасним вимогам до такого виду інформаційних технологій, який доцільно використовувати у практичній діяльності працівниками поліції, але вона повинна вдосконалюватися разом з удосконаленням інформаційних технологій.

Процесуальне оформлення результатів використання інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій є кінцевим етапом виконання доручення слідчого працівниками оперативного підрозділу. Вказане потребує процесуального оформлення отриманих результатів згідно з вимогами чинного КПК України для вирішення питання, чи будуть вони визнані доказами.

Для подальшого дослідження порушених питань необхідно враховуватися низку положень чинного КПК України, зокрема: 1) ч. 1 ст. 87 КПК України «Недопустимість доказів, отриманих внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини», у якій зазначено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок суттєвого порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок суттєвого порушення прав і свобод людини; 2) ст. 103 КПК України «Форми фіксування кримінального провадження», у якій зазначено, що процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися в таких формах: а) протокол; б) запис за допомогою техніч-

них засобів; в) журнал судового засідання; 3) ч. 2 ст. 105 КПК України «Додатки до протоколів», у якій зазначено, що додатками до протоколу можуть бути: а) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; б) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; в) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; г) фото-таблиці, схеми, записки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу; 4) ч. 1 ст. 252 КПК України «Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій», у якій зазначено, що фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним процесуальним правилам фіксації кримінального провадження, положеннями, передбаченими КПК України. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності додаються додатки. Відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таку особу в порядку, визначеному чинним законодавством; 5) ч. 1 ст. 256 КПК України «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні», у якій зазначено, що протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися у доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування; 6) ст. 259 КПК України «Збереження інформації», у якій зазначено, що якщо прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок втручання у приватне спілкування, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження всієї інформації. Враховуючи викладене, слід зазначити, що не менш важливим за отримання, в ході проведення НСРД, процесуально значимої інформації, є обізнане, своєчасне процесуальне оформлення отриманих результатів та закріплення їх як доказів.

Крім того, слідчому, прокурору необхідно пам'ятати, що категорії «матеріальний доказ» та «комп'ютерний (цифровий) доказ» тотожні лише з точки зору їх процесуального статусу і значення. Однак вони не тотожні з точки зору їх оформлення, зберігання та використання, тому що в цьому сенсі комп'ютерні докази оформлювати та використовувати набагато довше за часом і складніше за оформленням. Стосовно походження назви та поняття комп'ютерного доказу слушною є думка М. А. Іванова, який зазначав, що на початковому етапі мова йшла в основному про інформацію, яка створена за допомогою апаратних і програмних засобів комп'ютерної техніки, тому під час використання у кримінальному судочинстві як доказу така інформація отримала назву «комп'ютерний доказ» [9, с. 79].

Однак це визначення, на нашу думку, є дискусійним з огляду на теорію кримінального процесу.

Слід зазначити, що крім стандартних процесуальних реквізитів, які необхідно заповнити під час складання протоколу про проведення НСРД, в ньому бажано фіксувати такі відомості про використання технічних засобів і пристроїв, обчислювальної техніки та програмного забезпечення: 1) точну назву технічного засобу, пристрою, обчислювальної техніки або програмного забезпечення мовою виробника; 2) серійний номер технічного засобу, пристрою, обчислювальної техніки або програмного забезпечення; 3) наявний стан зношеності або будь-яких дефектів зовнішнього вигляду чи у роботі використаного технічного засобу, пристрою, обчислювальної техніки, програмного забезпечення (визначається зовнішнім візуальним оглядом слідчого чи оперативного працівника); 4) умови, у яких було використано технічний засіб, пристрій, обчислювальну техніку або програмне забезпечення, а також дату й точний час; 5) всю інформацію в цифровому вигляді, яка представляє процесуальний або оперативний інтерес незалежно від того, на якому носії вона знаходиться, бажано оглянути в присутності спеціаліста й понятих, після чого скопіювати її на матеріальний носій, який повинен бути долучений до протоколу проведення НСРД незалежно від того, чи долучається до цього ж протоколу оригінальний носій скопійованої інформації [10, с. 303]; 6) у процесі копіювання цифрової інформації з носія на носій, наприклад, під час огляду жорсткого диску комп'ютера, необхідно користуватись програмним забезпеченням для побітового копіювання інформації (наприклад, програми «SMART», «NED», «FTK», «dd» тощо), а після копіювання до протоколу проведення НСРД необхідно обов'язково додати копію програмного засобу, яким це копіювання було здійснено. Використання вказаних та інших вимог положень чинного КПК України слугуватиме більш ефективному застосуванню новітніх технологій у досудовому розслідуванні, зокрема під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також під час їх оформлення як слідчими, так і працівниками оперативних підрозділів, що виконують такі дії за їх дорученням. Однак окреслені питання потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Висновки. Розглянуті у статті питання є актуальними, своєчасними та такими, що підлягають подальшому дослідженню, оскільки узагальнення практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій, їх організації та проведення, взаємодії між слідчим і працівником оперативного підрозділу не повне. Формування спеціалізованих регіональних оперативних підрозділів щодо протидії кіберзлочинності, які вийдуть з-під впливу керівників територіальних органів, висуває додаткове завдання щодо навчання такої категорії поліцейських, освоєння ними положень КПК України й у частині оформлення результатів НСРД у кримінальному провадженні, а також підвищення ними кваліфікації. Неузгодженості та неповнота

положень чинного КПК України з цих питань, як свідчить наше дослідження, спонукають до їх доповнень, уточнень та удосконалення.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 608 с. 2. Зуйков Г. Г. Основные положения организации и методики расследования преступлений / Г. Г. Зуйков // Организация расследования преступлений : в 6 вып. : курс лекций. – М., 1991–1997. – Вып. 6. – 1977. – С. 15–18. 3. Стецюк Б. Р. Етапи розвитку кримінального процесу в Україні (історико-правовий аспект) / Богдан Романович Стецюк // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 61–64. 4. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія / Д. М. Цехан ; за наук. ред. О. О. Подобного. – Одеса : Юрид. літ., 2011. – 214 с. 5. Дубенко О. М. Збір та забезпечення доказів правопорушення, скоєного в Інтернеті / О. М. Дубенко // Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). – Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. – С. 216–218. 6. Колпакова О. В. Особливості розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації / О. В. Колпакова // Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). – Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. – С. 230–235. 7. Голубев В. А. Противодействие киберпреступности и кибертерроризму / В. А. Голубев // Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). – Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. – С. 29–42. 8. Постіл Н. С. Класифікація слідів комп'ютерних злочинів / Н. С. Постіл, П. В. Цимбал // Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 8–19 мая 2006 г.). – Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. – С. 138–140. 9. Иванов Н. А. Криминалистическое компьютероведение, компьютерная криминалистика и цифровые доказательства / Н. А. Иванов // Роль кафедры криминалистики юридического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова в развитии криминалистической науки и практики : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 18–19 окт. 2010 г.) : в 2 т. / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М. : МАКС Пресс, 2010. – Т. 2. – С. 79–82. 10. Доля Е. А. Формирование доказательств на основе результатов оперативно-розыскной деятельности : монография / Е. А. Доля. – М. : Проспект, 2009. – 357 с.

Надійшла до редколегії 28.03.2016

Юхно А. А. Особенности использования информационных технологий при проведении негласных следственных (розыскных) действий и их процессуальное оформление

Рассмотрены особенности использования современных информационных технологий при проведении негласных следственных (розыскных) действий, формы их процессуального оформления и закрепления в качестве доказательств в уголовном производстве. Описаны виды негласных следственных (розыскных) действий в соответствии с действующим УПК Украины и проанализированы возможности их применения в правоприменительной деятельности. Предложена авторская классификация современных информационных технологий. Проанализированы позиции учёных относительно поднятых в статье вопросов, дана авторская их оценка. Сделан вывод о наличии определённых несогласованностей и неполноты отдельных положений действующего УПК Украины.

Ключевые слова: досудебное расследование, уголовное производство, современные информационные технологии, негласные следственные (розыскные) действия, следователь, оперативный сотрудник, Интернет, современные технические средства и приспособления, вычислительная техника, программное обеспечение.

Yukhno O. O. Features of using information technologies in conducting secret investigative (search) actions and their procedural registration

The author has studied the features of modern information technologies in conducting secret investigative (search) actions, as well as forms of procedural registration and consolidation as evidence in criminal proceedings. Classification of secret investigative (search) actions under the current Criminal Procedural Code of Ukraine has been provided; possibilities of their use in law enforcement activities have been revealed. The author has carried out classification of modern information technologies by dividing them into the following two groups – concerning the use of modern technical equipment and devices and concerning the use of modern computers and software during secret investigation (search) actions.

Different points of view of scholars concerning the issues stated in the article have been analyzed. Peculiarities of assessment, tactical and procedural use and recording the results of secret investigative (search) actions during criminal proceedings and recognizing them as evidence have been separately analyzed. Special attention has been paid to the observance of such principles of criminal proceedings as the rule of law, legality, equality under the law and the court, guaranteeing the right to liberty and personal security, home or other property inviolability, secret of correspondence, non-interference in private life, spontaneity of evidence, objects and documents research, the presumption of innocence and providing proof of guilt, etc. It is emphasized that such actions are performed only on the basis of current legislation of Ukraine, including the criminal procedural one and the restriction of certain rights are carried out temporarily with the direct prosecutor and judicial control.

The author has concluded about the existence of certain inconsistencies and incompleteness of certain provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine and the need for further study of these issues.

Keywords: pre-trial investigation, criminal proceedings, modern information technologies, secret investigative (search) actions, investigator, operative officer, Internet, modern technical equipment and devices, computers, software.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351(091)“1920”(477)

В. А. Греченко**РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ У 1920-ТІ РОКИ**

Розглянуто основні аспекти становлення системи організації регулювання дорожнього руху в добу непу в Україні, показано роль міліції у цьому процесі.

Ключові слова: дорожній рух, міліція, автомобільний транспорт, регулювання.

Постановка проблеми. Правила дорожнього руху з'явилися досить давно. Іноді вони набували досить курйозних форм, наприклад, була така вимога, щоб попереду автомобіля біг хлопчик, який гучними криками повинен був сповіщати про наближення екіпажа, щоб добродішні городяни не непритомніли від жаху при появі на дорозі смердючого чудовиська, що рухається із страхітливою швидкістю 12 верст за годину. На зламі XIX–XX століть число автомобілів стало рости подібно до снігової грудки. Природно, потреба в якомусь урегулюванні їх поведінки на дорогах стала життєво необхідною. Зараз ця проблема є ще більш актуальною, оскільки пов'язана з численними людськими жертвами, дорожньо-транспортними пригодами, їх судовим розглядом, дотриманням законності. Тому достатньо цікавим з пізнавальної та наукової точок зору є вивчення досвіду становлення регулювання дорожнього руху в 1920-ті роки.

Стан наукової розробки проблеми. Цій проблемі присвятили свою певну увагу в наукових дослідженнях історик права А. Є. Шевченко [1], дослідник загальної історії України О. В. Чернуха [2], фахівець у сфері технічного забезпечення організації регулювання дорожнього руху А. М. Туренко [3]. Проте в докторській дисертації А. Є. Шевченка основна увага приділена 1930-м рокам, О. В. Чернуха розглядає цю проблему в регіональному аспекті (лише Харківщина), А. М. Туренко та Е. А. Коваль – в організаційно-технічному. Виходячи з цього, автор поставив собі за **мету** узагальнити матеріал з цієї проблеми, накопичений попередниками, та висвітлити деякі аспекти, які є недостатньо дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що досвід укладання правил на терені України був ще до 1920-х років. Ці правила стосувалися візників, тобто осіб, які займалися приватним візництвом за типом сучасних таксі, зазвичай на власному екіпажі або саянях, запряжених конем. Кожна губернія для цієї групи учасників дорожнього руху виробляла власні правила, втім, вони були схожі одні на одних, як рідні брати, тому що основними в цих правилах були тарифи, за якими з візників слід було брати гроші за право зайняття їх працею. За дотриманням ними правил дорожнього руху

слідкувала міська поліція, зокрема городові, які поводилися таким же чином, як і їхні наступники в радянські часи – даїшники. Приміром, у XIX столітті ввізника заборонялося перевозити більше двох пасажирів. Угледівши порушника, городовий свистів, дїставав блокнот, щоб записати номер. Кучер кричав «Бережися!», а не «Побережися!» – стандартне попередження для пішоходів. І кидав служаці 20 копійок. Той наступав на монету і чекав можливості її підняти [4, с. 360].

Перші правила руху для автомобілів були введені у Франції 14 серпня 1893 р., в Російській імперії – в 1897 р. Типовою була постановка міської думи Санкт-Петербурга щодо регулювання дорожнього руху 1900 р. Вона мала назву «Обов'язкова постановка про порядок пасажирського і вантажного руху по місту С.-Петербургу на автомобілях». Цей документ складався з 46 параграфів і встановлював вимоги до водіїв і автомобілів, порядок руху і правила стоянки. Так, дозвіл на управління міг отримати громадянин не молодший 21 року, грамотний, за умови успішної здачі іспиту з водіння. Автомобілі мали бути зареєстровані і мати два номерні знаки (спереду і ззаду). Був передбачений щорічний обов'язковий технічний огляд автомобілів у період з 1 березня по 1 квітня. Гранична дозволена швидкість руху в Москві становила 20 верст за годину, а для автомобілів загальною вагою більше 350 пудів (5600 кг) – 12 верст за годину.

Наприклад, параграф 41 цієї Постанови свідчить: «Якщо наближення автоматичного екіпажа викликатиме занепокоєння у коней, водій повинен зменшити швидкість і в разі потреби зупинитися». Було наказано, що під час зупинки потрібно ставити екіпажі уздовж тротуару в один ряд за напрямом руху, не загороджуючи ворота і проїзди [5]. Перший автомобіль на території України з'явився в Одесі у 1891 р. Керував ним відомий у місті редактор «Одеського листа» В. В. Навроцький, який придбав авто французької фірми «Паркар-Левасар» [3, с. 8].

У 1920-ті роки єдиних правил для всього Радянського Союзу не існувало, їх розробляли на місцях. Так, 10 червня 1920 р. Рада народних комісарів радянської Росії прийняла декрет «Про авторух по м. Москві та її околицях». Правила склалися з 9 розділів, що містили 39 пунктів. У багатьох містах радянських республік, в тому числі і в Україні, зміст Декрету був прийнятий за основу правил вуличного руху. Правила містили вимоги до водіїв: наявність у них шоферських документів і шляхового листа; вимоги до реєстраційних знаків; вимоги, що ставилися до автомобілів і їх реєстрації; описувалися права користування окремими видами автомобілів. У цьому зводі були обумовлені швидкісні ліміти для руху по місту, в тому числі в темний час доби, облік транспортних засобів і робота автоінспекторів.

Оскільки однотипних машин все додавалося, виникла необхідність якось відрізнити одну від одної. Рішення було знайдене найпростіше – відрізнити їх за номерами. На перших порах вони складалися тільки з цифр, що означають порядковий номер автомобіля

при його реєстрації в тому або іншому місті. Самописні знаки не допускалися, тільки друккарські. В ті часи водії рідко наважувалися на подорож в інше місто, і такий порядок влаштував усіх. Номери кріпилися на лівому передньому крилі і ззаду авто не нижче аршина від землі (близько 70 см). Під поєднанням цифр указували назву міста. Це мало приблизно такий вигляд: «8-16-19», а нижче – назва міста [3, с. 9]. Номерні знаки повинні були знаходитися в чистоті і справності і цілком відповідати своєму призначенню: впізнанню на ходу машини спереду і ззаду. Кожен автомобіль мав бути зареєстрований у транспортному відділі місцевої ради депутатів, а незареєстровані підлягали арешту і негайній передачі в один з гаражів транспортного відділу. Водії, які тоді називалися шоферами, зобов'язані були мати при собі посвідчення екзаменаційної комісії при транспортному відділі ради депутатів на право управління машиною – по суті водійські «права» – і посвідчення особи, видане з місця служби, з візою військового комісаріату. У ПДР 1920 року обумовлювався швидкісний режим: легкові автомобілі повинні рухатися по вулицях зі швидкістю не більше 25 верст за годину, вантажні – не більше 15 верст за годину. При цьому вночі за відсутності світлових ліхтарів автомашини не повинні розвивати швидкість понад 10 верст за годину. «Обгін у вузькому місці і зрізування кутів безумовно забороняються». Вже в 1920 р., судячи із зводу правил, виникла необхідність обмежувати використання звукових спецсигналів: «поїздка з міліційним свистком як таким, що викликає паніку на вулицях, заборонена». Усі машини мають бути обладнані звуковим сигналом і глушником. Заборонялося залишати машину на вулиці без нагляду.

За дотримання Правил відповідальність несла автоінспекція транспортного відділу відповідної місцевої ради, представники якої могли «зупиняти у разі потреби автомашини не інакше як підняттям прапорця вдень або ліхтаря вночі». Було вказано, що ті особи, які не підкоряються вимогам транспортної інспекції, «підлягають негайному арешту».

У 1920-ті роки про повсюдне вільне користування автомобілем звичайними радянськими громадянами і мови не йшло, машини виділялися високопоставленим керівникам з дозволами різних комісій. А вже «користування автомобілем для поїздки в театри, концерти і тому подібне безумовно заборонено» [6].

Рух регулювався з метою створити такі умови, за яких би досягалася безпека руху, усувалися тривалі затримки транспорту, забезпечувалася висока пропускна спроможність вулиць і зручність сполучення; кінець кінцем, збільшувалася технічна швидкість руху транспорту і покращувалося його використання [7, с. 6].

У зв'язку з тим 16 серпня 1921 р. по Робітничо-селянській міліції РСФРР видається наказ № 225, за яким її співробітникам пропонувалося вчитися не лише політграмоти, арифметики і російської мови, але і в обов'язковому порядку регулювання вуличного руху. А в

1922 р. з'явилася Інструкція постовому міліціонеру щодо порядку користування жезлом [8]. Міліційний інструмент повинен був відповідати чітким стандартам: мати довжину 11 вершків (близько 50 см), бути червоного кольору з жовтим руків'ям. Цікаво відзначити, що у правилах регулювання руху вказувався порядок надання переваги в русі тим або іншим видам транспорту, причому серед інших перевагу мали партії заарештованих (тоді це, мабуть, було досить актуально). У 1922 р. у положеннях про Народні комісаріати внутрішніх справ РСФРР УСРР були визначені основні функції патрульно-постової служби. У серпні 1923 р. на базі Головміліції виникло Центральне адміністративне управління (ЦАУ), місцевими ланками якого стали адміністративні відділи губернських виконкомів. Як складові частини адмінвідділів підвідділи міліції були покликані налагодити безпечний рух, технічний нагляд за шляхами й дорожніми спорудами. У проекті основних положень обов'язкової постанови виконкому, що стосуються порядку руху, користування автомобілем і мотоциклом, Головним управлінням комунального господарства (ГУКГ) Наркомату внутрішніх справ РСФРР викладено основні функції державної системи з керівництва автосправою, порядок обладнання транспортних засобів, проведення іспитів на отримання посвідчень водіїв, правила їзди [1, с. 18].

Зі збільшенням кількості автомобільного транспорту саме міліції довелось займатися і регулюванням дорожнього руху. Зокрема, 25 квітня 1923 р. з'явилось розпорядження начальника Харківської губміськміліції: через поширення випадків дорожньо-транспортних пригод у місті та збільшення жертв серед громадян начальника центральних 4-го та 6-го районів міліції негайно встановити контрольні пункти нагляду за дорожнім рухом. Їх співробітники повинні слідкувати за швидкістю руху автомобілів, а в темний час доби – і за їх належним освітленням. Порушників слід затримувати, складати протоколи та передавати їх начальникові губміськміліції [9]. У 1924–1926 рр. аналогічні контрольні пункти з'явилися і в інших районах міста. Регулювання руху транспорту і пішоходів стало одним з основних обов'язків постових міліціонерів. Вони не лише стежили за тим, щоб усі учасники дорожнього руху дотримувалися ПДР, але й виявляли транспортні засоби, що не пройшли технічний огляд, без номерних знаків і глушників. У 1924 р. постовим було навіть надано право штрафувати порушників ПДР на місці. Крім того, на місцях стали створюватися спеціальні загони з громадян, які допомагали підтримувати вуличний порядок.

Для полегшення руху стали застосовуватися дорожні знаки, світлофори. Перші чотири знаки, що вказують на наявність небезпеки, з символами перехрестя, залізничного переїзду, звивистої дороги, нерівностей на проїжджій частині були затверджені в 1909 р. Паризькою конвенцією з автомобільного руху. Ці знаки круглої форми мали символи, що майже повністю відповідають тим, які застосовуються

на сучасних знаках і сьогодні для позначення тих же видів небезпеки. Електричні світлофори з'явилися в 1914 р. у США. Спочатку вони мали тільки два сигнали – червоний і зелений, замість жовтого служив попереджувальний свисток поліцейського. З 1918 р. світлофори стали з'являтися і на вулицях європейських країн.

У 1920-х роках на вулицях Москви з'явилися перші установки для регулювання дорожнього руху. Випробовувалися зарубіжні світлофори. У 1927 р. на Страсній площі (нині Пушкінській площі) встановили два світлофори з крилами, що обертаються. За допомогою ручок регулювальник вручну повертав навколо осі на 90° крила семафора і таким чином закривав або відкривав рух через перехрестя. Проте через недосконалість конструкції і погану розрізнуюваність стрілки і кольорових секторів такі установки були поступово замінені світлофорами сучасного типу. Перші електричні світлофори з'явилися в СРСР лише у 1930 р. [10, с. 52]. Все більше застосовувалися дорожні знаки і дорожня розмітка. З їх допомогою впорядковувався всезростаючий автомобільний рух. Міжнародна система дорожніх знаків у 1926 р. була доповнена ще двома знаками: «залізничний переїзд, що не охороняється» і «зупинка обов'язкова». У Радянському Союзі в цьому ж році були вперше розроблені і введені в дію технічні умови на дорожні сигнальні знаки. У 1927 р. знаки були стандартизовані і підрозділені на три групи: застережливі – 6, такі, що забороняють, – 13 і вказівні – 4 [11].

У 1927 р. паралельно створенню в міліції підрозділів з регулювання вуличного руху Центральне управління місцевого транспорту НКПС було реорганізоване в Центральне управління шосейних і ґрунтових доріг автомобільного транспорту (Цудортранс). На нього покладалися завдання з керівництва автомобільною і дорожньою справою, облік автотранспорту, участь в розробці міжнародних конвенцій про міжнародне автомобільне сполучення [12].

У звіті про стан роботи адміністративно-міліцейської секції Харківської міськради з 1 жовтня 1929 р. до 1 травня 1930 р. відзначалося, що при адмінмісекції створена спеціальна комісія вуличного руху, яка складається з представників адмінмісекції, комунальної секції, міськміліції. Транспортні засоби Харкова збільшилися за 1924–1929 рр. так: механічний транспорт 1924 р. – 1000, 1929 р. – 6000. Гужовий транспорт 1924 р. – 1500, 1929 р. – 4000. У звіті підкреслювалося, що населення Харкова і водії транспорту мають слабку дисципліну у виконанні правил вуличного руху. Цим характеризується збільшення катастроф вуличного руху: 1927 р. – 88, 1928 р. – 104, 1929 р. – 177, за перше півріччя 1930 р. – 75 катастроф.

Комісія вуличного руху розробила і видала обов'язкові постанови № 72–76 щодо поліпшення вуличного руху. Ними було передбачено регулювання руху автокінного транспорту і пішохідного руху в місті постами міліції. Для цього була створена спеціальна команда регулювання вуличного руху, яка складалася з 52 старших міліціонерів.

У місті були встановлені переходи через майданчики і вулиці, що популяризувалося спеціальними плакатами і закликами, яких було розповсюджено до 5000. Був навіть випущений спеціальний кінофільм про вуличний рух. Установлені були також 52 сигнальні стовпчики зі стрілками. Комісія складала коротке керівництво для водіїв транспорту і розповсюдила їх серед 8000 водіїв транспорту м. Харкова [13].

Висновки. Таким чином, організація регулювання дорожнього руху в республіці в 1920-ті роки робила ще тільки перші кроки. Не було єдиних правил дорожнього руху, органи автоінспекції лише створювалися і фактично не мали єдиного центру. Проте цей процес мав позитивну тенденцію і йшов по висхідній.

Список використаних джерел: 1. Шевченко А. Є. Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УРСР на транспорті у першій половині ХХ ст. : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Шевченко Анатолій Євгенійович. – Київ, 2007. – 42 с. 2. Чернуха О. В. Формування та діяльність органів внутрішніх справ Харківщини в роки непу (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Чернуха Олександр Васильович. – Харків, 2012. – 162 с. 3. Туренко А. Н. Из истории развития организации дорожного движения / А. Н. Туренко, Е. А. Коваль // Автомобильный транспорт. – 2006. – № 19. – С. 7–10. 4. Бандурка О. М. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок ХVІІІ – 1917 р.) : [монографія] / О. М. Бандурка, В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Харків : Золота миля, 2012. – 616 с. 5. Из истории правил дорожного движения [Електронний ресурс] // Отдел ГИБДД УМВД России по городу Брянску : [сайт]. – Режим доступу: <http://гибддбрянск.рф/istoriya-gai-gibdd/2341-iz-istorii-pravil-dorozhnogo-dvizheniya>. 6. Алеева С. По каким правилам ездили в СССР [Електронний ресурс] / Светлана Алеева // Автовзгляд : [интернет-журн.] / Газ. «МКмобиль». – 2 дек. 2014 г. – Режим доступу: <http://www.avtovzglyad.ru/article/2014/12/02/615299-po-kakim-pravilam-ezdili-v-sssr.html>. 7. Соловьев Г. М. Пособие по правилам движения автотранспорта / Г. М. Соловьев, Д. Н. Иванов. – М. : Воен. изд-во М-ва обороны Союза ССР, 1957. – 280 с. 8. Заворицкий Ю. История ПДД [Електронний ресурс] / Юрий Заворицкий // Автоцентр. – 2002. – № 6. – Режим доступу: <http://www.autocentre.ua/ac/practice/road-patrol/istoriya-pdd-2367.html>. 9. Державний архів Харківської області, ф. Р. 563, оп. 1, спр. 305-а, арк. 11. 10. Логиновский О. В. Развитие подходов к управлению и организации движения транспорта в крупных городах / О. В. Логиновский, А. А. Шинкарев // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Компьютерные технологии, управление, радиоэлектроника. – 2014. – Т. 14, № 4. – С. 51–57. 11. Воложинский В. Камни, каплицы, верстовые столбы: история дорожных знаков в Беларуси [Електронний ресурс] / Владимир Воложинский // Новости : NEWS.OPEN.BY [сайт]. – 20 нояб. 2014 г. –. <http://www.open.by/country/133416>. 12. О дорожном хозяйстве и автомобильном деле в Союзе ССР : постановление ЦИК и СНК СССР от 28 нояб. 1928 г. // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик. – 1929. – № 6. – Ст. 52. 13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1, оп. 6, спр. 526, арк. 11.

Надійшла до редколегії 12.02.2016

Греченко В. А. Регулирование дорожного движения в Украине в 1920-е годы

Рассмотрены основные аспекты становления системы организации регулирования дорожного движения во время нэпа в Украине, показана роль милиции в этом процессе.

Ключевые слова: дорожное движение, милиция, автомобильный транспорт, регулирование.

Grechenko V. A. Traffic Regulation in Ukraine in 1920s

It is indicated that there was no universal traffic rules for the entire Soviet Union in 1920s, they were worked out at the local level. The rules contained requirements for drivers: existence of the driving licenses and road sheet; requirements for the registration signs; requirements for the cars and their registration; the rules of exploitation of certain types of cars were described. They contained traffic speed limits in the city, including at night time, records of vehicles and inspectors' work. The responsibility for the compliance with the rules was put on inspection of transport department of the relevant local council. The traffic was regulated in order to create the conditions for traffic safety, longstanding jams were neutralized, high transport capacity of streets and convenience of highway service were guaranteed, technical transport speed was increased and its use was improved. From 1921 militia officers were offered to learn not only political literacy, arithmetic and Russian language, but mandatory traffic regulation. As the number of automobile transport was increased it was militia, which was responsible for traffic regulation.

Keywords: traffic, militia, road transport, regulation.

УДК 347.73

Л. П. Коваленко

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВИХ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто здійснення адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні та надано пропозиції щодо його вдосконалення. Особливу увагу приділено визначенню різновидів предметів відання місцевого самоврядування в податковій сфері. З'ясовано проблеми адміністративно-правового регулювання податково-правових режимів залежно від території, на якій відбувається оподаткування. Досліджено аспекти регулювання місцевих податків і зборів в Україні чинним адміністративно-правовим законодавством.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, місцеві податки і збори, податкова територія, податкова компетенція, органи місцевого самоврядування, податкові преференції, податковий суверенітет.

Постановка проблеми. Для більшості сучасних податкових систем характерна велика кількість окремих податкових платежів, з яких вони складаються. Головні причини такої тенденції не викликають

будь-яких сумнівів, якщо зрозуміти, наскільки важливими є надходження від справляння обов'язкових податкових платежів для утворення фінансового базису публічних територіальних утворень у вигляді бюджетів різних рівнів.

Стан дослідження. Питання адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М. П. Бадида, П. Д. Біленчук, Н. А. Богуславська, В. В. Борисенко, А. З. Вознесенський, Л. К. Воронова, І. В. Глазунова, М. Т. Задояний, А. Є. Куранов, А. А. Коваленко, В. М. Кофлан, М. П. Кучерявенко, А. С. Нестеренко, В. В. Письменний, М. В. Пітцик, Р. М. Семенець, В. І. Скоробагач, А. В. Стаценко, В. І. Теремецький, В. В. Томаров, В. А. Форостовець. Віддаючи належне результатам попередніх наукових досліджень з цієї проблематики, слід констатувати, що питання адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів, які вивчалися раніше, втратили своє значення у зв'язку із суттєвим оновленням податкового законодавства в останні роки. Правозастосовна практика виявила чимало прогалин в адміністративно-правовому регулюванні місцевих податків і зборів, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу наукових праць, присвячених проблемам адміністративно-правового регулювання місцевих податків і зборів в Україні, та з урахуванням практики застосування вітчизняного й зарубіжного законодавства сформулювати положення та рекомендації щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, саме за рахунок податкових надходжень формується й наповнюється основна частина дохідних каналів державного та місцевих бюджетів, з яких потім здійснюється фінансування більшості суспільно важливих завдань і функцій, що стоять як перед державою загалом, так і перед окремими її адміністративно-територіальними одиницями. Тим самим податки і збори, що включені до податкової системи держави, стають одним із найдієвіших засобів реалізації та практичного втілення загального публічного інтересу всього суспільства [1, с. 15].

Аналізуючи здійснення правового регулювання відносин оподаткування, можна об'єднати існуючі податкові платежі у відносно відокремлені групи та категорії, що характеризуватимуться спільністю правових режимів, зокрема умов їх встановлення, введення в дію, особливостей справляння, властивостей їх правових механізмів. Саме так будуть утворені систематизовані сукупності податків і зборів у вигляді відповідних класифікацій, що потім стануть дуже зручними для проведення їх наукового дослідження, підготовки необхідних узагальнень і створення відповідних висновків та пропозицій для покращення якості правового регулювання податкової сфери. Залежно від порядку запровадження податкових платежів і природи податкової компетенції органу, що безпосередньо вводить у дію податок

чи збір, усі податкові платежі поділяються на групу загальнодержавних і групу місцевих податків і зборів. Існують і інші підстави групування податкових платежів, але наведені є найбільш суттєвими й загальнозживаними. У бурхливих умовах розвитку податкових відносин з усіх цих груп та окремих категорій обов'язкових платежів особливо помітною стає саме підсистема місцевих податків і зборів. Ідеться, насамперед, про той динамізм, що притаманний цій групі податкових платежів в аспекті видозміни її складу та наповнення конкретними податками й податковими зборами порівняно з іншими групами податків і зборів. Наочне вираження окресленого динамізму та активності розвитку місцевих обов'язкових платежів можна побачити, охопивши останні два десятиліття становлення та еволюції цієї категорії. Кількість платежів змінювалася декілька разів – від шістнадцяти на початку 2000-х рр. до п'яти в поточному році. Динамізм у податково-правовому регулюванні двох місцевих податкових платежів є природним індикатором активності розвитку податкових відносин у цій сфері. Він свідчить про збільшення зацікавленості суспільства у знаходженні оптимального складу категорії місцевих податків і зборів, дає зрозуміти, що на сьогодні наявний досить великий обсяг невирішених проблем і завдань у системі місцевого оподаткування [2, с. 31].

Формування категорії місцевих податків і зборів, а також дихотомічної групи загальнодержавних податків і зборів може відбуватися як за допомогою критерію повноважень органів публічної влади щодо встановлення податкових платежів, так і з залученням критерію бюджету надходження податків і зборів. Тим самим виникає конкуренція підстав класифікації щодо групи місцевих податкових платежів. При цьому провідну роль у створенні групи місцевих податків і зборів податкової системи України відіграє критерій повноважень органів публічної влади щодо встановлення податкових платежів, який є єдиним законодавчо визначеним критерієм розподілу вітчизняної податкової системи [3, с. 89].

На нашу думку, широкий підхід до визначення податкової системи є комплексним та вміщує декілька відносно відокремлених матеріальних і процесуальних податкових категорій: 1) сукупність податкових платежів; 2) механізм законодавчого встановлення, зміни або скасування обов'язкових податкових платежів; 3) правореалізацію існуючих податкових платежів, їх справляння та контроль за цим. Згідно з вузьким підходом податкова система є сукупністю законодавчо закріплених податків і зборів. Після введення в дію такі податки та збори підлягають сплаті до бюджетів, з яких складається бюджетна система країни. Цим податкова система бере участь у формуванні надходжень до бюджетної системи, а також створюється взаємодія між податковою та бюджетними системами в державі, що характеризує перехід від фази акумуляції до фази розподілу публічних фінансових ресурсів.

Беручи за основу ступінь участі органів публічної влади в запровадженні податкових платежів, потрібно виділити два основних типи податкових систем: централізований та децентралізований. Для централізованої податкової системи характерний вирішальний вплив центральних органів державної влади на запровадження податків і зборів податкового характеру в державі. При децентралізованому типі податкової системи у регулюванні питань оподаткування відбувається реальний розподіл повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. У свою чергу, реалізація ідей централізації та децентралізації в податкових системах різних країн варіює [4, с. 46]. Чинниками цього є специфіка їх державного устрою, особливості адміністративно-територіального поділу, форма правління, політичний режим, існуючі традиції у сфері державного управління тощо.

Механізми централізації та децентралізації національних податкових систем можуть бути зведені до трьох основних форм: 1) механізм різних податків; 2) механізм різних податкових ставок; 3) механізм різних доходів. Механізм різних податків передбачає наділення кожного рівня влади власним обсягом податкових повноважень з питань встановлення обов'язкових податкових платежів. Використання механізму різних податкових ставок дає змогу центральним органам влади закріплювати переважну кількість елементів податкових механізмів, тоді як єдиною сферою вільного розсуду місцевих органів влади є конкретизація податкової ставки під час введення в дію місцевих податків і зборів. Для механізму різних доходів характерне майже суцільне регламентування всіх аспектів податкової системи центральними органами влади, коли участь місцевої влади в питаннях справляння місцевих податкових платежів стає вкрай незначною, а розподіл повноважень у процесі встановлення податків і зборів набуває формального характеру. Застосування механізму різних доходів призводить до втрати місцевими органами можливості впливати на стадію формування місцевих фінансів, а необхідний рівень фінансової забезпеченості регіонів і територіальних громад досягається додатковим регулюванням на етапі розподілу публічних фінансів, що здійснюється двома шляхами: 1) за рахунок визначення закріплених та регулятивних податкових платежів, які надходять у повному обсязі або частково до місцевих бюджетів; 2) за допомогою бюджетного регулювання та надходження до місцевих бюджетів вторинних бюджетних доходів – міжбюджетних трансфертів.

На сьогодні податкову систему України слід визначити як таку, що має тенденцію від помірної до жорсткої централізації: під час розподілу податкових повноважень між органами різних рівнів влади в Україні важливого значення набуває механізм різних доходів; роль механізму різних податкових ставок досить обмежена; найменше застосовують механізм різних податків. Згідно з вітчизняним

податковим законодавством нормативне визначення елементного складу податкової системи й закріплення правових механізмів щодо кожного з податків і зборів (у тому числі місцевих) покладається виключно на Верховну Раду України. Місцеві представницькі органи мають невеликий обсяг власних повноважень лише в частині конкретизації окремих елементів місцевих податків і зборів, а також їх введення в дію [5, с. 65]. При цьому місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок і податок на майно в частині транспортного податку та плати за землю, що свідчить про обмеження самостійності місцевого самоврядування в частині оподаткування під час правового регулювання сфери місцевих фінансів.

Важливим завданням для України має стати реформування системи місцевих податків і зборів через посилення їх фіскального значення в доходах місцевих бюджетів, що потребує розширення реальних повноважень місцевих представницьких органів в Україні як щодо існуючих місцевих податкових платежів, так і щодо запровадження нових місцевих податків і зборів, поглиблюючи децентралізацію всієї вітчизняної податкової системи. Сутність податку як правової категорії має включати в себе такі ознаки: 1) обов'язковість; 2) безумовність; 3) індивідуальна безвідплатність; 4) адресне бюджетне спрямування; 5) грошова форма; 6) безповоротність; 7) законність встановлення, введення в дію та справляння. На нашу думку, визначення податку в п. 6.1 ст. 6 Податкового кодексу України необхідно викласти в такій редакції: «Податком є обов'язковий, безумовний, індивідуально безвідплатний, безповоротний платіж у грошовій формі до бюджету, що встановлений на правовій основі та справляється у визначеному податковим законодавством України порядку».

Запровадження Податковим кодексом України правового механізму податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є новелою для податкового законодавства України як за формою, так і за змістом. У процесі побудови конструкції платника податку в майновому оподаткуванні не потрібно спеціально розмежовувати платників за ознакою їх податкового резидентства, тим більше не варто робити прив'язку резидентства до ознаки громадянства та тим самим штучно не звужувати коло осіб, які мають нести податковий обов'язок. Вказане загалом є врахованим під час закріплення правового механізму податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що є позитивним здобутком українського законодавця та створює надійні передумови для розвитку оподаткування нерухомості в Україні. Недоліком правового регулювання статусу платника податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є неузгодженість застосування в Податковому кодексі України цивільних конструкцій «спільна часткова власність», «спільна сумісна власність» та «поділ в натурі». Згідно з цивільно-правовими нормами наявність правового режиму спільної сумісної власності виключає

те, що співвласниками був проведений поділ майна в натурі, та навпаки, у випадку поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється. На нашу думку, необхідною законодавчо врегулювати питання форми та змісту угоди між платниками – співвласниками оподаткованої нерухомості, що перебуває в режимі спільної сумісної власності. Для цього потрібно запровадити окремим положенням Податкового кодексу України обов'язкову письмову нотаріально посвідчену форму угоди між платниками – співвласниками оподаткованої нерухомості, основні умови реалізації консолідованого податкового обов'язку, які включаються до тексту угоди, а також порядок її реєстрації в контролюючих органах.

Додатково зосереджено увагу на необхідності законодавчих змін у визначенні бази оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Замість наразі встановленої бази оподаткування у вигляді загальної площі об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, у тому числі його часток, передбачити базою оподаткування ринкову вартість об'єкта нерухомості.

Правове регулювання єдиного податку має подвійну природу: він одночасно є закріпленим підпунктом серед складу місцевих податкових платежів, але його правовий механізм визначено не положеннями розділу XII Податкового кодексу України «Місцеві податки і збори», а нормами, що викладені у главі 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності» розділу XIV Податкового кодексу України «Спеціальні податкові режими». Об'єктом оподаткування єдиним податком має бути визначена господарська діяльність, у тому числі операції з постачання товарів, робіт, послуг, а також інші операції, пов'язані з отриманням доходу, яка здійснюється фізичними особами-підприємцями та юридичними особами, які самостійно обрали спрощену систему оподаткування та зареєструвались як платники єдиного податку. Доцільно відмовитися від практики використання підвищених ставок за перевищення отриманого платниками єдиного податку граничного обсягу доходу, інакше законодавець буде штучно гальмувати та призводити до згорання обсягів господарської діяльності платників, зменшуючи базу оподаткування й рівень податкових надходжень до місцевих бюджетів у наступних податкових періодах.

У підрозділі 2.4 «Місцеві збори» розкрито особливості правового регулювання зборів, які є складовими місцевої ланки податкової системи України. На нашу думку, збори мають як загальні риси, що притаманні всім податковим платежам, так і спеціальні ознаки: обов'язковість, адресність, грошова форма, безповоротність та законність встановлення й справляння є одночасно присутніми як у податків, так і у зборів, але замість ознак безумовності та безвідплатності податків у зборах з'являються риси умовності й відплатності. Із цього виходить, що фіскальний потенціал зборів є помітно меншим порівняно з податками (як платежами, спрямованими на загальні публічні потреби всього суспільства).

Під час вирішення завдань реального зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування та територіальних громад за рахунок самодостатності податкових надходжень від місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів потрібно, насамперед, приділяти увагу збільшенню фіскального потенціалу місцевих податків, а вже потім місцевих зборів. Наприклад, об'єктом збору за місця для паркування транспортних засобів є спеціально відведена рішенням місцевої ради земельна ділянка. При цьому конкретними видами такої спеціально відведеної земельної ділянки можуть бути: а) майданчики для платного паркування; б) спеціально відведені автостоянки. Особливістю збору за місця для паркування транспортних засобів та земельної ділянки як об'єкта оподаткування цим збором є відведення платнику збору земельної ділянки саме в користування. Тим самим земельна ділянка належить платнику збору за місця для паркування транспортних засобів на праві оренди, залишаючись при цьому у власності територіальної громади або держави.

Платіж туристичного збору у вітчизняній податковій системі було впроваджено з набуттям чинності Податковим кодексом України на заміну курортному збору. Така заміна відбулася не тільки за формою, а й за змістом, адже раніше курортний збір справляли лише в курортній місцевості, а отже, він об'єктивно не міг бути впроваджений на території, не визначеній як курортна. Цим курортний збір не відповідав повною мірою загальності оподаткування, а також не використовував потенціал з надання відповідних туристично-готельних послуг на більшості території України. Туристичний збір має певну перепону до втілення в ньому загальності оподаткування, адже він є єдиним місцевим платежем вітчизняної податкової системи, що справляється виключно з фізичних осіб.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження зроблено **висновок** про необхідність розширення кола платників туристичного збору на юридичних осіб, які замовляють послуги тимчасового проживання для своїх працівників або інших фізичних осіб, а також на фізичних осіб, які прибули у відрядження. Для цього необхідно внести зміни та доповнення в чинне податкове й адміністративне законодавство України з метою збалансованого розподілу податково-пільгових повноважень між органами влади та вдосконалення правового регулювання спеціальних податкових режимів. Подальшого наукового дослідження потребують питання щодо дії податково-правових норм у просторі та територією держави, реалізації податкової компетенції на податковій території України за рівнями публічної влади тощо.

Список використаних джерел: 1. Бех Г. В. Правовое регулирование косвенных налогов в Украине : монография / Г. В. Бех ; под ред. проф. Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2003. – 128 с. 2. Кофлан В. М. Правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні / В. М. Кофлан. – Ірпінь : НДІ фін. права НАДПСУ, 2005. – 175 с. 4. Кушнар'ова Т. Є. Система податкових органів України /

Т. С. Кушнарьова, М. П. Кучерявенко. – Харків : Торсінг, 2000. – 192 с. 5. Податкове право : навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 400 с.

Надійшла до редакції 25.03.2016

Коваленко Л. П. Некоторые проблемы административно-правового регулирования местных налогов и сборов в Украине

Рассмотрено осуществление административно-правового регулирования местных налогов и сборов в Украине и даны предложения по его усовершенствованию. Особое внимание уделено определению разновидностей предметов ведения местного самоуправления в налоговой сфере. Выявлены проблемы административно-правового регулирования налогово-правовых режимов в зависимости от территории, на которой происходит налогообложения. Исследованы аспекты регулирования местных налогов и сборов в Украине действующим административно-правовым законодательством.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, местные налоги и сборы, налоговая территория, налоговая компетенция, органы местного самоуправления, налоговые преференции, налоговый суверенитет.

Kovalenko L. P. Some problems of administrative and legal regulation of local taxes and charges in Ukraine

The author has considered the implementation of administrative and legal regulation of local taxes and charges in Ukraine and offered recommendations for its improvement. Particular attention is paid to the definition of the varieties of things of local self-government administration in the tax area. The author has revealed the problems of administrative and legal regulation of tax and legal regimes depending on the territory, where the taxation is made.

Analyzing the implementation of legal regulation of taxation relations, it has been suggested to combine the existing tax payments into relatively isolated groups and categories, characterized by a common legal regime, including the conditions for their establishment, enactment, collection features and their mechanisms. It has been stressed that such a systematization of taxes and charges is the best for their research, preparation of relevant propositions and conclusions for improving the quality of legal regulation of the tax sphere. It is indicated on the dynamism inherent in the subsystem of local taxes and charges in the aspect of modifying its structure and filling with specific charges and taxes compared with other groups of taxes and charges.

The author has concluded about the need to expand the range of taxpayers of tourist tax for legal entities, ordering services of temporary accommodation for their employees or other individuals, as well as for individuals, who arrived on business trips. To accomplish this, it has been offered to amend and make alterations to the current tax and administrative legislation of Ukraine with the aim of a balanced distribution of the tax-privileged powers between authorities and improvement of legal regulation of special tax regimes.

Keywords: administrative and legal regulation, local taxes and charges, taxation territory, taxation competence, local self-government, tax preferences, tax sovereignty.

УДК 38.04

А. Є. Круглова**ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ І УСТАНОВ
ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ**

Досліджено наукові підходи до визначення мети оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань, розглянуто співвідношення термінів «ефективність», «результативність», «якість» і досягнення мети оцінювання. Надано авторське визначення мети оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань.

Наголошено, що оцінювання діяльності державного органу як досить складний і важливий процес має здійснюватися постійно і на всіх етапах реалізації державної політики.

Ключові слова: оцінювання, мета, діяльність, ефективність, органи і установи виконання покарань.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого державного органу спрямована на регламентацію відповідних суспільних відносин, що виникають у сфері його правового регулювання. Ефективність роботи органу визначається ступенем досягнення мети, яку він ставить перед собою, фактичним виконанням завдань, передбачених нормативно-правовими актами. Не є винятком органи і установи виконання покарань, робота яких спрямована на досягнення досить вагомих завдань – ресоціалізації засуджених, їх виправлення, повернення до нормальних умов життя за межами установ виконання покарань. Досягнення поставленої мети вимагає від цих органів та їх службових осіб належного виконання своїх посадових обов'язків, на основі яких і здійснюється оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань.

Метою статті є визначення мети й завдань оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань та надання авторського визначення мети здійснення оцінювання ефективності діяльності цих органів і установ.

Виклад основного матеріалу. Про значення оцінювання в діяльності органу державної влади зазначає А. Ю. Оболенський, який підкреслює необхідність оцінювання ефективності органу влади на всіх стадіях: під час формування позицій щодо цілей державної політики та їх реалізації, під час правового їх затвердження, на етапах визначення необхідних і достатніх ресурсів, під час надання послуг на виробництві товарів з метою реалізації певних цілей, під час оцінки досягнення певних цілей. Фактично ефективність повинна оцінюватися протягом усього циклу «мета – випуск» [1, с. 398–399]. Ми згодні з думкою А. Ю. Оболенського про те, що оцінювання діяльності державного органу є досить складним і важливим процесом й повинно здійснюватися постійно, на всіх етапах реалізації державної політики, оскільки тільки такий підхід буде дисциплінувати посадових і

службових осіб органів державної влади. Однак слід погодитися і з думкою А. М. Селезньова, який зазначає, що на сьогодні в Україні відсутня єдина комплексна система оцінки роботи органів влади, яка б охоплювала всі сфери життя. На думку вченого, послідовне і повсюдне впровадження системи оцінки ефективності персоналу державного апарату може сприяти переходу від ручного, реактивного до системного, превентивного управління, від поточного до цільового, стратегічного управління, від повсякденного до цільового, періодичного контролю. Незважаючи на те, що досі не розроблено показників ефективності роботи державного апарату та всіх державних службовців, поява показників ефективності діяльності вищих посадових осіб – суб'єктів України має надзвичайне значення для формування системи оцінки діяльності всіх рівнів державного управління [2, с. 161–162].

Відзначимо, що оцінювання діяльності будь-якого державного органу та його персоналу є досить важливим і необхідним для формування демократичного суспільства, прозорості органів державної влади, попередження проявів корупційних діянь. Оцінювання роботи органу завжди супроводжується конкретною метою, яка зазвичай полягає в наданні якісних та ефективних соціальних послуг, досягненні відповідного рівня розвитку органу, ефективному, цілеспрямованому, об'єктивному ухваленні управлінських рішень. В юридичній літературі по-різному визначають цілі й завдання оцінювання: 1) як оцінювання діяльності всього органу або установи; 2) окремо оцінювання персоналу, який працевлаштований у конкретному державному органі; 3) оцінювання діяльності підприємства, установи, організації зводять до певних політичних функцій тощо. Наприклад, досить цікавим є твердження В. А. Ребкала і В. В. Тертички, які мету оцінювання визначають через політичну складову. Вчені вважають, що процес оцінювання державної політики виконує деякі функції проведення аналізу. Оцінка забезпечує достовірну та обґрунтовану інформацію про проведення політики, тобто визначає деякі межі, в яких потреби, цінності та можливості реалізуються через політичну дію, а також сприяє визначенню й критиці цінностей, що лежать в основі вибору цілей і завдань. Вона допомагає використанню аналітичних методів, включаючи визначення проблем і розробку рекомендацій для інших політичних напрямків, а також сприяє визначенню нових і перегляду існуючих політичних альтернатив [3, с. 169]. Ми згодні з таким твердженням, оскільки, дійсно, оцінювання спрямоване на одержання достовірної та об'єктивної інформації про певне явище в суспільному житті, у тому числі і про його політичну складову.

Трохи інакше значення оцінювання в діяльності державного органу визначають В. А. Грабовський та У. С. Мустафаєва, які акцентують увагу на оцінюванні роботи державного службовця. Вчені відзначають, що оцінка діяльності службовців дозволяє встановити

відповідність рівня ефективності виконання посадових обов'язків і функцій встановленим вимогам і нормативам. При цьому ця процедура допомагає виявити ті аспекти роботи персоналу, які потребують поліпшення, так і загальні, характерні для всього колективу. Крім того, зазначена процедура дає можливість зібрати необхідну інформацію для планування та організації професійного розвитку співробітників, а також підвищити їх мотивацію, скорегувати професійну поведінку службовців і отримати підстави для їх матеріального заохочення [4, с. 2–3]. На нашу думку, здійснення оцінювання окремого державного службовця в конкретному відділі є запорукою нормальної роботи всього державного органу, підприємства, установи чи організації. Однак розглядати тільки оцінювання роботи окремого службовця в органах і установах виконання покарань недостатньо, оскільки ефективність роботи співробітників цих органів багато в чому залежить від думки громадськості та окремих громадян щодо умов відбування засудженими покарання, ресоціалізації засуджених, роботи кримінально-виконавчих інспекцій тощо, а тому необхідним є оцінювання діяльності таких установ у комплексі.

Характеризуючи оцінювання діяльності різних органів влади, в юридичній літературі поряд з поняттям «оцінка», «оцінювання» розглядають такі терміни, як «ефективність», «результативність», «якість», які, на нашу думку, є важливими показниками досягнення певного конкретного результату. Таким чином, оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань повинно здійснюватися паралельно з дослідженням вищенаведених понять, оскільки вони взаємопов'язані. Розглянемо їх.

Здійснюючи детальний аналіз понять «ефективність», «якість» і «результативність» як основних показників оцінювання ефективності державного управління, А. Л. Приходченко надає такі їх визначення:

– ефективність – це диференційована та багаторівнева характеристика, яка водночас зберігає свою відповідність щодо проголошених цілей; це співвідношення між продуктом і ресурсами, які пішли на його створення, враховуючи результат, тобто ми вказуємо на зв'язок з ресурсами, продуктом і цілями, але обов'язково з ефектом, причому останній досягається за межами діяльності, процесу утворення товару або послуги, саме в процесі його споживання;

– результативність пов'язана з технічною раціональністю, це – результати, які можна порівняти з цілями, причому в зіставленні з використаними для цього в процесі діяльності ресурсами: оцінюються як досягнуті результати, так і наслідки, що спостерігаються;

– якість – це ступінь вартості придатності (застосування) чогонебудь для використання за призначенням, сукупність характеристик продукту (товару або послуги) і його здатності задовольняти встановлені та передбачувані норми [5, с. 346–347]; вона не зводиться до окремих властивостей, а охоплює послугу цілком, невіддільна

від неї (не можна, залишаючись самим собою, втратити свою якість) [6, с. 50–60].

Аналогічну позицію з визначення критеріїв оцінювання ефективності діяльності державного органу висловлює і В. Данин, який пропонує такі критерії: 1) результативність, яка демонструє, чи має певний варіант вирішення проблеми своїм результатом певну цінність; 2) ефективність – кількість зусиль, необхідних для забезпечення певного рівня результативності; 3) адекватність – міру, тому що будь-який рівень результативності задовольняє потреби; 4) справедливість – розподіл результатів і зусиль між різноманітними групами суспільства; 5) доцільність – ціна або вартість завдань, що лежать в основі цих завдань. Загалом, учений відзначає, що не існує стандартного критерію оцінки [7, с. 328].

Ми згодні з твердженням дослідників про те, що оцінка діяльності державних органів, у тому числі органів і установ виконання покарань, повинна включати в себе такі критерії, як якість, ефективність і результативність, оскільки саме за допомогою цих показників можна оцінити роботу таких установ, визначити найбільш оптимальні показники їхньої діяльності, дослідити напрями роботи й результати, які були досягнуті під час їхньої роботи. За допомогою цих категорій можна визначити співвідношення мети й отриманого результату.

Ефективність діяльності організації може розглядатися як мета, як спонукальний фактор та як критерій оцінювання процесів і результатів управління. Під впливом громадської думки ефективність стає метою управлінської діяльності органів влади і критерієм зовнішнього оцінювання цієї діяльності. Сутність управління, його функції та специфіка визначаються, з одного боку, завданнями, які воно вирішує, з іншого – змістом «простих» моментів процесу управлінської діяльності, тобто його предметом, засобами і самою діяльністю [8, с. 25].

Розгляд цілей і завдань оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань можна здійснювати через характеристику негативних наслідків, які можуть виникнути у разі неефективності оцінювання діяльності органів державної влади. Наприклад, на думку О. С. Петренко, недієва система оцінки діяльності державного службовця призводить до: 1) орієнтації роботи державних службовців на процес, проведення заходів, а не на результат; 2) колективної, а не індивідуальної відповідальності державних службовців; 3) нерозуміння вкладу кожного службовця у досягнення цілей організації; 4) створення негативного іміджу процедури оцінки; 5) незацікавленості державних службовців (як керівників, так і службовців) у належному проведенні оцінки діяльності: державні службовці припускають упередженість під час оцінки; 6) незацікавленості у проходженні оцінки через наявність можливих негативних наслідків; 7) сприйняття атестації як непотрібного випробування й інструмента

для покарання та звільнення працівника; 8) сприйняття державними службовцями щорічного оцінювання як непотрібної процедури, яка зводиться до заповнення плану робіт протягом року; 9) відсутності забезпечення командної роботи, діалогу та співпраці між керівниками і підлеглими їм працівниками, відповідальності керівників за управління людськими ресурсами; 10) неможливості визначення реальних потреб працівників для підвищення кваліфікації та вдосконалення діяльності відомств, неврахування потенціалу для кар'єрного зростання [9, с. 194–195].

На основі вищенаведених тез пропонуємо сформулювати власне визначення *мети оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань*, під якою розуміємо встановлене на законодавчому рівні визначення якості та ефективності роботи співробітників органів і установ виконання покарань, окремого органу чи установи виконання покарань уповноваженими на те суб'єктами оцінювання, яке здійснюється відповідно до певних критеріїв оцінювання у встановленій формі з дотриманням конкретної процедури і на основі якого ухвалюється рішення про відповідність/невідповідність співробітника займаній посаді або про відповідність/невідповідність діяльності органу чи установи виконання покарань чинному законодавству.

Зазначимо, що мету оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань слід розглядати у двох формах: як мету оцінювання безпосередньо органів і установ виконання покарань та як мету оцінювання окремого працівника цих органів чи установ. З огляду на це, основними цілями оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань слід назвати:

- підвищення якості роботи органів і установ виконання покарань;
- самовдосконалення співробітників й персоналу органів і установ виконання покарань;
- зменшення проявів корупції шляхом створення умов для запобігання корупційних діянь;
- оптимізацію процесів в органах і установах виконання покарань, їхніх структурних підрозділах;
- своєчасне виявлення негативних факторів, що викликають погіршення якості роботи і зниження результативності діяльності державного органу, їхній аналіз та усунення.

Як **висновок** відзначимо, що саме на основі таких критеріїв, як ефективність, результативність, якість, здійснюється визначення дієвості та оперативності роботи органу або установи виконання покарань, співвідношення ділових, професійних, моральних, психологічних та інших якостей персоналу установи виконання покарань, відповідність своїй посаді. Досягнення поставленої мети в діяльності органів і установ виконання покарань є показником належного та продуктивного їхнього функціонування, здатного не тільки забезпечити

належні умови для відбування засудженими покарання, а й реалізувати головну мету покарання – виправлення засудженого.

Список використаних джерел: 1. Оболенській О. Ю. Державна служба: підручник / О. Ю. Оболенській. – Київ : КНЕУ, 2006. – 472 с. 2. Селезньов А. М. Формування системи оцінки діяльності органів управління сільськими територіями / А. М. Селезньов // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181 (1). – С. 161–165. 3. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. У. А. Ребкала, В. В. Тертички. – Київ : Вид-во НАДУ, 2000. – 232 с. 4. Грабовський В. А. Оцінка діяльності службовців як шлях підвищення ефективності служби в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Грабовський В. А., Мустафаєва У. С. // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1. – 6 с. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Grabovskiy.pdf>. 5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD) / уклад. и голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с. 6. Приходченко Л. Щодо сутності поняття «ефективність» в системі демократичного врядування / Людмила Приходченко // Актуальні проблеми державного управління. – Одеса, 2007. – Вип. 3 (31). – С. 57–65. 7. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу / Вільям Н. Данн ; [пер. з англ. Г. С. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов]. – Одеса : Брахва, 2005. – 504 с. 8. Савчук В. П. Оцінка ефективності інвестиційних проєктів / В. П. Савчук. – Київ : Наук. думка, 2003. – 300 с. 9. Петренко О. Методики оцінювання рівня відповідності професійно-кваліфікаційним вимогам державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні [Електронний ресурс] / Оксана Петренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 10/2010. – Вип. 4 (7). – С. 192–201. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dums/2010_4/10posmsu.pdf.

Надійшла до редколегії 09.03.2016

Круглова А. Е. Оценивание эффективности деятельности органов и учреждений исполнения наказаний

Исследованы научные подходы к определению цели оценивания эффективности деятельности органов и учреждений исполнения наказаний, рассмотрено соотношение терминов «эффективность», «результативность», «качество» и достижение цели оценивания. Представлено авторское определение цели оценивания эффективности деятельности органов и учреждений исполнения наказаний.

Подчеркнуто, что оценивание деятельности государственного органа как достаточно сложный и важный процесс должно осуществляться постоянно и на всех этапах реализации государственной политики.

Ключевые слова: оценка, цель, деятельность, эффективность, органы и учреждения исполнения наказаний.

Kruhlova A. Y. Assessment of the efficiency of penal agencies and institutions

The author of the article researches scientific approaches to the definition of the purpose of assessment of the efficiency of penal institutions' activities; has studied

the correlation of the terms «effectiveness», «efficiency», «quality» and achievement of evaluation's objective, as well as has provided own concept of the purpose of the assessment of the efficiency of penal agencies and institutions.

It is noted that assessment of the activities of the state agency is very complex and important process and should be carried out regularly, at all stages of state policy, as this will discipline the officials and employees of state authorities.

It is stressed that assessment of the activities of any state authority and its staff is essential and necessary for a democratic society, transparency of state authorities to prevent the occurrence of corruption. Work assessment is always accompanied by the specific purpose, which usually is to provide quality and efficient social services, to achieve the appropriate level of authority, effective, meaningful, objective decision-making.

Having analyzed scientific points of view the author has concluded that based on such criteria as effectiveness, efficiency, quality we can determine the effectiveness and efficiency of penal agency or institution, correlation of business, professional, moral, psychological and other qualities of penal institution's personnel, compliance with their positions. Achieving this objective in the work of penal agencies and institutions is an indicator of their proper and productive functioning that can both provide necessary conditions for prisoners serving their sentence, and realize the main purpose of punishment – correction of a prisoner.

Keywords: assessment, objectives, types of activities, efficiency, penal agencies and institutions.

УДК 349.4+351.823

І. Л. Райнін

УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Проаналізовано адміністративно-правове забезпечення управління у сфері земельних відносин та надрокористування, розглянуто пропозиції з питань упорядкування компетенції та повноважень суб'єктів землекористування.

Ключові слова: земельні відносини, надрокористування, управління, суб'єкти землекористування, повноваження, виконавча влада, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Управління у сфері земельних відносин та надрокористування в Україні здійснюється різними суб'єктами та регламентується значною кількістю нормативно-правових актів, у тому числі законами України, постановами Кабінету Міністрів, розпорядженнями відповідних центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та рішеннями місцевих рад, що породжує протиріччя в управлінських актах, дублювання функцій і призводить до порушення законності у сфері земельних відносин і надрокористування.

Мета статті – проаналізувати стан адміністративно-правового забезпечення управління у сфері земельних відносин і надрокористування, внести окремі пропозиції з метою впорядкування компетенції і повноважень суб'єктів земельних відносин і надрокористування.

Стан дослідження. Питання управління у сфері земельних відносин і надрокористування досліджували О. Ю. Макаренко, В. Д. Швець, О. В. Леонова, О. І. Бочко, О. П. Шемяков, С. М. Попова, Г. В. Бублик, М. В. Шульга, А. П. Гетьман, І. Ш. Ібатулін, О. В. Степенко та інші. Вказаними вченими зроблено вагомий внесок в дослідження загальних проблем правового регулювання земельних відносин і надрокористування, проте автор вважає доцільним висвітлити додатково питання управління у сфері земельних відносин і надрокористування.

Виклад основного матеріалу. Управління у сфері використання природних ресурсів має особливо важливе значення для забезпечення сталості суспільного розвитку. Під управлінською діяльністю розуміють спосіб, прийом практичної реалізації завдань і функцій виконавчої влади в повсякденній діяльності виконавчих органів (посадових осіб) на основі закріпленої за ними компетенції у визначених межах та формі [1, с. 45–46]. Виходячи з реальної ситуації, можна погодитися з О. П. Шемяковим про те, що відносини у сфері надрокористування в Україні знаходяться в стані розвитку [2, с. 225].

На думку О. І. Бочка, на сучасному етапі поняття земельних відносин охоплює широке коло питань економічного, екологічного і природного характеру [3, с. 141]. Управління у сфері земельних відносин має виходити з принципу врахування незамінності землі як основного засобу виробництва, як просторово-територіального базису для інших природних ресурсів, соціальної та виробничої інфраструктури. Ефективне управління суспільними відносинами щодо використання земельних ресурсів у зв'язку з тим, що земля є просторовим базисом розміщення продуктивних сил, предметом і засобом праці, забезпечує високу конкурентоспроможність національної економіки на глобальному рівні [4, с. 5].

Управління у сфері земельних відносин та надрокористування здійснюється цілісною системою уповноважених суб'єктів, серед яких – центральні та місцеві органи виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції. До системи органів загальної компетенції, які здійснюють управління у цих галузях з вирішенням інших завдань, віднесених до їх компетенції, традиційно відносять: Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади [5, с. 182]. Управлінська діяльність у сфері земельних відносин та використання надр здійснюється як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, у тому числі й органами місцевого самоврядування. Одним з органів міжгалузевої компетенції, що здійснює уп-

равління у сфері земельних відносин та надрокористування, є Міністерство екології та природних ресурсів України. Відповідно до Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України [6] воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та у межах своєї компетенції біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, у тому числі радіоактивними, пестицидами і агрохімікатами, радіаційного захисту, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (надр, поверхневих та підземних вод, внутрішніх морських вод і територіального моря, атмосферного повітря, лісів, тваринного і рослинного світу та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України) та ряду інших питань.

Органи управління спеціальної компетенції у сфері надрокористування та у сфері земельних відносин є різними, і, як справедливо зазначає О. В. Леонова, досі така сфера управління залишається громіздкою [7, с. 78], що стосується насамперед органів управління спеціальної компетенції. Значну роль в управлінській діяльності у сфері надрокористування відіграють спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади з геологічного вивчення та раціонального використання надр – Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України) та Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України. Відповідно до Положення [8] Державна служба геології та надр України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра екології та природних ресурсів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (див. також: [9]). Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується тільки Кабінетом Міністрів України через Голову Державної служби України з надзвичайних ситуацій та забезпечує реалізацію державної політики з промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду, охорони надр та державного регулювання у сфері безпечного поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення [10]. Не вдаючись до детального аналізу управлінських повноважень зазначених органів у цій сфері, необхідно підкреслити, що їх діяльність спрямована на реалізацію загальнодержавних інтересів у забезпеченні правового режиму надр як об'єкта виключної власності українського народу.

Для місцевого рівня управління у сфері земельних відносин та надрокористування особливого значення набуває діяльність органів місцевого самоврядування у зв'язку з розширенням їх компетенції.

Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері надрокористування визначені як Кодексом України про надра, так і законом «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до ст. 9-1 Кодексу України про надра [11] до компетенції обласних, Київської та Севастопольської міських рад у сфері регулювання гірничих відносин належить: надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення; погодження надання надр у користування з метою геологічного вивчення і розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; розподіл між відповідними місцевими бюджетами плати за користування надрами; розроблення, затвердження та виконання місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання й охорони надр; оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення; припинення права на користування ділянкою надр; здійснення контролю за використанням та охороною надр; вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин, визначених законом. До відання сільських, селищних, міських та районних рад на їх території відповідно до ст. 10 Кодексу України про надра належить: погодження надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення; реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання та охорони надр; обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом; здійснення контролю за використанням та охороною надр; вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції.

Відповідно до ст. 26 закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [12] серед питань, що вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської рад, названо вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу; прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом; надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для розміщення відходів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами включає відповідну територію, та низка інших питань.

Слід зазначити, що саме на рівні міських, селищних та сільських органів місцевого самоврядування повинні вирішуватися ключові питання, пов'язані із забезпеченням соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів відповідних територіальних громад. Забезпечення екологічної рівноваги та екологічної безпеки в межах проживання відповідних територіальних громад є безпосереднім інтересом органів місцевого самоврядування, що зумовлює необхідність достатньої їх участі у прийнятті рішень, які впливають на стан навколишнього природного середовища відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Беззаперечно, до таких рішень належить і право рад погоджувати надання надр у користування, яке зафіксовано в Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами [13] та Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами [14], які встановлюють порядок отримання надр у користування для всіх видів надрокористування незалежно від їхнього значення (загальнодержавного чи місцевого). Пунктом 4 абз. «б» ч. 1 ст. 33 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить погодження питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення. З цього приводу В. М. Комарницьким було висловлено думку про необхідність уточнення положення Кодексу України про надра, які визначають повноваження обласних, Київської та Севастопольської міських рад, вилучивши з них ті, які стосуються погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення й розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, водночас поклавши їх на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад [15]. Однак уявляється, що повне усунення обласних, Київської та Севастопольської міських рад від участі в ухваленні означених рішень є не доцільним, у тому числі з антикорупційних позицій.

Доцільно погодитися із законопроектом народних депутатів П. В. Дзюблика та В. В. Кривенко від 7 квітня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами)» [16] стосовно необхідності закріплення в законі «Про місцеве самоврядування в Україні» як виключної компетенції сільських, селищних, міських рад погодження питань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення й розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин. У зв'язку з тим пропонується у ст. 43 закону «Про місцеве самоврядування в Україні» доповнити перелік питань, які вирішуються районними та обласними радами виключно на їх пленарних засіданнях, питаннями надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого

значення, погодження надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин.

Управління у сфері надрокористування здійснюється низкою суб'єктів, компетенцію яких можна поділити за різними критеріями, зокрема: за обсягом охоплення сфер суспільного життя, за сферою територіального впливу, за інтересами, які вони покликані представляти у першу чергу.

Так, за обсягом охоплення сфер суспільного життя можливо виокремити:

– носіїв загальної компетенції, суб'єкти, управлінська діяльність яких охоплює достатньо різноманітні сфери суспільного життя (Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації; Міністерство екології та природних ресурсів України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій та інші);

– носіїв спеціальної компетенції, що спрямована на управління у сфері раціонального використання надр (Державна служба геології та надр України).

За інтересами, які покликані представляти у першу чергу органи управління у сфері надрокористування, можна виокремити органи державного управління, діяльність яких спрямована на першочергове задоволення інтересів держави, у тому числі й на місцях (зокрема, Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба геології та надр України тощо), та органи місцевого самоврядування, що реалізують свої повноваження з урахуванням інтересів насамперед відповідних територіальних громад.

За сферою територіального впливу різняться органи управління, які розповсюджують свою діяльність на всю територію країни та управлінська діяльність яких охоплює певні адміністративно-територіальні одиниці.

Враховуючи викладене, доцільно погодитися з думкою О. В. Леонової про необхідність зміни ст. 11 Кодексу України про надра, визначивши органи, що здійснюють державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр, зокрема такі, як: Кабінет Міністрів України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України, Рада Міністрів Республіки Крим, інші державні органи, органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства України [7, с. 78].

Управлінська діяльність у сфері надрокористування обумовлена належністю надр виключно українському народу, який здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради.

Низкою управлінських повноважень у сфері земельних відносин наділені місцеві державні адміністрації. На підставі аналізу ст. 21 закону України «Про місцеві державні адміністрації» [17] до повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі управління земельними відносинами можна віднести: розробку та забезпечення виконання затверджених у встановленому законом порядку програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності; розпорядження землями державної власності відповідно до закону; розробку та подання на затвердження відповідної ради, а також забезпечення виконання регіональних екологічних програм; внесення до відповідних органів пропозицій щодо державних екологічних програм; вжиття заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами; внесення пропозицій відповідним органам місцевого самоврядування щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення; погодження документації із землеустрою у випадках та порядку, визначених Земельним кодексом України та законом України «Про землеустрій», щодо відповідності зазначеної документації законодавству у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Зміст цієї статті розкриває багатовекторність контрольної діяльності місцевих державних адміністрацій, одним із векторів контрольної діяльності яких якраз і є дотримання законодавства у сфері земельних відносин, у тому числі щодо питань відшкодування шкоди, заподіяної державним інтересам.

На відміну від надр, окремі ділянки землі можуть знаходитися не лише в державній, але й у комунальній та приватній формах власності, що впливає відповідно на управлінську діяльність органів спеціальної компетенції у сфері земельних відносин.

Перелік органів спеціальної компетенції, що здійснюють управління у сфері земельних відносин, також є достатньо широким. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [18] у ст. 5 визначає коло органів державної виконавчої влади, які мають спеціальну компетенцію в цій сфері, органи, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, дотриманням вимог законодавства України про охорону земель, проведення моніторингу родючості ґрунтів:

- центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, здійснює державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності;

- центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів,

здійснює державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель;

– центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики здійснює моніторинг родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення.

Відповідно до ст. 1 Положення [19] Державне агентство земельних ресурсів України (Держземагентство України) є центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності.

Держземагентство України здійснює свої повноваження безпосередньо і через утворені в установленому порядку територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, а також через міськрайонні, міжміські, міжрайонні територіальні органи.

Особливе місце серед управління у сфері земельних відносин посідає Державна інспекція сільського господарства України, яка діє відповідно до Положення [20] і є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Певними управлінськими повноваженнями у сфері земельних відносин наділена і Державна екологічна інспекція України. Відповідно до п. 1 Положення [21] Державна екологічна інспекція України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для забезпечення реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Як і органи державної влади, органи місцевого самоврядування мають спільну мету, яка полягає у забезпеченні раціонального використання та охорони земель як основного національного багатства. Різниця між ними полягає у характері суспільних інтересів, які реалізуються через зазначені види контролю за використанням та охороною земель. Якщо державний контроль за використанням та охороною земель виражає державні інтереси, тобто інтереси всього народу нашої країни, то самоврядний контроль покликаний захищати інтереси конкретних територіальних громад у сфері раціонального використання та охорони земель [22].

Слід погодитися з думкою Г. В. Бублик про те, що делегування повноважень, в тому числі й у сфері земельних відносин та надрокористування, має базуватися на вільному волевиявленні обох суб'єктів делегування (делегуючого та делегованого); делегування повноважень повинно супроводжуватися укладенням акта делегування повноважень; делегування повноважень має обов'язково супроводжуватися передачею фінансових та/або матеріальних ресурсів для забезпечення належної реалізації делегованим суб'єктом делегованих повноважень; делегований суб'єкт несе юридичну відповідальність за належне виконання делегованих повноважень [23, с. 5].

На думку авторів підручника з курсу адміністративного права, органи місцевого самоврядування мають риси, що наближають їх до органів виконавчої влади, з якими вони тісно взаємодіють під час вирішення питань місцевого значення [24, с. 105]. Вочевидь, така думка ґрунтується на достатньо широкому колі повноважень органів місцевого самоврядування щодо вирішення земельних питань у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Висновки. Управління в сфері земельних відносин та надрокористування набуває особливої актуальності з огляду на процеси реформування, які відбуваються в соціально-економічній сфері українського суспільства, зокрема в агропромислового комплексу та в системі енергетики, гірничодобувній та переробній промисловості, пов'язаних з надрокористуванням. Реформа системи управління, зокрема децентралізація виконавчої влади, має враховувати доцільність та необхідність розширення повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади у сфері управління земельними відносинами та надрокористуванням. Необхідно також уточнити окремі положення Кодексу України про надра та Земельного кодексу України, які регулюють повноваження суб'єктів землекористування та надрокористування у сферах оренди, продажу, аукціону та передачі в інше користування земельних ділянок і надрокористування.

Список використаних джерел: 1. Коваль Л. Адміністративне право України (Загальна частина) : курс лекцій / Л. Коваль. – Київ : Основи, 1994. – 154 с. 2. Шемяков О. П. Відносини надрокористування в Україні: проблеми розвитку / О. П. Шемяков, І. В. Хохлова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 2. – С. 219–226. 3. Бочко О. І. Економіко-правові засади управління земельними відносинами в сучасних умовах / О. І. Бочко // Зовнішня торгівля. – 2009. – № 3–4. – С. 141–145. 4. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / І. Ш. Ібатуллин, О. В. Степенко, О. В. Сакаль [та ін.]. – Київ : Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, 2012. – 52 с. 5. Земельне право України : підручник / [М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін.]. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с. 6. Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : затв. указом Президента України від 13 квіт. 2011 р. № 452/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/2011>. 7. Леонова О. В. Система органів державного управління сферою надрокористування України: шлях розвитку за роки незалежності / О. В. Леонова // Право і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 72–80.

8. Положення про Державну службу геології та надр України : затв. указом Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 391/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391/2011>.

9. Положення про Державну службу геології та надр України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2015 р. № 1174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geo.gov.ua/storinka/polozhennya-pro-derzhgeonadra-ukrayiny>.

10. Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України : затв. указом Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 408/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408/2011>.

11. Кодекс України про надра : закон України від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>.

12. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

13. Порядок проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2011 р. № 594 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 1783.

14. Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2011 р. № 615 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45. – Ст. 1832.

15. Комарницький В. Деякі питання застосування спеціальних дозволів на користування надрами (правовий аспект) [Електронний ресурс] / Віталій Комарницький // Віче. – 2012. – № 18. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3297/>.

16. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами)» : від 7 квіт. 2015 р. [Електронний ресурс] / авт. законопроекту нар. деп. України Дзюблик П. В. та Кривенко В. В. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53172&pf35401=338243>.

17. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

18. Про державний контроль за використанням та охороною земель : закон України від 19 черв. 2003 р. № 963-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15>.

19. Положення про Державне агентство земельних ресурсів України : затв. указом Президента України від 8 квіт. 2011 р. № 445/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/445/2011>.

20. Положення про Державну інспекцію сільського господарства України : затв. указом Президента України від 13 квіт. 2011 р. № 459/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1265.

21. Положення про державну екологічну інспекцію України : затв. указом Президента України від 13 квіт. 2011 р. № 454/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1260.

22. Багрій І. Самоврядний контроль за використанням та охороною земель [Електронний ресурс] / Багрій Ірина // Юридичний журнал. – 2008. – № 8. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3596>.

23. Бублик Г. В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бублик Галина Василівна. – Київ, – 2005. – 16 с.

24. Курс

адміністративного права України : підручник / [за ред. В. В. Коваленка]. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.

Надійшла до редколегії 29.02.2016

Райнин И. Л. Управление в сфере земельных отношений и недропользования

Проанализировано административно-правовое обеспечение управления в сфере земельных отношений и недропользования, рассмотрены предложения по вопросам упрядочения компетенции и полномочий субъектов землепользования.

Ключевые слова: земельные отношения, недропользование, управление, субъекты землепользования, полномочия, исполнительная власть, местное самоуправление.

Rainin I. L. Administration in the sphere of land relations and subsoil use

Administrative and legal guaranteeing of the administration in the sphere of land relations and subsoil use in Ukraine has been analyzed; propositions for regulating the competence and powers of the subjects of land use have been considered.

It is stressed that the administration in the sphere of land relations and subsoil use is realized by the extensive network of authorized entities, including the central executive authorities and their local departments and agencies, and local self-governments, which are endowed with different amounts of general and special jurisdiction and powers. There are contradictions and inconsistencies within legal regulation of these administration entities, which are to be eliminated by the amendments and alterations to the current legislation and the adoption of a number of relevant subordinate legislation.

It is emphasized that the administration in the sphere of land relations and subsoil use should be based on the principle of taking into account the indispensability of land as the main mean of production, as space-territorial basis of natural resources, social and industrial infrastructure, which should serve the whole Ukrainian nation.

Keywords: land relations, subsoil use, administration, subjects of land use, powers, executive power, local self-government.

УКД 341.1/8+314.74

В. С. Селюков,

А. Г. Вуйма

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Розглянуто основні нормативно-правові акти ЄС з питань регламентації міграційних процесів. Визначено основні напрямки еволюції міграційної політики ЄС та сформульовано основні принципи, на яких має ґрунтуватися міграційна політика України в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: глобалізація, міграція, іммігранти, міграційна політика, Європейський Союз, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Із прийняттям Конституції Україна стала на шлях розбудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави. Вказаний курс можливий за умов реалізації комплексу внутрішньодержавних змін, орієнтування на політику високорозвинених країн світу та взаємодії з ними.

З кінця XIX ст. світ охопив процес глобалізації, що знаходить свій прояв у русі капіталів, товарів, технологій, інформації, міграції населення, сприяє збільшенню інтегрованих утворень, які виступають вже оновленими суб'єктами міжнародного права, і при цьому має велике значення для розвитку будь-якої країни. У процесі глобалізації не складно проаналізувати концепції розвитку провідних країн і на цій основі виробити власну лінію поведінки на міжнародній арені з метою реалізації тих фундаментальних положень, які знайшли своє втілення в Основному Законі України. Верховною Радою України ще з 1993 року підкреслюється, що перспективною метою України є членство в Європейських Співтовариствах, а також західноєвропейських або загальноєвропейських структурах [1, с. 122].

Європейський Союз як унікальна інституційна структура не має жодних аналогів у сфері міжнародних відносин і міжнародного права. Стійкий та гармонійний економічний і соціальний прогрес, утвердження індивідуальності на міжнародній арені, посилення захисту прав та інтересів громадян держав-членів, співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ, ефективність механізмів та інститутів ЄС – саме так визначені цілі створення ЄС у Преамбулі до Маастрихтського договору [2, с. 278]. Лісабонський договір розширив перелік цінностей і цілей ЄС, внісши до ст. 2 Договору про Європейський Союз (далі – ДЄС) такі положення: «Союз ставить за мету сприяти миру, своїм цінностям і добробуту своїх народів. Союз запропонує своїм громадянам простір свободи, безпеки й правосуддя без внутрішніх кордонів, у межах якого забезпечується вільне пересування осіб у взаємозв'язку з відповідними заходами щодо контролю зовнішніх кордонів, надання притулку, імміграції, а також попередження злочинності і боротьби з цим явищем» [3]. Курс розвитку ЄС втілює ідеали, до яких прагне кожен член громадянського суспільства будь-якої країни світу. Вступ до Євросоюзу не лише сприятиме економічному та соціальному розвитку України, а й надасть громадянам України право на вільне пересування й перебування на території будь-якої з держав-членів, а отже і можливість долучитися до європейських цінностей, культури, світогляду тощо. Поряд із позитивними перспективами, які очікують Україну після вступу до Євросоюзу, треба бути готовими зустрітися і з негативними явищами – необхідністю вирішення та протидії транснаціональним проблемам.

У період європейської інтеграції нагальною стала потреба систематичного й комплексного дослідження питань міграції та вироблення

міграційної політики держав. На початок XXI ст., за оцінками експертів ООН, на земній кулі нараховувалося 175 мільйонів переселенців. Щорічно країну проживання змінювали 5 мільйонів осіб, що хвиляли 9 мігрантів перетинали державні кордони [4, с. 65]. За офіційними даними, щорічно до Європи в пошуках кращої долі переїжджають до півмільйона представників із бідних країн Азії та Африки [5, с. 122]. Очевидним це стало в умовах формування сучасної глобальної економічної системи, коли посилюється взаємозалежність і взаємозв'язок усіх країн світу. Сучасні світові тенденції засвідчують, що проблеми міграції продовжуватимуть зростати, стаючи одним із найважливіших факторів глобальних змін [6, с. 180].

Міграція не є випадковим і тимчасовим явищем для країн Євросоюзу, оскільки у ст. 18 ДЄС зазначено: «Кожен громадянин Європейського Союзу має право на вільне пересування і перебування на території будь-якої з держав-членів» [2, с. 279], а ст. 61–69 регламентують порядок отримання віз, імміграції та надання притулку особам, які не є громадянами ЄС.

Свобода пересування, гарантована громадянам ЄС, відіграє вирішальну роль у становленні внутрішнього ринку [2, с. 281–282]. Ідея її запровадження сягає ще часів утворення Європейського Співтовариства. Цей принцип було введено для того, щоб відкрити європейські ринки праці для працівників-мігрантів та їх сімей [7, с. 298]. Отже, на початковому етапі її сенс був виключно економічним, а з плином часу це право набуло й соціального значення – його було поширено на всі категорії мігрантів та їх сімей.

Міграції суттєво впливають на внутрішнє та зовнішнє становище держав, тому виникає необхідність дослідити особливості міграційної політики країн Євросоюзу та на цій основі виробити рекомендації щодо вдосконалення міграційної політики України, що є **метою** нашої статті. Перш за все, пропонуємо розглянути фактори, які спонукають громадян до міграції.

Стан дослідження. Сьогодні вивченням різних аспектів міграцій займаються багато вітчизняних і закордонних фахівців. Проблема вдосконалення міграційної політики розглядалася досить докладно у вітчизняній і закордонній літературі й знайшла своє відображення в численних наукових працях. Слід згадати, зокрема, науковий доробок українських науковців, які досліджували і досліджують проблематику регулювання міграційних процесів, О. Власюка, Е. Лібанова, І. Гнибіденко, О. Малиновської, О. Кислициної, О. Пархомчука, С. Пирожкова, М. Романюка, а також іноземних теоретиків, які досліджували проблеми міжнародної міграції, В. Волеса, Д. Дайнена, А. Геддеса та ін. Багато їх досліджень присвячені вивченню правових і політичних аспектів міграційної політики, становленню принципів та правил Шенгенської зони, а також процедурним аспектам регулювання міграцій.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує різноманітна класифікація чинників (часто взаємозалежних), під впливом

яких формуються напрямки та масштаби міграційних процесів. Переміщення у просторі відбувається внаслідок дії економічних, соціальних, демографічних, політичних, етнічних, освітніх, морально-психологічних, військових, екологічних та інших факторів, але ці фактори діють одночасно, вони певною мірою взаємозалежні, тому виявити окремі компоненти міграційного процесу, сформовані під впливом одного чи двох факторів, як правило, складно [6, с. 180–181]. О. Ісаєв типологізує переміщення на підставі чотирьох причин, що спонукають людей мігрувати, а саме: релігійні, політичні, кримінальні, економічні [8].

Будь-який міграційний акт відбувається під дією комплексу мотивів, які залежать від суб'єктивних та об'єктивних причин: міграції відбуваються за особистим бажанням – кожен громадянин має право і можливість вибирати для себе місце проживання та праці, тобто задовольняти свої потреби матеріального, професійно-кваліфікаційного й духовного характеру [6, с. 181]. Багато науковців вважають, що основний мотив міграції – економічний (фінансовий) [8]. Ми також дотримуємося подібної думки, тому пропонуємо деталізувати фактори, що сприяють його формуванню. Ними, зокрема, є:

- неналежна забезпеченість сімейного бюджету, пов'язана з несовісчасністю виплат;
- недотримання владою конституційних норм щодо пенсії та соціальних виплат;
- інфляція;
- бюрократичні перепони у здійсненні підприємницької діяльності;
- правовий нігілізм як з боку громадян, так і з боку органів влади;
- високий рівень прихованого й незахищеного безробіття тощо.

Іншими мотивами міграції є:

- родинні зв'язки та їх ускладнення внаслідок посилення вимог візового режиму із сусідніми державами – членами ЄС;
- культурні та етнічні конфлікти;
- відсутність перспектив для особистого та професійного розвитку на території проживання [9, с. 78].

За критерієм причин і цілей виокремлюють такі види міграцій: трудову, економічну, політичну, етнічну, культурну, релігійну, екологічну, туристичну, освітню, сімейну, міграцію через реформи [8].

У перші роки європейської інтеграції міграційним питанням приділяли мінімальну увагу, в 1980-ті рр. їх вирішували переважно шляхом неформальних міжурядових відносин, у 1990-ті вони набувають формалізації і лише після 1999 р. розпочався період розробки і впровадження єдиної для ЄС міграційної політики і практики [10, с. 12].

Пропонуємо визначити та проаналізувати документи, які становлять законодавчу базу та визначають основний курс міграційної політики ЄС.

Одним із перших кроків на шляху вдосконалення механізмів міграційної політики було включення Договором про Європейський

Союз виміру правосуддя та внутрішніх справ до складу інституційних основ європейської інтеграції, адже Євроюст, Європол та інші організації повинні забезпечувати підтримання внутрішньої безпеки Євросоюзу шляхом боротьби зі злочинністю, яка через міграції населення набуває транскордонного характеру. Однак у практичному розумінні цей крок був здійснений лише після підписання Амстердамського договору, який набув чинності у 1999 р. Саме він надав право керівним органам ЄС ухвалювати міграційне законодавство, усувати прогалани в національних законодавствах держав – членів ЄС та визначати головні напрямки міграційної політики в межах Євросоюзу.

Першим спеціальним документом з питань міграційної політики став п'ятирічний план «У напрямку союзу свободи, безпеки і справедливості: наріжні камені Тампере», який регламентував питання співпраці з країнами походження мігрантів, створення спільної європейської системи притулку, справедливого ставлення до громадян третіх країн і менеджменту міграційних потоків. Комунікація Європейської Комісії з міграційної політики, ухвалена у 2000 р., окреслювала контрольований прийом економічних мігрантів, обумовлений складною демографічною та економічною ситуацією в країнах ЄС і пов'язаними з цим проблемами ринку праці [5, с. 124–125].

Отже, на початку XXI ст. проблемою, яка потребувала негайного вирішення, була процедура прийняття мігрантів, визначення їх правового статусу та надання певних соціальних гарантій.

У листопаді 2004 р. Радою юстиції та внутрішніх справ ЄС було затверджено базові принципи інтеграції мігрантів, серед яких:

- сприяння динамічному двосторонньому процесу взаємного пристосування мігрантів і жителів держав – членів ЄС;
- виховання поваги мігрантів до основних цінностей ЄС;
- забезпечення зайнятості як ключового складника процесу інтеграції;
- необхідність базового знання мови приймаючого суспільства, його історії та інститутів як передумова інтеграції;
- вирішальне значення освіти для підготовки мігрантів та їх нащадків;
- доступ мігрантів на недискримінаційній і рівній основі до установ, державних і приватних товарів та послуг;
- тісна взаємодія між громадянами держав-членів і мігрантами на основі «загального форуму», міжкультурного діалогу, освіти та інформації;
- співіснування та гарантії захисту різних культур і релігій;
- заохочення участі мігрантів у демократичному процесі й розробці інтеграційної політики та заходів, насамперед на місцевому рівні;
- формування чітких цілей, показників і механізмів оцінки прогресу та коригування дій [5, с. 130].

Слід зауважити, що зазначені фундаментальні положення міграції дають змогу визначити основні ідеали та ідеї, які намагається зберегти самобутня Європа, зокрема забезпечення основних прав людини та комфортної взаємодії всіх членів суспільства на просторах Спільноти, збереження основних цінностей ЄС (мова, історія, культура, релігія), формування ринку праці з компетентних працівників тощо.

У 2005 році у Спільному порядку денному щодо інтеграції, представленому Європейською Комісією, було запропоновано механізми поліпшення процесу інтеграції мігрантів у суспільствах країн-реципієнтів. Упродовж останнього десятиліття в ЄС було ухвалено дві програми, пов'язані з формуванням єдиного європейського простору свободи, безпеки і справедливості. Першу з них – Гаазьку – було ухвалено Європейською Радою в листопаді 2005 року. Необхідно зазначити, що ця програма запропонувала не лише теоретичні розробки, а й фінансові інструменти реалізації поставлених завдань. Головним механізмом її впровадження став схвалений Європейською Комісією у грудні 2005 року План політики щодо легальної міграції. У 2009 році Європейська Рада затвердила нову п'ятирічну (Стокгольмську) програму розвитку ЄС, яка об'єднала в собі два протилежні підходи до явища міграції – традиційний (консервативний) та ліберальний. Перший підхід надавав перевагу обмежувально-репресивним заходам, другий висував на перший план проблему інтеграції та дотримання прав людини. Ця програма визначила спільні принципи у сфері імміграції та притулку на період до 2015 року.

У липні 2011 року в Комунікації Європейської Комісії «Європейський порядок денний щодо інтеграції громадян третіх країн» наголошувалося на недостатньому використанні в ЄС потенціалу міграції. 23 квітня 2012 року Рада ЄС з юстиції та внутрішніх справ схвалила рамковий документ під назвою «План дій ЄС щодо викликів міграції – Стратегічна відповідь», який ознаменував перехід керівних структур ЄС до рішучої та більш узгодженої міграційної політики з питань протидії нелегальній міграції [5, с. 132].

У 2014–2015 рр. загострилася проблема прийому біженців, у тому числі через воєнні дії на території Сирії. Екстрені наради країн ЄС на різних рівнях результатів не приносили. Зустріч європейців із високопоставленими представниками 35 африканських країн завершилася 12 листопада 2015 р. на Мальті практично нічим.

Маршрути біженців різноманітні. Раніше вони йшли через Угорщину, однак влітку 2015 року уряд країни побудував паркан на кордоні з Сербією, а потім і Хорватією. Прем'єр-міністр Орбан піддався за це жорсткій критиці, прикордонний паркан порівнювали із «залізною завісою». Але Орбан був далеко не першим. Уряд Іспанії ще в 1990-ті роки огородив подвійним парканом свої анклавні Сеута й Мелілья в Африці. Спочатку вони були заввишки 3 метри, потім їх наростили до 6. Тим не менш, тисячі мігрантів продовжують спроби

перебратися через них. Болгарія влітку 2015 року перекрила колючим дротом 30-кілометрову ділянку кордону з Туреччиною, Греція ще в 2012 році побудувала подвійний десятикілометровий паркан на кордоні з Туреччиною. 11 листопада 2015 року в Словенії почали перекривати кордон з Хорватією, словенський уряд називає це «тимчасовим заходом» для впорядкування контролю на кордоні.

Міністр фінансів ФРН Вольфганг Шойбле коментує проблему біженців так: «Лавину можна викликати, якщо необережний лижник виїде на схил і трохи потривожить сніг». Для прем'єр-міністра Угорщини «це не криза біженців, це масова міграція». Більше того, він говорить про «вторгнення окупаційної армії» і пояснює: «Ці люди прибувають до нас не із зони боїв, а з таких країн, як Ліван, Йорданія, Туреччина. Там вони були в безпеці. Ці люди прибувають до Європи не в пошуках безпеки, а в пошуках кращого життя». Для Ангели Меркель біженці – жертви, які рятуються від бомб, переслідувань і війни. Обов'язок європейців – забезпечити їм притулок і захист. «Якщо ми тепер почнемо ще й вибачатися за те, що в надзвичайній ситуації привітно посміхаємося, то це не моя країна», – повторює пані канцлер.

На сьогодні проблему цю вирішено таким чином: біженців відправляють у першу країну ЄС, кордон якої вони перетнули. Саме там їх повинні зареєструвати і розглянути їх заяву про надання притулку. Виняток становитиме тільки Греція [11].

Міграційна політика ЄС об'єднує в собі два напрямки: регулювання легальної міграції та нейтралізацію нелегальної. Перший напрямок передбачає визначення нових правових і політичних механізмів внутрішньої міграції в контексті розширення на схід. На сьогодні вироблені правові регулятори внутрішніх міграційних потоків. Що стосується внутрішньої міграції в межах ЄС, то в Брюсселі спрощують бюрократичні процедури для громадян ЄС, які тривалий час перебувають в іншій державі – члені ЄС. Проте, незважаючи на законодавче врегулювання питань міграції, масова міграція має і деструктивний характер через те, що:

- 1) з'являється надлишкова робоча сила та, як наслідок, відбувається збільшення рівня безробіття в країні-реципієнті;
- 2) відбувається вплив на розподіл національного доходу: дохід країни-донора буде зменшуватись, а країни-реципієнта збільшуватися за рахунок заробітної плати;
- 3) простежується тенденція зниження рівня народжуваності та, як наслідок, зменшення кількості населення.

Другий напрямок міграційної політики представлений проблемою нелегальної міграції, яка стоїть перед державами – членами ЄС. Експерти вважають, що нелегальна міграція перетворилася на високоприбутковий бізнес міжнародних злочинних угруповань. Некеерований її розвиток сприяє поширенню таких соціальних явищ, як злочинність, безробіття й тиск на соціальні бюджети держав – членів

ЄС. У зв'язку з цим виникає питання про зменшення пільг для іммігрантів, охорону зовнішніх кордонів, введення нової європейської візи, розроблення нових умов отримання права на політичний притулок, створення єдиної прикордонної та консульської служби. Для вирішення цих питань необхідно провести реформи у національному законодавстві України та законодавстві ЄС, визначити механізм фінансування нових структур.

Отже, держави – члени Європейського Союзу переважно є економічно стабільними та високорозвиненими країнами, мають змогу надати притулок біженцям, гарантують людям право іммігрувати на свою територію, проте при цьому відстоюють свої інтереси та захищають цінності корінного населення. Сучасне міграційне законодавство цих держав сформувалося протягом останніх трьох десятиліть і змінюється під впливом багатьох чинників, що мають економічний, політичний та соціальний характер. Воно повинно відповідати об'єктивним тенденціям розвитку суспільних відносин.

Як **висновок**, необхідно сказати про те, що міграційна політика – це комплексна проблема, яка повинна постійно оновлюватися та враховувати зміни, що відбуваються в оточуючому середовищі в умовах глобалізації, орієнтуватися на зміни демографічної ситуації, заохочувати реалізацію індивідуальних і загальнодержавних інтересів. Підкреслимо, що існує два напрямки розвитку міграційної політики ЄС – підтримання легальної міграції, що сприяє економічному та культурному розвитку, та протидія нелегальній, яка сприяє підвищенню рівня безробіття та злочинності. Водночас розрізняють два протилежні підходи до врегулювання міграції – традиційний і ліберальний.

Оскільки євроінтеграція передбачає гармонізацію, адаптацію та імплементацію законодавства України до законодавства ЄС, необхідно ґрунтовно й комплексно підходити до вивчення проблем, які можуть стати загрозою внутрішній безпеці нашої держави. Враховуючи зазначене, пропонуємо сформулювати фундаментальні принципи, положення подальшої міграційної політики України в умовах євроінтеграції.

1. Гарантія дотримання прав і свобод громадян України та іммігрантів, їх законних інтересів.

2. Забезпечення налагодженої взаємодії та співпраці з країнами-сусідами і країнами походження іммігрантів шляхом усунення прогалин у міжнародному законодавстві та міграційному законодавстві України.

3. Вироблення власного підходу до врегулювання міграцій, в якому буде забезпечено вжиття не тільки обмежувально-репресивних заходів, а й ліберальних, враховуючи доцільність тих чи інших в умовах конкретної ситуації.

4. Вироблення рекомендацій (програми) щодо здійснення контрольованого прийому мігрантів з урахуванням демографічного,

політичного, економічного стану країни, постійне коригування вжитих заходів з урахуванням змін суспільних відносин.

5. Гарантування внутрішньої безпеки держави шляхом вироблення заходів протидії нелегальній міграції та боротьби зі злочинністю.

6. Надання вільного доступу іммігрантам до ознайомлення із законодавством, культурними та історичними цінностями України з метою виховання в них високого рівня правової культури та правосвідомості, поваги до цінностей українського народу.

Список використаних джерел: 1. Пугачевська О. В. Дослідження інтеграційних проблем в Україні / О. В. Пугачевська, Н. М. Журавльова // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 1 (6). – С. 122–126. 2. Договор о создании Европейского Экономического Сообщества // Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции. – М. : Международн. орг. по миграции, 1994. – С. 278–284. 3. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февр. 1992 г.) : с изм. и доп. от 13 дек. 2007 г. [Електронний ресурс]. – Неофіц. переклад. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029. 4. Дмитриев А. В. Миграция: конфликтное измерение / А. В. Дмитриев. – М. : Альфа-М, 2006. – 432 с. 5. Оврамечь М. А. Діяльність керівних органів ЄС у сфері контролю міграцій / М. А. Оврамечь // Проблеми міжнародних відносин. – 2013. – № 7. – С. 122–142. 6. Звездная Т. М. Нелегальна міжнародна міграція: причини та небезпека / Т. М. Звездная // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 68. – С. 179–184. 7. Дейвис К. Право Европейского Союза / К. Дейвис. – Киев : Знання, 2005. – 406 с. 8. Старинська Т. Проблеми операціоналізації понять у контексті дослідження міграції населення [Електронний ресурс] / Тетяна Старинська // Освіта регіону. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/293>. 9. Алмаші М. Правове регулювання міграції в Україні / Мирослав Алмаші // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / [за ред. Ярослава Пилинського]. – Київ : Стило, 2007. – С. 75–82. 10. Міграційна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* Європейського Союзу [Електронний ресурс] / М-во юстиції України, Держ. департамент з питань адаптації законодавства. – Київ, 2009. – 178 с. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/23507>. 11. Варкентин А. Миграционный кризис – проверка на прочность для Шенгена [Електронний ресурс] / Александр Варкентин // Deutsche Welle (DW) : [сайт]. – 13.11.2015. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1H4ot>.

Надійшла до редакції 22.03.2016

Селюков В. С., Вуйма А. Г. Отдельные вопросы правового регулирования миграционной политики Европейского Союза

Рассмотрены основные нормативно-правовые акты ЕС по вопросам регламентации миграционных процессов. Определены основные направления эволюции миграционной политики ЕС и сформулированы основные принципы, на которых должна основываться миграционная политика Украины в условиях евроинтеграции.

Ключевые слова: глобализация, миграция, иммигранты, миграционная политика, Европейский Союз, евроинтеграция.

Seliukov V. S., Vuima A. H. Some issues of legal regulation of migration policy of the European Union

Some issues of combating migration processes that are underway in the European Union have been considered. The author has stressed on the necessity of strengthening police counteraction to illegal migration.

Nowadays the problem of illegal migration is one of the main for the countries – members of the European Union. Greece could be a striking example of the operation of illegal migration process. From the information received by Greek secret services it is clear that groups of migrants are formed in Constantinople, Beirut, Side, Latakia, Addis Ababa, Asmara and Tripoli. Of course, these are small groups (5–20 people), accompanied by a guide, who get to their destination by air transport (bus, train or sea) and then walk, mostly at night time, crossing the border.

Illegal (unlawful) migration is illegal movement across the state border, i.e. outside border crossing points or concealment from border and customs controls, using forged documents, visa or without them, independently or through the third parties, and living in the country without proper approval of the competent state authorities. Experts believe that illegal migration has become a highly profitable business of international criminal groups.

Unmanaged growth of illegal migration promotes social phenomena such as crime, unemployment, the spread of dangerous diseases, the growth of illegal labor market, human trafficking, etc. It should be noted that considering the matters of illegal migration we must proceed from its understanding as a transnational phenomenon that operates outside the legal framework of the current legislation and takes the form of transnational organized crime.

Keywords: globalization, migration, immigrants, migration policy, European Union, European integration.

УДК 347.725

А. В. Киричок**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ
УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ**

На основі аналізу норм чинного законодавства та правових позицій наукової спільноти досліджено форми захисту прав учасників господарських товариств. Зосереджено увагу на судовому захисті як на одній з юрисдикційних форм захисту. Розглянуто поняття способів захисту прав учасників господарських товариств і можливість застосування не передбачених законодавством способів, які можуть бути ефективними.

Ключові слова: юрисдикційна форма захисту, неюрисдикційна форма захисту, судовий захист, підсудність, способи захисту.

Постановка проблеми. Матеріальні та процесуальні норми, які регулюють способи, форми та порядок захисту суб'єктивного права, мають єдину мету – забезпечити повний, всебічний, швидкий захист суб'єктивного права – і становлять єдиний комплексний інститут правового захисту.

На сьогодні перед науковцями постають кілька невіршених питань, що спрямовані на вдосконалення інституту захисту прав учасників господарських товариств: 1) структура поділу правомочності на захист за формами; 2) встановлення юрисдикційної підсудності вказаних спорів; 3) можливість застосування способів захисту прав, які не передбачені законодавством, але можуть бути ефективними.

Стан дослідження. Проблемою захисту цивільних прав, у тому числі й учасників господарських товариств, займалися І. В. Спасибо-Фатеева, Ю. М. Жорнокуй, Я. В. Пьянова, О. Д. Осинівський, О. Р. Кібенко, В. І. Борисова та інші. Однак повною мірою окреслені питання не вирішені, що викликано різним трактуванням положень законодавства з боку наукової спільноти, у зв'язку з чим виникає потреба у детальнішому їх розгляді.

Метою статті є встановити поняття юрисдикційної форми захисту прав учасників господарських товариств і можливість застосування не передбачених законодавством способів захисту їх прав під час судового захисту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Це ж стосується й інтересів кожного з учасників цивільних відносин за умови, що такі інтереси не суперечать загальним засадам цивільного законодавства [1].

Стосовно поділу на форми захисту цивільних прав висловлювалася значна кількість підходів, що, на думку О. Є. Богданової, викликано застосуванням дослідниками різних критеріїв розмежування для здійснення класифікації форм захисту [2]. Так, О. О. Красавчиков вважає, що форми захисту слід розмежовувати з урахуванням специфіки об'єкта і характеру права, що захищається. При цьому вчений виділяє такі форми захисту, як: визнання права; відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, що його порушують; присудження до виконання в натурі; припинення або зміна правовідносин; стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, неустойки (штрафу та пені) [3, с. 95].

Отримала розвиток позиція про позовну і непозовну форми захисту цивільних прав та інтересів. Головна ідея наведеної думки полягає в тому, що всі спірні правові вимоги, які підлягають розгляду з дотриманням процесуальної форми захисту права, називаються позовними, а правові вимоги, що підлягають розгляду без дотримання встановленої законом процесуальної форми захисту права (наприклад, під час захисту права в адміністративному порядку), в законодавстві та в теорії цілком справедливо не називаються позовними [4, с. 25].

О. П. Сергеев та Ю. К. Толстий, розуміючи під формою захисту комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав й охоронюваних законом інтересів, виділяють дві основні його форми: юрисдикційну та неюрисдикційну. Межами юрисдикційної форми захисту охоплюється захист у судовому (загальному) та адміністративному (спеціальному) порядку. Самостійна діяльність громадянина чи організації із захисту цивільних прав без звернення до державних або інших компетентних органів кваліфікується як неюрисдикційна. Разом з тим правники висловлюються проти кваліфікації самозахисту як одного зі способів захисту цивільних прав. На їхню думку, самозахист цивільних прав – це форма, а не спосіб захисту [5, с. 268–269]. До цієї позиції близька точка зору Г. О. Свердлика та Е. А. Страунінг, які доводять існування трьох форм захисту: судової, адміністративної та самозахисту [6, с. 37].

Є. О. Крашенінников зазначав, що слід розрізняти право на захист (матеріальне право) та право на судовий захист (процесуальне право) [7, с. 80]. Таку думку також підтримує І. О. Дзєра, називаючи право на суб'єктивний захист цивільним процесуальним правом вимагати захисту порушеного суб'єктивного матеріального права [8, с. 19].

І. В. Спасибо-Фатєєва внесла пропозицію розділити матеріально-правові способи захисту на припиняючі, відновлювальні та штрафні. Під першими пропонується розуміти те, що вони припиняють незаконні або неправомірні дії, через що відновлюється можливість для особи вільно реалізовувати своє право. Відновлювальні способи захисту демонструють прояв компенсаційної функції цивільного

права, направленої на відновлення положення, яке було до правопорушення. Штрафні способи захисту тягнуть за собою несприятливі наслідки для правопорушника в підвищеному обсязі [9, с. 71–72].

Отже, науковці по-різному класифікують форми захисту цивільних прав. Причиною цього є обрання різних критеріїв поділу. Якщо за основу береться результат захисту цивільних прав, то виділяються такі способи захисту суб'єктивних прав: визнання права, відновлення становища, яке існувало до порушення права, та припинення дій, що його порушують. Якщо обирається критерій за процедурою звернення до державних органів, то способи захисту, здебільшого, поділяють на юрисдикційну та неюрисдикційну форми. Юрисдикційна форма поділяється на судовий порядок захисту та захист за допомогою інших державних органів, який ще називають адміністративним. Неюрисдикційна форма представлена самозахистом, захистом за допомогою нотаріуса та медіацією.

Вважаємо, що більш близьким критерієм поділу є поділ за формами захисту цивільних прав на юрисдикційну та неюрисдикційну, оскільки він надає можливість встановити процедуру захисту порушених прав, яка є найбільш ефективною та зрозумілою. Критерій поділу за результатом захисту не дає особі можливості встановити, до якого органу потрібно звертатися та які способи використовувати для захисту порушеного права.

Найпоширенішою формою юрисдикційного захисту прав учасників господарських товариств є судовий захист. Можна погодитися з О. В. Дзєрою та Н. С. Кузнецовою, які, розглядаючи способи захисту суб'єктивних прав, зазначили, що право на звернення за судовим захистом включає в себе не тільки подання до суду позовної заяви (чи скарги), а й можливість подати зустрічний позов або заперечення проти нього, брати участь у розгляді справи, користуватися процесуальними правами, вимагати винесення рішення та примусового виконання цього рішення. Кожен із цих елементів існує за наявності певних передумов, у певних часових межах і реалізується у певній специфічній формі [10, с. 235].

Відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України [1] кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Особа, яка звертається до суду, може використовувати тільки ті способи захисту, які визначені законом, передусім ст. 16 ЦК України, або договором. У свою чергу І. В. Спасько-Фатеева підкреслила, що в ході судового захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) суд зобов'язаний встановити, по-перше, наявність в особи, яка звертається з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, з метою захисту якого поданий позов до господарського товариства, по-друге, наявність або відсутність факту їх порушення чи оспорювання господарським товариством і, по-третє, спосіб порушення прав учасника [9, с. 410]. Таким чином, право на звернення з позовом до суду не є абсолютним

і підлягає певним обмеженням з боку як процесуального, так і матеріального законодавства. Причому якщо порушено процесуальну форму звернення, то суд в окремих випадках може повернути позовну заяву без розгляду, а якщо порушено норми матеріального права (обрано неправильний спосіб захисту права), то суд відмовить у задоволенні позовних вимог.

Хоча науковці і сперечаються з приводу того, до якої галузі права відносити корпоративне право, законодавець уже визначив, що спори стосовно корпоративних прав (прав учасників господарських товариств) входять до компетенції господарських судів України (п. 4 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України [11]). Однак, слід брати до уваги, що відповідно до ч. 3 постанови Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» не підлягають розгляду в порядку господарського судочинства справи, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності інших суб'єктів господарювання, які не є господарськими товариствами (кооперативи, приватні, колективні підприємства тощо), якщо стороною у справі є фізична особа. При цьому норма п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України через свій імперативний характер не підлягає застосуванню за аналогією щодо спорів, пов'язаних з діяльністю інших суб'єктів господарювання. Не підлягає розширеному тлумаченню цей пункт також щодо справ, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності господарського товариства, якщо однією зі сторін у справі не є учасник (засновник, акціонер) господарського товариства, у тому числі такий, що вибув. Зокрема, спори за участі спадкоємців учасників господарського товариства, які ще не стали його учасниками, не є підвідомчими (підсудними) господарським судам [12].

Окремим питанням судового захисту прав учасників господарських товариств є способи захисту. Зрозуміло, що у ст. 16 ЦК України визначені далеко не всі можливі способи захисту цивільних справ, особливо щодо захисту прав учасників господарських товариств. Більшість способів захисту корпоративних прав передбачені спеціальними нормами права, такими, як Господарський кодекс України, Закон України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» окремі спеціальні норми ЦК України тощо.

Подібний до ст. 16 ЦК України перелік способів захисту порушеного права передбачено ст. 20 ГК України [13], однак у ній в абз. 12 ч. 2 зазначено, що право може бути захищене іншими способами, передбаченими законодавством. Таким чином, у ст. 16 ЦК України існує можливість захисту прав способом, передбаченим договором між сторонами, а у ст. 20 ГК України такий спосіб відсутній, а мова йде лише про інші законодавчо визначені способи захисту. В цьому випадку виникає колізія, яка полягає в тому, що ЦК України дає можливість застосування способів захисту прав, передбачених договорами

між сторонами, а ГК України наполягає на застосуванні способів захисту прав, передбачених лише законодавством. Якщо проаналізувати норми цих статей, стає зрозуміло, що для захисту прав учасників господарських товариств не достатньо визначених десяти способів захисту. Сторонам правовідносин все частіше доводиться звертатися до спеціальних норм законодавства, які регулюють корпоративні правовідносини.

Слід підкреслити, що судова практика йде тим шляхом, коли позивач сам обирає спосіб захисту порушеного права, а суд встановлює можливість застосування цього способу та обґрунтованість порушення прав позивача. Найчастіше застосовуються лише ті способи, які прямо передбачені законодавством. У такому випадку суд рідко вдається до творчості та, наприклад, застосовує положення договорів або інші способи, які законодавством не передбачені, але можуть бути ефективними. У випадку вибору позивачем способу захисту права, не передбаченого законодавством, суд частіше за все відмовляє в задоволенні позовних вимог. Така практика, на наш погляд, не є сумнівною, оскільки суд, вбачаючи порушення прав позивача, відмовляє йому із суто формальних підстав, не роз'яснюючи до ухвалення рішення по суті можливості зміни предмета позовних вимог через невідповідність способу захисту порушеного права можливим способом, оскільки діє принцип неупередженості суду та рівності сторін.

Звертається увага, що суд завжди повинен займати активну позицію з визначення способу захисту цивільного права або інтересу. Навіть у ситуації, коли суд за результатом судового розгляду відмовляє в задоволенні позовних вимог з мотивів неприйнятності вибраного позивачем способу захисту, він повинен вказувати, за допомогою якого способу захисту може бути захищено порушене право. Такі підходи хоч і рідко, але спостерігаються у правозастосовній практиці [9, с. 77]. Однак існує інша думка стосовно можливості застосування способів захисту права, не передбачених законом. Так, Л. Л. Зуєвич зазначає, що в 2004 році Верховний Суд України наполягав, що якщо заявлений предмет позову не відповідає встановленим законом або договором способам захисту прав, то суд повинен відмовити в позові (постанови ВСУ від 13.07.2004 у справі № 10/732, від 14.12.2004 у справі № 6/11). У подальшому, поступово стаючи на рейки інтеграції основоположних засад міжнародного права в національне законодавство, Верховний Суд України у постанові від 21.05.2012 (справа № 6-20цс11) зауважив, що законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень ст. 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом. Оскільки положення Основного Закону та Конвенції мають вищу юридичну силу (ст. 8, 9 Конституції України), а обмеження

матеріального права суперечать цим положенням, порушення цивільного права або цивільного інтересу підлягають судовому захисту і в спосіб, який не передбачений законом, зокрема ст. 16 ЦК України, але є ефективним [14].

Вважаємо, що така позиція є аргументованою, беручи до уваги ст. 55 Конституції України [15] та практику Європейського суду з прав людини, оскільки кожна особа має право захищати свої права будь-яким не забороненим способом за умови, що він буде ефективним. Однак до сих пір судова практика різниться і здебільшого суди відмовляють у задоволенні позовних вимог у випадку звернення до суду зі способом, який не передбачений законодавством.

Таким чином, можна зробити висновок, що судова система України зосереджена на виконанні формальностей та через це не звертає увагу на основну мету, яка покладена на неї ст. 128 Конституції України, а саме справляння правосуддя, причому під цим, передусім, розуміється принцип справедливості. Так, суди, вбачаючи порушення прав позивача, відмовляють йому суто з формальних підстав, посилаючись при цьому на неупередженість суду та принцип рівності сторін у справі, хоча практика міжнародного судочинства, перш за все, виходить з принципу справедливості.

Дослідивши поняття форм захисту та можливості застосування способів захисту прав учасників господарських товариств, не передбачених законодавством, під час судового захисту, можемо зробити такі **висновки**:

- 1) формами захисту прав учасників господарських товариств є юрисдикційна та неюрисдикційна;
- 2) спори щодо захисту прав учасників господарських товариств підсудні господарським судам України;
- 3) судовий захист прав учасників господарських товариств реалізується за допомогою способів, передбачених загальними та спеціальними нормами права, договором і способами, які не передбачені законодавством, але можуть бути ефективними;
- 4) для вирішення неузгодженості ст. 20 ГК України зі ст. 16 ЦК України стосовно неможливості захисту прав у спосіб, визначений договором між сторонами, внести зміни до абз. 12 ч. 2 ст. 20 ГК України, додавши: «або договором»;
- 5) внести зміни до ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України, закріпивши можливість захисту цивільних прав способами, які не передбачені законодавством, але можуть бути ефективними.

Список використаних джерел: 1. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Богданова Е. Е. Формы и способы защиты гражданских прав и интересов [Електронний ресурс] / Е. Е. Богданова // Журнал російського права. – 2003. – № 6. – Режим доступу: http://www.juristlib.ru/book_3280.html. 3. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. Т. 1 / под ред. О. А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – 544 с.

4. Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А. А. Добровольский, С. А. Иванова. – Москва : Моск. гос. ун-т, 1979. – 160 с.
5. Гражданское право : учебник. Ч. 1 / под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М. : ТЕИС, 1996. – 552 с.
6. Защита и самозащита гражданских прав : учеб. пособие / Г. А. Сverdлык, Э. Л. Страунинг. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 208 с.
7. Крашенинников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту / Е. А. Крашенинников // Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – 1979. – Вып. 4. – С. 73–82.
8. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / Ірина Олександрівна Дзера ; шеф-ред. В. С. Ковальський. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.
9. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / [И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др.] ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков : Право, 2014. – 672 с.
10. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 736 с.
11. Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 06 листоп. 1991 р. № 1798-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
12. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовт. 2008 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>.
13. Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
14. Зуєвич Л. Л. Іманентність ефективності, або як одна постанова ВС внесла сумбур у правозастосовну практику через неоднозначне розуміння її висновків / Л. Л. Зуєвич // Закон і Бізнес. – 2015. – № 32 (1226). – С. 16.
15. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

Надійшла до редколегії 21.03.2016

Киричек А. В. Отдельные вопросы юрисдикционной формы защиты прав участников хозяйственных обществ

На основе анализа норм действующего законодательства и правовых позиций научного сообщества исследованы формы защиты прав участников хозяйственных обществ. Сосредоточено внимание на судебной защите как на одной из юрисдикционных форм защиты. Рассмотрено понятие способов защиты прав участников хозяйственных обществ и возможность применения не предусмотренных законодательством способов, но которые могут быть эффективными.

Ключевые слова: юрисдикционная форма защиты, неюрисдикционная форма защиты, судебная защита, подсудность, способы защиты.

Kyrychok A. V. Some issues of jurisdictional form of protecting the rights of business entities' members

Based on the analysis of the current legislation and legal views of the scientific community the author has researched the forms of protection of the rights of

business entities' members. Special attention is focused on judicial protection as one of jurisdictional forms of protection.

It is noted that for more effective implementation of the protection of civil rights there is a system (mechanism) of protection, which is the division of powers for protection according to forms and methods. There are several different opinions of scholars concerning the classification of the forms of protection, but the most common is the division into jurisdictional and non-jurisdictional forms. Jurisdictional method is divided into judicial order of protection and protection with the assistance of other state agencies, which is also called administrative. Non-jurisdictional form is presented by self-defense, protection via a notary and mediation.

The most common form of jurisdictional protection of the rights of business entities' members is judicial protection. It is implemented by the assistance of protection means of general rights under the Art. 16 of the Civil Code of Ukraine and the Art. 20 of the Commercial Code of Ukraine and special rights prescribed by other law norms. Besides, controversial is still the issue on the possibility of using the ways of protection of the rights that are not regulated by the law, but that may be effective.

Particular attention is paid to differentiation of the protection of the rights of business entities' members into forms of jurisdictional protection and judicial protection by methods not provided by the law. Some views of the scientific community regarding these issues have been considered.

In order to harmonize the legislation regulating legal relations of the protection of the rights of business entities' members the author has suggested to amend the Art. 16 of the Civil Code of Ukraine and the Art. 20 of the Commercial Code of Ukraine, securing the possibility to protect civil rights by other means, which are not prescribed by the law, but may be effective.

Keywords: jurisdictional form of protection, non-jurisdictional form of protection, judicial protection, jurisdiction, means of protection.

УДК 347.965.43

В. А. Кройтор

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ЗАСАД ДИСПОЗИТИВНОСТІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Доведено, що диспозитивність проявляється як єдність волі та волевиявлення матеріально заінтересованої особи, здійсненого безпосередньо чи опосередковано через представника, вільно обирати варіанти поведінки, засоби судового захисту через юридичну природу цивільних процесуальних правовідносин. Зазначено, що дотримання цивільної процесуальної форми суб'єктами цивільного процесу та необхідність виконання його завдань визначають наявність публічно-правового інтересу в цивільному процесі – процесуальної активності суду, яка також є невід'ємною умовою розвитку процесу.

Таким чином, принцип поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду – це нормативно закріплена правова вимога, відповідно до

якої від вчинення особами, які беруть участь у справі, процесуальних дій та кореспондуючих дискреційних повноважень суду залежить виникнення, зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин, рух цивільної справи.

Ключові слова: принципи цивільного процесуального права, принцип диспозитивності, принцип процесуальної активності суду, принцип поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду.

Постановка проблеми. Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом [1]. Закріплення Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод права на судовий захист і справедливий суд обумовлює обов'язок держави в особі судових органів гарантувати право на справедливий судовий розгляд справи [2, ст. 6]. Право на справедливий судовий розгляд повинно тлумачитися в світлі принципу верховенства права, відповідно до якого сторони повинні мати у своєму розпорядженні ефективні засоби судового захисту, які дозволили б їм відстоювати свої цивільні права. Кожен має право пред'явити до суду будь-яку вимогу, пов'язану з його «цивільними правами й обов'язками» [3].

Цивільний процес багатьох країн ще з часів Стародавнього Риму побудований на засадах диспозитивності. Так, у Стародавньому Римі суд починав свою діяльність виходячи з ініціативи самого суб'єкта, який опинився у становищі того, хто зазнав збитку. Ця особа зверталася до суду за допомогою позову (*action*) [4, с. 37]. Сам термін «диспозитивність» походить від латинських слів *dispositivus*, якому відповідає зміст поняття «маю у своєму розпорядженні», та *dispono*, що означає «розпоряджаюсь».

Відповідно до ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає цивільні справи не інакше, як за зверненням фізичних або юридичних осіб, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Диспозитивність проявляється як єдність волі та волевиявлення матеріально заінтересованої особи, здійсненого безпосередньо чи опосередковано через представника, вільно обирати варіанти поведінки, засоби судового захисту через юридичну природу цивільних процесуальних правовідносин. Наслідком використання заінтересованою особою відповідних засобів судового захисту є рух справи. Однак така свобода заінтересованих осіб має певні межі, обумовлені метою цивільного судочинства. Тому дотримання цивільної процесуальної форми суб'єктами цивільного процесу та необхідність виконання його завдань визначають наявність публічно-правового інтересу в цивільному процесі – процесуальної активності суду, яка також є невід'ємною умовою розвитку процесу.

Стан дослідження. Процесуальна активність суду безпосередньо пов'язана з реалізацією в цивільному процесі таких засад цивільного судочинства, як диспозитивність і змагальність, їх місцем у досягненні мети правосуддя в цивільних справах щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, і була предметом наукових досліджень учених-процесуалістів А. В. Андрушка, С. С. Бичкової, С. В. Васильєва, О. В. Васьковського, К. В. Гусарова, В. В. Комарова, В. І. Тертишнікова, Г. П. Тимченка, С. Я. Фурси, О. П. Чистякової, П. І. Шевчука, М. І. Штефана, О. В. Шутенко та ін. Однак в юридичній літературі не приділялася належна увага дослідженню феномена процесуальної активності суду в аспекті поєднання та безпосереднього взаємозв'язку із такою засадою цивільного судочинства як диспозитивність.

Метою статті є визначення поняття принципу поєднання в цивільному судочинстві засад диспозитивності та процесуальної активності суду як самостійного принципу цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Процесуальна активність суду проявляється в різних аспектах цивільного процесу. Європейський суд неодноразово вказував, що навіть у правових системах, де застосовується принцип, згідно з яким процесуальна ініціатива покладена на сторони, позиція останніх не звільняє суди від обов'язку забезпечити оперативний судовий розгляд, передбачений п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5–7]. Досягнення судами зазначеної мети та дотримання розумності строків розгляду справ і принципу правової визначеності роблять необхідними чітко визначені законом межі втручання суду в загальноприйнятту ініціативу сторін.

Процесуальна активність суду в сучасній науці не визначається однозначно. Як зазначає А. В. Андрушко, для розкриття значення принципу диспозитивності заслуговує на окремий розгляд питання ініціативи та активності суду [8, с. 35]. О. П. Чистякова розглядає активні повноваження суду як винятки з принципу диспозитивності [9, с. 8–9]. З таким положенням важко погодитись, оскільки наявність публічно правового інтересу є не винятком із диспозитивних засад, а умовою їх реалізації. В. М. Семенов вважав, що активність суду створює самостійний принцип цивільного процесуального права, основне призначення якого – допомога з боку суду особам, які беруть участь у справі, у здійсненні ними своїх прав, а також контроль за їхніми розпорядчими діями [10, с. 125–141].

Однак дослідження проблеми активності суду в межах самостійного принципу цивільного судочинства не тільки не відповідає вимогам часу, але й уявляється теоретично неспроможним, оскільки поза зв'язком із процесуальними правами зацікавлених осіб не дозволяє правильно визначити й обґрунтувати ступінь активності суду в процесі та конструювання нових принципів, подібних принципу

процесуальної активності суду, зокрема й судового керівництва, збідає зміст інших принципів цивільного процесуального права [11, с. 39–40]. Не можна погодитися, що активні повноваження суду є виключенням із принципу диспозитивності, але є справедливим положення, що вони мають публічно-правову природу і покликані вирішити можливі колізії приватного та публічного інтересу. Такий підхід обґрунтовується необхідністю побудови цивільного судочинства на основі поєднання змагальних і слідчих засад із переважанням першого і збереженням другого у вигляді окремих активних повноважень суду [9, с. 8].

Особі, якій належить суб'єктивне цивільне право, належить і автономія в розпорядженні своїм правом до процесу, але якщо особа звернулася до суду, то вона повинна зважати на організацію процесу, створеного державою не тільки в її особистих інтересах, а, перш за все, в інтересах цілого, в інтересах усієї держави. А інтереси цілого вимагають, щоб процес слугував охороні правопорядку, цілям розкриття матеріальної істини. Таким чином, від розсуду суб'єкта права залежить, звернутися чи ні до суду, далі вже справа держави організувати процес найбільш доцільно для охорони правопорядку. Тому приватна автономія сторін у процесі не може мати широкого застосування [12, с. 59].

Деякі вчені активність суду вважають складовою частиною інших принципів цивільного судочинства. Наприклад, М. Й. Штефан вважає, що активне становище суду характеризує зміст принципу публічності [13, с. 51].

Активні процесуальні повноваження суду не можна розглядати як виключення з принципу диспозитивності або визнавати їх змістом принципу публічності [8, с. 135], оскільки суд сприяє сторонам під час здійснення такого процесу, як доказування, рівноправності сторін і створює необхідні умови для досягнення мети судочинства. Тому з урахуванням балансу публічно-правових і приватно-правових інтересів у судочинстві необхідно розглядати принцип процесуальної активності суду у взаємозв'язку з принципом диспозитивності.

Визначені положення відповідають загальним тенденціям розвитку сучасного судочинства у країнах зі спорідненими системами права. Так, характеристиками сучасного цивільного процесу є дія єдиних принципів управління правосуддя, що обумовлено поступовим зближенням типів цивільного судочинства, уніфікація окремих принципів судочинства з метою забезпечення інтеграційних процесів [14, с. 26].

Учені-процесуалісти справедливо відзначають, що саме активна позиція суду, з точки зору організації процесу, виступає гарантією досягнення завдань цивільного судочинства, а тому має велике значення для його оптимізації. На різних етапах удосконалення судострою та судочинства співвідношення принципів змагальності й

диспозитивності процесу з одного боку і принципу активної ролі суду з іншого істотно змінювалося [15].

Крім судового керівництва, функціями суду в цивільному судочинстві є дотримання публічного порядку та нагляд за виконанням завдань судочинства, тому диспозитивність як вільну можливість здійснення права та вплив на рух справи взагалі не можна розглядати самотійно, без урахування засад процесуальної активності суду з таких причин. Так, диспозитивність, очевидно, має свої межі, пов'язані з публічно-правовою природою судочинства, як абсолютну процесуально-правову засаду її розглядати не правильно. Зокрема, це підтверджується тим, що механізм цивільних процесуальних правовідносин побудований таким чином, що окремі процесуальні дії як юридичні факти не можуть бути підставами для виникнення, зміни або припинення таких правовідносин. Жодна процесуальна дія сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, не може вплинути на рух справи без вчинення відповідної владної процесуальної дії суду. Отже, для розвитку процесу потрібен юридичний склад, до якого слід віднести процесуальну дію або у випадках, передбачених законом, бездіяльність осіб, які беруть участь у справі, та процесуальну дію суду, вчинену в межах визначених законом повноважень.

Не зважаючи на викладені положення, диспозитивність як засада, яка визначає рух процесу, не втрачає свого значення, оскільки відповідно до чинного законодавства ініціативою суд не наділений. На противагу особам, які беруть участь у справі, суд наділений дискреційними повноваженнями, під якими слід розуміти вибір вчинення процесуальної дії серед передбачених у законі підстав. Зокрема, після реєстрації позовної заяви суд залежно від підстав має вибір між такими процесуальними діями, як відкриття провадження, відмова у відкритті провадження, повернення заяви, залишення заяви без руху (ст. 121, 122 ЦПК України). Самостійна ж процесуальна ініціатива суду не має значення для розвитку процесу та розглядається як порушення норм процесуального права.

Отже, особливості суспільних відносин, які є предметом розгляду в цивільному судочинстві, у значній мірі визначили існування такого специфічного галузевого цивільно-процесуального принципу, як принцип диспозитивності. В аспекті досліджуваних юридичних явищ слід зазначити, що активна позиція суду є свого роду гарантією виконання завдань цивільного судочинства та наданих законом процесуальних прав особам, які беруть участь у справі, а також необхідним елементом у механізмі цивільних процесуальних правовідносин.

Активні повноваження суду, як і права сторін, існують у сферах руху процесу, судового доказування, залучення інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, чим характеризується законодавство багатьох країн. Так, принцип керівної ролі суду в процесі закріплений у цивільному процесуальному законодавстві багатьох

країн (ст. 9 ЦПК Молдови, ст. 15 ЦПК Литви), згідно з ним суд першої інстанції та апеляційної інстанції в ході розгляду цивільної справи сам перевіряє докази у справі [16, с. 46].

Традиційна змагальність французького цивільного судочинства була з часом доповнена слідчими елементами, активністю суду. Це пов'язано, в першу чергу, з уведенням в судовий процес посади судді з підготовки справ. До його функцій входять, по-перше, контроль за розвитком процесу шляхом встановлення відповідних строків для вчинення сторонами окремих процесуальних дій, по-друге, дослідження фактичних обставин справи [17]. Слід також звернути увагу на механізм судового управління справою (court's case management), який згідно з Правилами цивільного судочинства означає відхід від практики, коли розвиток цивільного процесу у справі традиційно залежить тільки від сторін. Нині керівництво належить суду, особливо на підготовчій стадії, що дозволяє прискорити провадження та скоротити витрати [18, с. 62].

Якщо зміст диспозитивних засад у цивільному судочинстві є загальноновизнаним, то зміст та межі процесуальної активності суду неможливо визначити без встановлення змісту поняття суддівської дискреції. Дослідник Аарон Барак визначає її як повноваження, надане особі, яка володіє владою, обирати між двома чи більше альтернативами, коли кожна з альтернатив законна. Суддівський розсуд є юридичною умовою, за якої суддя має право робити вибір із декількох варіантів [19, с. 13–14].

Природу суддівського розсуду цілком правильно, на нашу думку, визначає білоруська дослідниця В. М. Бібіло. Науковець зазначає, що законодавець не має можливості та не вважає за доцільне охопити всі конкретні випадки, свідомо надає суду право на окреслену певними межами закону свободу діяльності, надаючи йому тим самим право на розсуд. Це право стає елементом компетенції суду, свого роду суб'єктивним правом. Виникають і такі ситуації, коли законодавець, конструюючи норму права, не мав наміру дати можливість суду діяти на свій розсуд, проте норма з яких-небудь причин вийшла неясною, що змушує суд вносити у свою діяльність елементи розсуду. Іноді в законі взагалі відсутня норма, яка регламентує конкретне суспільне відношення, оскільки законодавство не встигає за надзвичайно динамічним розвитком суспільних відносин. Законні ж інтереси особи захищають, насамперед, використанням судового розсуду. Але з яких би причин судовий розсуд не виникав, він завжди повинен бути в межах закону. Рішення, ухвалене судом на основі розсуду, зумовлює ті самі правові наслідки, як і те, в основу якого покладено конкретне правове розпорядження [20, с. 43]. Згідно з таким тлумаченням суддівської дискреції очевидно є необхідність визначення співвідношення цього явища з принципом диспозитивності та процесуальної активності суду.

Із такого співвідношення процесуальних прав заінтересованих осіб і повноважень суду для останнього випливають такі основні положення: суд не може за своєю ініціативою відкрити цивільну справу (ст. 11 ЦПК України); суд не може виходити за межі заявлених позовних вимог (крім випадків, визначених законом). Незважаючи на загальне визнання диспозитивних засад та їх безумовність, норми матеріального права визначають дещо інші положення. Зокрема, суд у визначених законом випадках може вийти за межі позовних вимог. Так, відповідно до ч. 5 ст. 216 ЦК України суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи. У ст. 23 ЦК України передбачено право суду визначати розмір компенсації моральної шкоди з урахуванням вимог розумності та справедливості, при цьому він не обмежений вимогами позивача [21].

Суд не може, ігноруючи процесуальне волевиявлення сторін, здійсненне у встановленому законом порядку та спрямоване на закінчення справи у формі закриття провадження (відмова від позову, мирова угода) або ухвалення рішення на користь однієї зі сторін (визнання позову відповідачем), продовжити судовий розгляд й ухвалити рішення на свій розсуд. Утім, контроль дотримання судом під час вчинення процесуальних дій сторонами процесуальної форми, дотримання обов'язків, прав та інтересів інших осіб є головними критеріями застосування судом дискреційних повноважень.

Зазначені межі процесуальної активності не знайшли прямого закріплення в цивільному процесуальному законодавстві, але випливають з аналізу змісту принципу диспозитивності та низки зазначених вище норм, в яких останній за загальним визнанням знаходить свій конкретний прояв. Входячи до змісту принципу диспозитивності, викладені межі процесуальної активності суду утворюють загальне правило, що характеризує процесуальне становище суду в галузі управління рухом процесу як залежне від ініціативи осіб. У свою чергу, сторони таким же чином, виявляючи свою ініціативу, не досягнуть мети розвитку процесу без прояву процесуальної активності й реалізації відповідних повноважень суду.

Яскравим прикладом ініціативи суду є стадія провадження у справі до судового розгляду, де від процесуальної активності суду для забезпечення подальшого розгляду справи залежить правильне та швидке вирішення справи (ст. 130 ЦПК України). Зокрема, Європейський суд зазначає, що відповідальність за підготовку справи та якнайшвидше проведення судового розгляду покладено на суддю [22; 23; 7]. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод саме Договірні держави зобов'язані організувати свої судові системи таким чином, щоб їхні суди могли гарантувати право кожного на отримання остаточного рішення у спорах, пов'язаних із цивільними правами та обов'язками, упродовж розумного строку [24]. Належна участь сторони в судовому розгляді вимагає, щоб суд з власної ініціативи надав документи, що знаходяться в

його розпорядженні. З цієї причини не має значення, чи заперечує заявник відсутність відповідних документів або взяв на себе ініціативу щодо отримання доступу до матеріалів справи [25].

Вимога ініціативності та процесуальної активності суду впливає з таких вимог: право на змагальний процес має реалізовуватися у відповідних умовах, тобто сторони судового розгляду повинні мати можливість знайомитися з доказами, наданими до суду, а також можливість заявляти заперечення щодо їх існування, змісту й достовірності у відповідній формі та протягом встановленого часу [26; 27]; сторони повинні мати можливість надавати будь-які докази, необхідні для задоволення їх вимог [28]. Відповідні процесуальні права можуть бути гарантовані не лише закріпленням їх у законі, а й розумною судовою дискрецією, що належним чином у сукупності забезпечує дотримання мети цивільного судочинства. У чинному законодавстві відповідна засада визначена так: суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених ЦПК України (ч. 4 ст. 10 ЦПК України).

Наступним аргументом на користь існування принципу поєднання диспозитивних засад та процесуальної активності суду є вимоги, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, пов'язані з виконанням судових рішень там, де суди зобов'язані проявляти активність з метою забезпечення ефективності. Так, відповідно до практики Європейського суду держава має позитивний обов'язок організувати систему, в тому числі виконання остаточних судових актів у спорах між приватними особами, яка була б ефективна як на нормативному рівні, так і на практиці [29].

Висновки. Отже, дослідження сутності принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду дозволяє сформулювати такі положення: механізм правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин визначає рух цивільного процесу залежно від волі осіб, які беруть участь у справі, яка реалізується у встановленій законом процесуальній формі, та кореспондуючих дискреційних повноважень суду; права та обов'язки суду в межах принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності мають характер гарантії реалізації права зацікавленої особи на звернення до суду за захистом свого суб'єктивного матеріального права.

Таким чином, принцип поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду – це нормативно закріплена правова вимога, відповідно до якої від вчинення особами, які беруть участь у справі, процесуальних дій та кореспондуючих дискреційних повноважень суду залежить виникнення, зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин, рух справи.

Обсяг статті не дозволяє зупинитися на висвітленні всіх проблем, пов'язаних із взаємодією диспозитивних засад та активності суду під час здійснення цивільного судочинства в Україні, але всі вони

потребують подальшого глибокого теоретичного дослідження, належного законодавчого забезпечення та осмислення практики його застосування із тим, щоб подальші зміни в законодавстві сприяли, насамперед, забезпеченню прав свободи на справедливий, незалежний і неупереджений суд. Зокрема, окремому дослідженню підлягає положення взаємодії диспозитивних засад та активності суду під час здійснення цивільного судочинства в Україні на стадіях перевірки законності та обґрунтованості судових рішень.

Список використаних джерел: 1. Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листоп. 1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371. 3. *Běleš and Others v. the Czech Republic* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60750>. – Белес и другие против Чешской Республики. 4. Основи римського приватного права. Стислий курс : навч. посіб. / В. А. Кройтор, С. О. Сліпчено, С. П. Довбій, Н. О. Горобець ; за заг. ред. В. А. Кройтора. – Харків : НікаНова, 2014. – 198 с. 5. *Case of Pafitis and Others v. Greece* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-7740>. – Пафитис и другие против Греции. 6. *Case of Tierce v. San Marino* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61150>. – Тьерсе против Сан-Марино. 7. *Case of Sürmeli v. Germany* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75689>. – Сюрмели против Германии. 8. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : монографія / А. В. Андрушко. – Харків : Консум, 2006. – 172 с. 9. Чистякова О. П. Проблема активності суду в гражданском процессе Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чистякова Ольга Петровна. – М., 1997. – 21 с. 10. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В. М. Семенов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 152 с. 11. Чистякова О. П. Проблема активності суду в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чистякова Ольга Петровна. – М., 1997. – 197 с. 12. Рязановский В. А. Единство процесса : учеб. пособие / В. А. Рязановский. – М. : Городец, 2005. – 80 с. 13. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Київ : Ін Юре, 2001. – 696 с. 14. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособие / О. Н. Здрок. – М. : Изд-во дел. и учеб. лит., 2005. – 176 с. 15. Короед С. А. Пределы процессуальной активности суда в гражданском процессе и ее влияние на эффективность судебной защиты / С. А. Короед // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 11. – С. 101–104. 16. Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес : підручник / С. В. Васильев. – Київ : Алтера, 2015. – 352 с. 17. Зайцева А. Г. Принцип состязательности в гражданской процессуальной науке XIX века / А. Г. Зайцева // Закон. – 2007. – № 4. – С. 102–111. 18. Кудрявцева Е. В. Гражданское судопроизводство Англии / Е. В. Кудрявцева. – М. : Городец, 2008. – 320 с. 19. Барак Аарон. Судейское усмотрение / Аарон Барак. – М. : Норма, 1999. – 376 с. 20. Бибило В. Н. Проблемы юриспруденции: избранные труды / В. Н. Бибило. – Минск : Право и экономика, 2010. – 470 с. 21. Луспенник Д. Роль суду в цивільному диспозитивному процесі [Електронний ресурс] / Луспенник Дмитро // Юридичний журнал. – 2004. – № 6. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1253>. 22. *Case of Caruano v. Italy* [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57458>. – Капуано против Италии. **23.** *Affaire Versini c. France* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64139>. – Версини против Франции. **24.** *Case of Scordino v. Italy* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925>. – Скордино против Италии. **25.** *Case of Kerojärvi v. Finland* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57941>. – Кероярви против Финляндии. **26.** *Case of Krčmář and Others v. the Czech Republic* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58608>. – Крчмар и другие против Чешской Республики. **27.** *Affaire Immeubles Groupe Kossier c. France* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64897>. – Иммэбль Груп Коссер против Франции. **28.** *Affaire [Clinique des Acacias and Others c. France]* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70604>. – Клиник де Акасья и другие против Франции. **29.** *Case of Fuklev v. Ukraine* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69261>. – Фуклев против Украины.

Надійшла до редакції 09.03.2016

Кройтор В. А. Понятие принципа сочетания начал диспозитивности и процессуальной активности суда в гражданском судопроизводстве

Доказано, что диспозитивность проявляется как единство воли и волеизъявления материально заинтересованного лица, осуществляемое непосредственно или косвенно через представителя, свободно выбирать вариант поведения, средства судебной защиты в силу юридической природы гражданских процессуальных правоотношений. Указано, что соблюдение гражданской процессуальной формы субъектами гражданского процесса и необходимость выполнения его задач определяют наличие публично-правового интереса в гражданском процессе – процессуальной активности суда, которая также является неотъемлемой частью развития процесса.

Таким образом, принцип сочетания начал диспозитивности и процессуальной активности суда – это нормативно закреплённое правовое требование, согласно которому от совершения лицами, участвующими в деле, процессуальных действий и корреспондирующих дискреционных полномочий суда зависит возникновение, развитие и прекращение гражданских процессуальных правоотношений, движение гражданского дела.

Ключевые слова: принципы гражданского процессуального права, принцип диспозитивности, принцип процессуальной активности суда, принцип сочетания начал диспозитивности и процессуальной активности суда.

Kroytor V. A. The concept of the principle of combining the principles of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings and procedural activity of the court within civil proceedings

It is proved that the discretionary nature is manifested as the unity of will and willingness of vested interests realized directly or indirectly through a representative,

to choose freely behaviors, ways of court protection through the legal nature of civil procedural legal relations. It is indicated that the result of using appropriate means of court protection by vested interests is the progress of the case. However, this freedom of vested interests has certain limits due to the purpose of civil proceedings.

It is noted that compliance with civil procedural form by the subjects of civil process and the need to fulfill its tasks determine the existence of public and legal interest within civil proceedings – procedural activity of the court, which is also an essential condition for the development of the process. The rights and duties of the court within the principle of combining the principle of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings and procedural activities have the character of a guarantee to realize the rights of vested interests to appeal the court for the protection of his subjective material right.

Thus, the principle of combining the principle of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings and procedural activity of the court – is enshrined legal requirement, according to which the emergence, change and termination of civil procedural legal relations, the progress of the case depend on proceedings and corresponding discretionary powers of the court committed by persons involved in the case.

Keywords: principles of civil procedural law, principle of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings, principle of procedural activity of the court, principle of combining the principle of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings and the principle of procedural activity of the court.

УДК 347.45/47(043.2)

Л. В. Резніченко

ПРИВАТНОПРАВОВА СКЛАДОВА В РЕГУЛЮВАННІ ОСВІТНІХ ПРАВОВІДНОСИН

Розглянуто правовідносини в галузі вищої освіти, які є предметом правового регулювання норм цивільного права. Проаналізовано теоретичні здобутки щодо характеристики освітніх правовідносин у контексті загальної теорії вчення про правовідносини. Зроблено висновок, що правовідносинам у галузі освіти, як і будь-якій предметно-практичній діяльності суспільства і держави, притаманний комплексний характер, що не є явищем унікальним. Комплексність властива екологічній, медичній, транспортній, будівельній та іншим сферам, де поряд з адміністративним є місце і цивільно-правовому регулюванню. Недосконалість чинного законодавства, прогалини, його суперечливість породжують плюралізм наукової думки: від заперечення цивільно-правової природи договору з надання освітніх послуг до спроб розглядати його виключно з публічно-освітніх позицій.

Ключові слова: освітнє правовідношення, послуга, публічний, приватноправовий, вища освіта.

Постановка проблеми. Розвиток освіти в Україні, зокрема такої її складової, як вища освіта, обумовлений майбутніми змінами

якісних характеристик суспільства. Інформаційні технології, глобальна комп'ютеризація, телекомунікація змінюють світ, і це зумовлює нагальну потребу в переформовуванні освітніх технологій. Однак динамічний розвиток освіти неможливий без належного правового регулювання. Саме цим зумовлений інтерес до правових проблем, пов'язаних із реформуванням вищої школи, яке, треба відзначити, відбувається впродовж усіх років, що минули з моменту отримання Україною незалежності.

Стан дослідження. В. В. Астахов, А. В. Белозеров, Л. М. Волчанська, К. А. Карчевський, О. В. Кохановська, В. В. Ксанина, В. Г. Кремень, К. М. Ромащенко, В. М. Сірих, Н. В. Федорченко, Ю. І. Чалий та інші фахівці досліджували у своїх працях питання освітніх правовідносин. Незважаючи на надзвичайну зацікавленість правознавців зазначеною проблематикою, на жаль, залишаються не вивченими теоретичні проблеми щодо правовідносин у галузі освітніх послуг, зокрема цивільно-правового спрямування.

Наявність різних поглядів учених детермінована як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, більшість з яких можна пояснити історичними змінами в розвитку правовідносин. Якщо за часів Стародавнього Риму правовідношення розглядалось як зв'язок між суб'єктами, що виник із контракту або делікту, то сьогодні це суспільне відношення, врегульоване правом. Змінилося багато змістових характеристик, з'явилися нові види правовідносин, зазнала змін і власне їх структура. Однак постійна увага науковців не допомогла у вирішенні проблеми, а, навпаки, породила неоднозначні підходи до розуміння правовідносин.

Отже, **метою** статті є з'ясувати сутність правовідносин у галузі освітніх послуг як врегульованих нормами цивільного права в контексті захисту прав осіб, які отримують.

Виклад основного матеріалу. Розвиток законодавства в галузі вищої освіти має тривалу історію. Можна виокремити три основні етапи цього процесу. Перший – приватноправовий, тобто додержавного регулювання сфери освіти, що тривав до приєднання українських земель до складу Російської імперії. Другий – державний, політико-адміністративний період, коли Україна знаходилась у складі Російської імперії та Радянського Союзу. Третій – комплексного, соціально-правового регулювання освітніх відносин, який розпочався після набуття Україною незалежності. Аналіз зазначених періодів дозволяє виявити наявність історичних архетипів, що визначають традиції правового регулювання освітніх відносин.

Збіг публічної та приватної складової у правовідносинах з надання освітніх послуг є особливістю, що характеризує сучасний стан речей. З цього приводу варта уваги думка І. А. Покровського, який зазначав, що між приватним і публічним правом немає і не може бути «різкої демаркаційної лінії» [1, с. 39–40]. За радянських часів правовідносини щодо надання освітніх послуг цілком належали до

сфери публічного права, проте набуття Україною незалежності призвело до революційних змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства та обумовило перехід держави до ринкової економіки. Визнання приватної власності та зрівняння всіх її форм ввело приватну складову й у систему освіти. У 1991 р. закон УРСР «Про освіту» допустив на ринок освітніх послуг, який також лише почав формуватися, навчальні заклади різних форм власності.

Отже, якщо публічне право є системою юридичної централізації відношень, то цивільне право, навпаки є системою юридичної децентралізації: воно за власною своєю сутністю передбачає для свого буття наявність множини центрів, що самовизначаються. Якщо публічне право є системою субординації, то цивільне право є системою координації; якщо перше – це галузь влади і підкорення, то друге – це галузь свободи і приватної ініціативи [1, с. 38–40].

Свого часу видатний радянський та американський правознавець О. С. Іоффе зазначав, що проблема правовідносин є однією з найбільш складних і водночас найменш розроблених у правовій науці [2, с. 32–35]. Існують як об'єктивні, так і суб'єктивні причини спорів, більшість із них обумовлена історичними змінами в розвитку правовідносин. Так, В. М. Сирих, один з російських апологетів теорії освітнього права, не погоджується з думкою В. В. Кваніної, яка у своїй докторській дисертації наполягає що освітні відносини є різновидом цивільно-правових, оформлених договором щодо надання освітніх послуг. Правовідносини, що безпосередньо присутні в освітній діяльності, є цивільно-правовими, тому що суб'єкти цих відносин, по-перше, наділені юридичною рівністю, по-друге, мають майнову відокремленість, по-третє, наділені автономією волі [3, с. 69–70].

В. М. Сирих наполягає на тому, що освітні відносини, пов'язані з отриманням документа державного зразка, цивільним правом не регулюються і регулюватися не можуть, оскільки є різновидом публічних відносин. А освітній договір насправді є квазідокументом, бо в кращому випадку дублює закон і тим самим створює ілюзію підміни прямої дії закону індивідуальним документом, у гіршому вміщує в собі положення, що суперечать чинному законодавству та не породжують юридично значущих дій. Тому освітні відносини – це особливий різновид правовідносин, відмінний від цивільно-правових, адміністративних і будь-яких інших правовідносин [3, с. 71–72]. Такої ж думки дотримується український послідовник В. М. Сирих Р. Г. Валеєв [4].

У свою чергу Є. О. Суханов визначає освітні правовідносини як різновид адміністративно-правових, з чим також не можна погодитись, тому що в них відсутній притаманний адміністративному праву державний примус і не всі відносини підпадають під дію адміністративного права [5, с. 62].

Наявність публічної зацікавленості не означає, що всі освітні відносини повинні виступати об'єктом публічно-правового регулювання.

Сьогодні значній частині відносин у сфері освіти взагалі й вищій зокрема притаманний приватноправовий характер, проте їх режим правового регулювання повинен включати в себе й елементи публічно-правового регулювання з його імперативними приписами. С. С. Алексєєв звертає увагу на те, що на сучасних етапах розвитку суспільства публічне і приватне право у багатьох випадках виявляється «перемішаним»: у життєвих відносинах доволі часто наявні різнопрофільні елементи, одні з яких належать до приватного права, інші – до публічного (наприклад, так звані публічні договори у цивільному праві – договори роздрібної торгівлі, громадського транспорту, зв'язку тощо, в яких наявні публічно-правові елементи) [6, с. 26–32].

Отже, взаємопроникнення норм публічного і приватного права має місце, особливо в умовах зміни суспільно-економічних трансформацій. У галузі освіти межа між приватним і публічним не залишається незмінною, вона залежить від значення, яке держава надає освіті. Набуття Україною незалежності, розбудова демократії та перехід до ринкової економіки обумовили поширення приватноправового сегмента в галузі освіти та сформували ринок освітніх послуг. Освітні заклади отримали значні повноваження в галузі приватного права, якими сьогодні активно користуються.

Для подальшої характеристики цивільних правовідносин в освітній галузі потрібно визначити, до якого виду цивільних правовідносин вони належать. Цивілістичною наукою детально розглянута проблема класифікації цивільних прав і врегульованих ними правовідносин, це власне поділ, що склався історично з римських часів, на речові та зобов'язальні [7, с. 253–254]. Втім О. С. Іоффе вважав, що цивільне право регулює майнові й особисті немайнові відносини, а відтак і правовідносини є майновими та немайновими; щодо поділу цивільних прав на речові та зобов'язальні, то його він вважав позбавленим практичного сенсу [8, с. 109–112]. Проте радянські часи залишилися в історії, і вже Є. О. Суханов вважає, що речові й зобов'язальні права складають одну з принципових основ цивільно-правового регулювання, що будується на моделі європейських континентальних правопорядків [9, с. 17].

У свою чергу, В. А. Белов і О. Б. Бабає, на перше місце ставлять групу абсолютних і відносних правовідносин, що виокремлені за критерієм кола зобов'язаних суб'єктів: в абсолютних правовідносинах він не визначений, у відносних – визначений. Речові та зобов'язальні правовідносини – як прояв абсолютних і відносних, а саме: зобов'язальне право як вид відносних прав виокремлюється за своїм змістом (вимога певної дії), а речове як вид абсолютних прав – за своїм об'єктом (індивідуально визначена річ). І насамкінець поділ на регулятивні й охоронні [7, с. 255–258].

Отже, стосовно цивільних правовідносин у галузі освіти можна говорити про наявність відносних правовідносин, тому що присутня визначеність суб'єктного складу як на управомоченій, так і на

зобов'язаній стороні. Правова влада між цими сторонами розподілена, що й обумовлює визначеність суб'єктів. У зобов'язаній особі є не тільки зобов'язання виконувати вимоги управомоченої особи, й право на таке виконання, спрямоване не лише на управомочену особу, а й на третіх осіб. Як бачимо, у відносних правовідносинах правова влада знаходиться в динаміці, на відміну від абсолютних, де наявна статика в особі управомоченого суб'єкта [10, с. 81].

Наступний рівень логічної конкретизації цивільного правовідношення в галузі освіти полягає у віднесенні його до немайнових правовідносин, а обираючи серед речових і зобов'язальних – до останньої категорії. Кожний рівень цієї класифікації має як спільні риси, так і власні ознаки.

Наводячи різні наукові парадигми, ми хотіли насамперед привернути увагу до динаміки зміни змісту правовідношення залежно від рівня суспільного чи державного розвитку, стану науково-технічного прогресу, нагальних соціальних потреб та інших суспільно значущих проблемах. Достатньо порівняти положення Цивільного кодексу УРСР та чинного Цивільного кодексу України, який уперше закріплює норми, що визначають загальні положення щодо договорів про надання послуг (гл. 63).

У теорії права, цивільного в тому числі, суспільні відносини певного виду розглядаються як об'єкт правового регулювання. Відповідно, послуги як вид діяльності також є об'єктом правового регулювання.

Традиційно в цивілістиці сформувався підхід щодо визначення послуг шляхом відокремлення їх від інших об'єктів цивільних прав – речей, робіт. Речі як предмети матеріального світу виступають у цивільному праві передусім як об'єкти абсолютних правовідносин, де конкретно визначена лише одна сторона – той, кому належать ті чи інші речові права, інша сторона – невизначена кількість осіб, які зобов'язані утримуватися від порушення чужих речових прав. Щодо послуг, то вони виступають об'єкт відносних зобов'язальних правовідносин, оскільки не є статичними об'єктами матеріального світу.

Зобов'язальне правовідношення в цивільному праві розглядається як таке, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від такої дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (п. 1 ст. 509 ЦК України). Як бачимо, предметом зобов'язання є дія, здійснення (або утримання) якої кредитор має право вимагати від боржника. Очевидно, що послуга як предмет зобов'язання може виступати тільки в активній формі, як дія. Однак, якщо послуга будь-коли є дією, то не кожна дія є послугою.

Чинне цивільне законодавство України взято за основа доктрину, відповідно до якої як об'єкт цивільного відношення повинна розглядатися не поведінка його суб'єктів, а те, на що вона спрямована. Відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі,

у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Деякі вчені виправдовують такий підхід тим, що для реального регулювання цивільних відносин має значення лише кінцевий результат, а власне дії учасників розглядаються в кожному конкретному виді зобов'язання, тому не виокремлюються як безпосередній об'єкт цивільного правовідношення [11, с. 294–295].

Освітня послуга не має речового результату, він проявляє себе у знаннях, уміннях і навичках, набутих споживачем під час надання послуги. Щодо матеріального виразу освітньої послуги, то отримання диплома, або іншого документа про освіту не може вважатися таким, він свідчить лише про отримання того чи іншого рівня освіти. Тут не слід змішувати такі поняття, як «предмет договору» й «об'єкт зобов'язання», що є доволі типовим. Так, інколи під предметом договору розуміють як дію, яку боржник повинен здійснити відповідно до договору, так і об'єкт, на який спрямована ця дія [12, с. 64]. Точніше було б, і ця точка зору має підтвердження в теорії права, розглядати об'єкт зобов'язання як дію щодо реалізації прав і обов'язків сторін, спрямовану на досягнення поставленої перед ними мети у свою чергу предмет сприймати як те, на що спрямоване виконання зобов'язання.

Варта уваги й така риса освітньої послуги, як відсутність гарантії з боку зобов'язаної сторони щодо досягнення очікуваного результату, тому що останній знаходиться поза межами договору, його предметом виступає власне діяльність, а не результат цієї діяльності. До того ж результат освітньої послуги безпосередньо пов'язаний з особистими якостями споживача.

Сутність послуги можна розглядати у двох аспектах – як економічну та як правову категорію. Причому в економічній науці її сприймають як єдність процесу та результату праці, а у правовому розумінні – як певний вид суспільних відносин, економічна сутність яких полягає у здійсненні дій (діяльності), що спрямовані на створення або зміну стану блага, та як об'єкт цих відносин – певне благо, що досягається в результаті здійснення таких дій (діяльності) і має властивості товару [13, с. 979].

Наприклад, Т. М. Боголіб зазначає, що під послугою в економічному сенсі слід розуміти споживання не просто корисних властивостей споживчої вартості, а й корисної дії. Під час споживання послуги споживача цікавить не сам предмет, а його корисна дія. Власне, послуги у сфері освітньої діяльності є наслідком праці, спрямованої на споживання, яка збільшує частку духовних споживацьких благ у суспільстві. Однак з іншого боку – це об'єкт споживання, однак вони не можуть бути використані з метою розширення виробництва. Отже, освітня послуга – це не матеріальна, а соціальна цінність [14, с. 57].

Щодо правового розуміння терміна «послуга», то під нею слід розуміти діяльність, що здійснюється на виконання цивільного обов'язку та не пов'язана зі створенням учревленого блага [15, с. 357]. На думку В. В. Резнікової, яка у своїй роботі ґрунтовно проаналізувала наукові парадигми щодо поняття «послуга», зазначена категорія в широкому розумінні – це будь-яка діяльність, спрямована на створення корисного ефекту, який може знаходити своє втілення в об'єктах матеріального світу, а також бути необ'єктивізованим, полягати у здійсненні певної діяльності. У вузькому розумінні послуга полягає у здійсненні діяльності, в результаті якої створюється корисний ефект, що не знаходить свого об'єктивізованого втілення у матеріальному світі. Матеріальна послуга отримала назву роботи [16, с. 113]. Втім підсумовуючи свою розвідку, дослідниця констатує плюралізм у розумінні послуги як такої та різних її проявів – соціального, економічного, правового [17, с. 67].

Висновок. Отже, в цьому розмаїтті думок можна погодитись із тими дослідниками, хто відзначає комплексний характер правовідносин у галузі освіти, під якими розуміють усі види правовідносин, що складаються в освітній сфері та регулюються нормами конституційного, адміністративного, фінансового, цивільного, трудового, сімейного та іншого законодавства. Власне, стосовно цивільних правовідносин щодо надання освітніх послуг, то вони є відносними та характеризуються тривалістю взаємодії суб'єктів, яка обумовлена строком навчання, поєднанням публічного і приватного інтересу, а також наявністю в суб'єктів певного рівня інтелектуального розвитку. На жаль, невизначеність законодавця щодо поняття та правової природи послуги змушує відштовхуватися від похідного її визначення як того, що споживається в процесі певної дії або здійснення певної діяльності. Звісно, цього недостатньо для однозначності в її розумінні. А тому доведеться сприймати цю правову реальність в її плюралістичному віддзеркаленні. Втім, у сучасних умовах неможливо ігнорувати цивільно-правову складову в освітніх правовідносинах, до того ж ці відносини не є унікальними, навпаки, комплексність притаманна екологічній, медичній, транспортній, будівельній та іншим сферам, де поряд з адміністративним є місце і цивільно-правовому регулюванню.

Список використаних джерел: 1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Изд. 3-е, стер. – М. : Статут, 2001. – 352 с. 2. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. – 144 с. 3. Сырых В. М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание / В. М. Сырых // Журнал российского права. – 2010. – № 4. – С. 69–78. 4. Валеев Р. Г. Освітнє право України : навч. посіб. / Р. Г. Валеев. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 287 с. 5. Суханов Е. А. Осторожно: гражданско-правовые конструкции / Е. А. Суханов // Законодательство. – 2003. – № 9. – С. 60–65. 6. Алексеев С. С. Частное право / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 158 с. 7. Белов В. А. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики /

- В. А. Белов, А. Б. Бабаев ; под общ. ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт-Издат, 2007. – 993 с. **8.** Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. Т. 2 / О. С. Иоффе. – СПб. : – Юрид. центр Пресс, 2003. 511 с. **9.** Суханов Е. А. Вещные права и права на нематериальные объекты / Е. А. Суханов // Вестник ВАС РФ. – 2007. – № 7. – С. 16–31. **10.** Зинченко С. А. Гражданские правоотношения: подходы, проблемы, решения : монография / С. А. Зинченко. – Ростов н/Д : СКАГС, 2011. – 236 с. **11.** Гражданское право : учебник : в 2 т. Т. 1 / отв. ред. Е. А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 1998. – 816 с. **12.** Гавзе Ф. И. Обязательственное право (общие положения) / Ф. И. Гавзе. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1968. – 126 с. **13.** Шульга Р. Р. Категорія «торгівля послугами»: сутність та проблеми застосування у господарському законодавстві України [Електронний ресурс] / Р. Р. Шульга // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 976–981. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_158. **14.** Боголіб Т. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої освіти / Т. Боголіб // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 8. – С. 57–61. **15.** Шешенин Е. Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг / Е. Д. Шешенин // Антология уральской цивилистики. 1925–1989 : сб. ст. – М. : Статут, 2001. – С. 353–359. **16.** Резнікова В. В. Послуга та суміжні правові категорії / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2. – С. 105–115. **17.** Резнікова В. В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій / В. В. Резнікова // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 1. – С. 58–68.

Надійшла до редколегії 16.03.2016

Резниченко Л. В. Частноправовая составляющая в регулировании образовательных правоотношений

Рассмотрены правоотношения в сфере высшего образования, являющиеся предметом регулирования норм гражданского права. Проанализированы теоретические достижения, характеризующие образовательные правоотношения в контексте общей теории учения о правоотношениях. Сделан вывод, что правоотношениям в области образования, как и любой предметно-практической деятельности общества и государства, присущ комплексный характер, что не является уникальным явлением. Комплексность – характерная черта экологической, медицинской, транспортной, строительной и иных сфер, где наряду с административным есть место и гражданско-правовому регулированию. Несовершенство действующего законодательства, пробелы, его противоречивость порождают плюрализм научной мысли: от неприятия гражданско-правовой природы договора по предоставлению образовательных услуг до попыток рассматривать его исключительно с публично-образовательных позиций.

Ключевые слова: образовательные правоотношения, услуга, публичный, гражданско-правовой, высшее образование.

Reznichenko L. V. Private legal component in the regulation of educational relations

In the article we consider the legal relationship in the field of higher education, which is the subject of legal regulation of civil law rules. We analyzed theoretical

achievements on the characteristics of educational legal relations in the context of general theory of legal relationship doctrine. Legal relationship in the field of education, as well as any subject and practice activity in the society inherits a complex nature, which is not a unique phenomenon. Complexity takes place in ecological, medical, transport, building and other areas where along with an administrative regulation there is a place for civil law regulation. With Ukrainian independency began a radical reform of educational relationship towards the market oriented environment and departure from the absolute dominance of public law segment. The emergence of private component in regulation of educational legal relationship changed the system and the balance of its elements and after this representatives in different branches of law showed interest to this problem. Irregularity in current legislation, gaps, its contradictory generate pluralism of science thought, from denial of civil law nature of the contract on provision of educational services to attempts to treat it solely for public educational positions.

We considered educational relationship in the context of civil law management and educational services are determined by separating them from other objects of civil rights. The above type of services is assigned to relative binding legal relationship that is characterized by duration of subjects interaction, which is due for a period of education, a combination of public and private interests, and also for the presence by the subjects of a certain level of intellectual development. We analysed the existing scientific paradigms on the «service» concept, singled out wide and narrow understanding of this category. We noted a multiplicity of approaches regarding educational service as it is and its various manifestations – social, economic and legal.

Keywords: educational legal relationship, service, public, private legal, higher education.

УДК 347.63:347.948

Т. С. Супрун

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ОСПОРИВАННЯ БАТЬКІВСТВА

На підставі аналізу судової практики у справах про визнання та оспорування батьківства досліджено значення висновку експерта як засобу доказування. Розкрито особливості оцінки висновку експерта судом під час розгляду таких справ. Підсумовано, що хоча висновок експерта не має для суду наперед встановленого значення й оцінюється у сукупності з іншими доказами, тут він має вирішальне значення, оскільки предмет доказування у цих справах має біологічну природу, а обставини справи, на які посилаються сторони в обґрунтування своїх позовних вимог, не є очевидними.

Ключові слова: висновок експерта, оспорування батьківства, визнання батьківства, судова експертиза, докази, доказування, оцінка доказів судом, допустимість доказів, належність доказів, достовірність доказів.

Постановка проблеми. Аналіз судової практики свідчить, що справи про встановлення та оспорування батьківства – це досить поширена категорія цивільних спорів. Визначення батьківства за

рішенням суду проводиться за наявності спору щодо особи, яка є батьком дитини. Ситуації, коли встановлення батьківства у судовому порядку мають місце, коли чоловік не визнає себе батьком дитини або, навпаки, чоловік вважає себе батьком дитини, а цей факт оспорюється. Предметом доказування у справах про визнання батьківства є наявність кровного споріднення між особою, яку мати або сам заявник вважає батьком дитини, а у справах про оспорювання батьківства – відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною. Сімейний кодекс України, який набрав чинності 1 квітня 2004 року змінив порядок встановлення походження дитини, народженої поза шлюбом, особливо щодо судового порядку визнання батьківства. Так відповідно до ст. 128 СК України підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

Що стосується відомостей, які засвідчують походження дитини від певної особи, зібраних відповідно до ЦПК України, то вони можуть бути підтверджені різними засобами доказування. Відповідно до ст. 57 ЦПК України наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, встановлюється на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Докази надаються на засадах змагальності, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Суд оцінює подані сторонами докази за своїм внутрішнім переконанням. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Такі положення цивільно-процесуального права нерідко суперечать інтересам сторін у спорах про батьківство, оскільки матеріально-правовий факт походження дитини містить спеціальні елементи, які можуть бути оцінені як біологічні та які традиційними доказами, наприклад, поясненнями сторін, показаннями свідків, письмовими доказами тощо, встановити вкрай важко. Висновок експерта в такому випадку є необхідним доказом, хоча суд оцінює його відповідно до загальних правил.

Стан дослідження. Зважаючи на важливість висновків експертів як засобу доказування, проблеми використання його в цивільному процесі завжди перебували в центрі уваги науковців. Загальнотеоретичним положенням застосування спеціальних знань у цивільному судочинстві приділяли увагу М. М. Бородін, А. Г. Давтян, В. А. Кройтор, Л. І. Лідуашвілі, Т. В. Сахнова, М. К. Треушніков та ін. Проте питання значення висновку експерта у спорах про батьківство в науковій літературі з цивільного процесуального права досліджено недостатньо.

Метою цієї статті є встановлення значення висновку експерта у справах про встановлення або оспорювання батьківства та розробка

рекомендацій щодо можливостей усунення протиріч між законодавчими положеннями про оцінку доказів та інтересами сторін у таких справах.

Виклад основного матеріалу Традиційно спори про батьківство можуть полягати:

1) у його визнанні:

а) за відсутності спільної заяви жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 128 СК України);

б) за заявою особи, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, який записаний батьком дитини (ст. 129 СК України);

2) у його оспорюванні – якщо особа записана батьком дитини відповідно до ст. 122, 124, 126 СК України (ст. 136, 138 СК України).

У справах про визнання батьківства предметом доказування є наявність кровного споріднення між чоловіком і дитиною, а у справах про його оспорювання – відсутність кровного споріднення між чоловіком, який записаний батьком дитини, та дитиною.

Підставою для визнання батьківства можуть бути будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи. Таке положення міститься у ч. 2 ст. 128 СК України, проте є підстави вважати, що воно також має поширюватись і на випадки оспорювання батьківства, а не лише на випадки його визнання, оскільки справи про оспорювання батьківства теж розглядаються у порядку позовного цивільного провадження, а норми щодо засобів доказування є загальними для всіх таких справ.

Відповідно до ч. 2 ст. 57 ЦПК України відомості, що посвідчують походження дитини від певної особи, встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Проте питання походження дитини тісно пов'язані з таємницею особистого життя жінки та чоловіка, і такі засоби доказування, як свідчення свідків, письмові докази, звуко- і відеозаписи, надати досить важко. З огляду на це виникає потреба у застосуванні спеціальних знань у формі судової експертизи для вирішення питання про наявність чи відсутність кровного споріднення між дитиною та чоловіком.

Відповідно до ст. 1 закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Серед усіх видів спеціальних знань, які можуть бути застосовані під час судового розгляду цивільної справи, вона посідає важливе місце, оскільки фактичні дані, одержані за результатами судової експертизи та викладені в її висновку, можуть мати суттєве значення для правильного вирішення справи [3, с. 115].

Відповідно до ст. 143 ЦПК України експертиза призначається за заявою сторін, які беруть участь у справі. У разі, коли необхідність експертного висновку обумовлена обставинами, викладеними у позовній заяві, чи поданими доказами, суддя має призначити експертизу, як правило, під час підготовки справи до судового розгляду, враховуючи при цьому думку осіб, які беруть участь у справі.

Якщо питання про необхідність призначення експертизи виникне під час судового розгляду справи, суду необхідно з'ясувати можливість проведення її в судовому засіданні та викликати того ж експерта, який проводив експертизу, а якщо експертиза не проводилась – іншу особу, яка має необхідні спеціальні знання.

Особи, які беруть участь у справі, мають право:

- домовитися про залучення експертів певних осіб;
- дати суду питання, на які потрібні відповіді експерта;
- просити суд провести експертизу у відповідній судово-експертній установі, доручити її конкретному експерту;
- заявляти відвід експерту;
- давати пояснення експерту;
- знайомитися з висновком експерта;
- просити суд призначити повторну, додаткову, комісійну або комплексну експертизу тощо.

Суд призначає експертизу ухвалою, в якій визначає кількість і зміст питань, за якими може бути проведена експертиза.

До судових експертиз, які найчастіше проводяться під час вирішення спорів про батьківство, належать експертиза крові та інших виділень людини та генетична експертиза. Особливостями проведення цих видів експертиз є, по-перше, те, що вони не можуть проводитись безпосередньо в залі судового засідання, оскільки їх проведення потребує додаткового обладнання та матеріалів. По-друге, для проведення суд має визначити об'єкти та матеріали, що підлягають направленню на експертизу, і вирішити питання щодо відібрання відповідних зразків.

Зразки, необхідні для експертного дослідження, – це достовірно належні певній особі зразки почерку, відбитки пальців рук, ступнів, зіптки зубів, взуття, проби крові, слини тощо, які використовують як порівняльні матеріали під час експертного дослідження рукописів, предметів зі слідами рук, ніг, зубів, документів та інших об'єктів. Питання про відібрання зразків анатомічних матеріалів людини у справах про визнання та оспорування батьківства викликає деякі труднощі, оскільки з одного боку пов'язане з вольовою поведінкою людини, яка може бути спрямована як на надання таких зразків, так і на ухилення від цього, а з іншого – не є вирішеним процесуальним законодавством.

Однією з гарантій попередження ухилення від надання зразків для експертного дослідження у спорах про батьківство є положення ст. 146 ЦПК України, відповідно до якої у разі ухилення особи, яка

бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто з цих осіб ухилиться, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні. У разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства суд має право постановити ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи.

Із зазначених положень зрозуміло, що суд може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні у разі ухилення особи, яка бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі за наявності певних умов:

1) якщо без надання особою, яка бере участь у справі, певних матеріалів для дослідження провести експертизу буде неможливо;

2) якщо здійснюється проведення не судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства.

Таким чином законодавець, по-перше, наголошує на важливості проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, а, по-друге, ставить вирішення справи про визнання батьківства в залежність від волі відповідача, який має надати свій біологічний матеріал на дослідження експертові. Як свідчить практика, особи, які дійсно є батьками дитини, досить часто вдаються до ухилення від проведення експертизи, спрямованої на встановлення кровного споріднення між ними та дитиною, і суд відмовляє жінкам у позовах про визнання батьківства за недоведеністю. З огляду на це, вважаємо за необхідне ч. 2 ст. 146 ЦПК України виключити за недоцільністю. Тим більше, що у таких справах примусовий привід на проведення експертизи майже не застосовується.

Експерт дає свій мотивований висновок у письмовій формі, який приєднується до справи і оголошується в судовому засіданні. Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання як судом, так і особами, які беруть участь у справі. Викладені письмово і підписані експертом роз'яснення та доповнення висновку приєднуються до справи.

Завданням та проміжною метою суду є оцінка висновку експерта та факту, для встановлення якого була призначена експертиза. У науковій літературі відзначається, що висновок експерта – це єдність фактичних даних і форми їх вираження зовні. При цьому і форма, і зміст є однаково важливими під час визначення доказової сили висновку експерта [5, с. 59–60].

Відповідно до п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» під час перевірки й оцінки експертного висновку суд повинен з'ясувати:

- чи було додержано вимоги законодавства під час призначення та проведення експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

Підставою виникнення правовідносин щодо експертизи в цивільному процесі є юридичні факти – процесуальні дії, головною з яких є ухвала суду про призначення експертизи. Без цього документа виникнення зазначених правовідносин неможливе. Тобто неможливо за межами цивільного процесу отримати висновок експерта як судовий доказ у справі. Більше того, навіть дії в межах судового процесу, але вчинені з порушенням тих чи інших норм про призначення, проведення експертизи та оцінку висновку експерта судом позбавляють висновок експерта доказової сили [1, с. 27]. Відповідно, висновок експерта як самостійний судовий доказ може бути лише результатом судової експертизи, призначеної та проведеної в суворій відповідності до правил процесуального законодавства. Експертний висновок, отриманий поза процесом або з порушенням вимог щодо форми, статусу судового доказу не набуває [2, с. 35].

Визнання висновку експерта джерелом доказів зобов'язує суд звернути увагу на особистість експерта: оцінити його кваліфікацію, встановити наявність або відсутність особистої зацікавленості та інші дані. Основними завданнями щодо оцінки компетентності експерта є дослідження питань, які були поставлені перед експертом, та віднесення їх до тих чи інших галузей знань, ознайомлення з даними, які характеризують експерта як спеціаліста у певній галузі знань.

Оцінюючи висновки експерта, суд під час формування внутрішнього переконання спирається не тільки на інформацію, яку отримує з висновку експерта, але й на надійність самого експерта як джерела доведення, його професійні спеціальні знання, організацію, співробітником якої є експерт, та інші фактори. Для оцінки висновків експерта судом також є важливими поведінка експерта та обґрунтування його позиції щодо поставлених на дослідження запитань. Ці фактори можуть виявитися під час безпосереднього ознайомлення суду з висновками експерта, які надані ним у висновку, або під час допиту експерта судом чи особами, які беруть участь у справі. Таким чином, на результат оцінки експертного висновку впливає і особистий фактор [4, с. 34].

Висновок експерта оцінюється також з точки зору того, чи не вийшов він за межі своєї компетенції [6, с. 61]. З цього приводу привертає до себе увагу положення ч. 5 ст. 147 ЦПК України, відповідно до якої, якщо експерт під час проведення експертизи встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені запитання, він має право свої міркування про ці обставини включити до свого висновку. Аналізуючи це положення, слід погодитися з думкою К. Б. Рижова, який вважає, що, виходячи за межі поставлених питань, експерт не може визначити процесуальну значущість фактів, які не фігурували у питаннях експертизи. Самій можливості виходу експерта за межі питань, що йому були поставлені, має передувати вимога суду, який є органом правосуддя і уповноважений встановлювати межі предмета доказування та визначати факти, які можуть мати значення для вирішення справи по суті [4, с. 31].

Під час оцінки достатності поданих експертові об'єктів дослідження, на наш погляд, пріоритет має не суд, а сам експерт, який призначений для проведення експертизи. Експерт як особа, яка володіє спеціальними знаннями, має оцінити обсяг зразків, що необхідні для експертного дослідження, з урахуванням відомої йому методики дослідження ще до початку здійснення відповідних досліджень.

Доказове значення висновку експерта визначається об'єктивними якостями, тобто обґрунтованістю, повнотою та переконливістю. Він має бути належним чином мотивованим, що складає процесуальну гарантію його обґрунтованості, а це, у свою чергу, гарантує його достовірність. Якщо суд не згоден з висновком експерта, то він має право своєю ухвалою призначити додаткову або повторну експертизу. Незгода суду з висновком експерта повинна бути мотивована в рішенні або ухвалі.

Отже, хоча висновок експерта для суду не є обов'язковим і оцінюється судом за правилами, встановленими ст. 212 ЦПК України, у справах про встановлення чи оспорування батьківства він має особливе, вирішальне значення. Він містить дані спеціального характеру, які тісно пов'язані з предметом доказування, і не може бути замінений ніякими іншими засобами доказування, оскільки вони не містять достатньої інформації. А це вимагає застосування спеціальних знань. З огляду на це, на наш погляд, необхідно внести зміни до ст. 145 ЦПК України, доповнивши її п. 4 такого змісту: «Призначення експертизи є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо у справі необхідно встановити наявність або відсутність кровного споріднення між чоловіком і дитиною».

Висновок. Спори про батьківство – це особлива категорія справ, у якій досить часто як засіб доказування застосовується висновок експерта. Через те, що предмет доказування у таких справах має біологічну природу й обставини справи, на які посилаються сторони в обґрунтуванні своїх позовних вимог, не є очевидними, висновок експерта тут має вирішальне значення.

Список використаних джерел: 1. Мохов А. А. Правила допустимости доказательств в гражданском процессе России и их применение в судебной практике / А. А. Мохов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2002. – № 11. – С. 26–29. 2. Мохов А.А. Специфика экспертного заключения как судебного доказательства / А. А. Мохов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2003. – № 9. – С. 35–38. 3. Паліюк В. П. Оцінка висновків експерта судом при розгляді цивільних справ / В. П. Паліюк // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяч. 85-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12 листоп. 2008 р.). – Харків : [ХНДІСЕ, 2008]. – С. 114–119. 4. Рыжов К. В. Оценка заключения эксперта судом в гражданском процессе / К. В. Рыжов // Известия вузов. Правоведение. – 2009. – № 4 (285). – С. 29–36. 5. Сахнова Т. В. Экспертиза в суде по гражданским делам : учеб.-метод. пособие / Т. В. Сахнова. – М. : БЕК, 1997. – 278 с. 6. Ус И. И. Особенности оценки заключения эксперта / И. И. Ус // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. – 2008. – Вип. 8. – С. 57–65.

Надійшла до редколегії 17.03.2016

Супрун Т. С. Заключение эксперта по делам об установлении и оспаривании отцовства

На основании анализа судебной практики по делам о признании и оспаривании отцовства исследовано значение заключения эксперта как средства доказывания. Раскрыты особенности оценки заключения эксперта судом при рассмотрении таких дел. Сделан вывод, что хотя заключение эксперта не имеет для суда заранее установленного значения и оценивается им в совокупности с другими доказательствами, здесь оно имеет решающее значение, поскольку предмет доказывания по таким делам имеет биологическую природу, а обстоятельства дела, на которые ссылаются стороны в обоснование своих исковых требований, не являются очевидными.

Ключевые слова: заключение эксперта, оспаривание отцовства, признание отцовства, судебная экспертиза, доказательства, доказывание, оценка доказательств судом, допустимость доказательств, относимость доказательств, достоверность доказательств.

Suprun T. S. The expert opinion in cases of establishing and challenging paternity

Based on the analysis of judicial practice in cases of recognition or contesting paternity the author has researched the value of expert opinion as a mean of proving. The features of expert opinion's evaluation by the court, while considering such cases, have been revealed. The author argues that the probative value of expert opinion is determined by objective qualities that is, by validity, completeness and credibility. It must be properly motivated, which is a procedural guarantee of its validity, and this, in turn, guarantees its authenticity. If the court does not agree with the expert opinion, it has the right to appoint by its ruling, additional or repeated expertise. Disagreement of the court with the expert opinion must be motivated in the decision or order.

It is also noted that the admission of the expert opinion as a source of evidence oblige the court to draw attention to the expert's personality, to assess his qualification, to establish the presence or absence of personal interest and other data. The main tasks to assess the competence of experts are: research of issues that were put to the expert, and assigning them to different areas of knowledge; familiarization with data that characterize the expert as a specialist in a particular field of study.

It is summed up that although the expert opinion has no pre-set value for the court and evaluated in conjunction with other evidence, it is crucial, because the object of proving in these cases has a biological nature; and circumstances of the case, which referred by the parties to justify their claims, is not obvious.

Keywords: expert opinion, contesting paternity, recognition of paternity, forensic expertise, evidence, proving, assessment of evidence by the court, admissibility of evidence, relevance of evidence, reliability of evidence.

УДК 349.6:347.43

І. В. Кирєєва**Вдосконалення правового регулювання припинення суб'єктивних прав на земельні ділянки внаслідок їх викупу для суспільних потреб**

Виконано аналіз окремих елементів механізму примусового викупу земельних ділянок для суспільних потреб. Запропоновано доповнити перелік суспільних потреб, для задоволення яких можливий викуп земельних ділянок, необхідністю виконання державою своїх міжнародних зобов'язань. Акцентовано увагу на необхідності внесення змін до законодавства – зобов'язати власника земельної ділянки, який отримав належним чином оформлене повідомлення про викуп земельної ділянки, повідомити орендаря про викуп відповідної орендованої земельної ділянки.

Ключові слова: право власності на землю, право землекористування, припинення прав на землю, суспільні потреби у земельній ділянці, відчуження земельних ділянок, порядок припинення прав на землю.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем примусового викупу земельних ділянок для суспільних потреб обумовлена необхідністю забезпечення захисту прав як власників земельних ділянок, так і землекористувачів. Видучення (викуп) земельних ділянок для суспільних потреб як підстава припинення суб'єктивного права на земельну ділянку, безумовно, пов'язано з прямим волевиявленням уповноважених органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи їх посадових осіб, що є правомірними діями. Однак суспільна потреба у певній земельній ділянці є обставиною об'єктивного характеру, об'єктивність якої виявляється в тому, що ця обставина ніяким чином не витікає зі здійснення власником чи природокористувачем діяльності щодо реалізації належного йому права на конкретну земельну ділянку. Таким чином, суспільна потреба у конкретній земельній ділянці для її власника чи землекористувача є подією, яка має об'єктивний характер відносно припинення цього права та не залежить від правомірності поведінки цих суб'єктів. Указана потреба визначена як суспільна, значить, органи державної влади або органи місцевого самоврядування лише засвідчують відповідну суспільну потребу у певній земельній ділянці своїми владними рішеннями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковій літературі достатньо значна кількість публікацій присвячена проблемам викупу саме земельних ділянок для суспільних потреб. Зокрема, серед розробників цієї проблеми варто назвати І. Я. Головню [1], яка приділила увагу саме припиненню права власності на землю, оминувши питання, пов'язані з землекористуванням; М. П. Марчука [2], в дослідженні якого достатньо детально розглянуто необхідність

удосконалення оцінки земельних ділянок та об'єктів на них з метою забезпечення врахування інтересів власників таких ділянок; Є. П. Суєтнова [3], робота якого є одним із комплексних досліджень відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб, а також інших учених. Проте недостатньо розробленими залишилися питання вдосконалення припинення відносин оренди землі внаслідок викупу орендованої земельної ділянки у власника для задоволення суспільних потреб.

Метою нашого дослідження є виявлення прогалин у сфері правового регулювання механізму припинення прав на земельні ділянки внаслідок викупу для суспільних потреб та пошук їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Земельний Кодекс України у п. «Г» ст. 140 передбачає відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб. Пункт «б» ст. 141 як підставу припинення права землекористування визначає вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом [4]. Цією нормою прямо не зазначено випадки вилучення земельної ділянки, проте уявляється, що йдеться саме про суспільну необхідність та суспільні потреби. Як справедливо підкреслював О. А. Рябов, вилучення земельних ділянок повинно мати місце лише для державних або суспільних потреб, оскільки вилучення земель для інших потреб суперечило би принципу усталеності землекористування [5, с. 12]. Випадки виникнення конкретних суспільних потреб чітко окреслені у ч. 1 ст. 7 закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [6]. Перелік цих суспільних потреб має вичерпний характер і не може бути розширеним інакше, ніж шляхом унесення відповідних змін до зазначеної норми.

Тому особливу важливість становить повнота і точність переліку суспільних потреб, для яких можливий примусовий викуп відповідних земельних ділянок.

Варто підкреслити, що в літературі неодноразово підкреслювалася важливість належного правового регулювання питань, пов'язаних з делімітацією та демаркацією кордонів [7], адже сухопутний кордон України межує із сьомя країнами Європи. В Україні вже відбувалися процеси делімітації кордону, зокрема з Республікою Молдова. Можна погодитися з думкою В. В. Носіка про те, що передача частини території до іноземної країни й одержання взамін іншої території, що належить відповідній країні, з точки зору права власності є розпорядженням землею, яке має здійснювати народ України виключно через референдум як форму народного волевиявлення [8, с. 269–440]. Слід зауважити, що у згаданому випадку може йтися не просто про передачу певної земельної ділянки, а про передачу конкретної території з наявними на ній природними об'єктами. Інакше кажучи, в таких випадках припиняється не лише право власності на земельну

ділянку, що становить частину території держави, але й на інші об'єкти природи, що знаходяться на ній. На думку В. І. Андрейцева, об'єкти, що належать до неосновних у складі національного багатства, мають бути підпорядковані правовому режиму землі, якщо вони розміщені на ній у межах території України [9, с. 18].

Заслуговує уваги той факт, що земельні ділянки з певними природними об'єктами, які за відповідними міжнародно-правовими угодами, в тому числі, можливо, затвердженими через референдум, повинні бути передані іноземній країні, можуть належати фізичним та юридичним особам.

Чинне природноресурсове законодавство, зокрема Земельний кодекс України, не регулює питання припинення відносин приватної власності на природні ресурси внаслідок виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, зокрема щодо делімітації та, відповідно, демаркації її кордонів. Серед суспільних потреб, для яких здійснюється викуп земельних ділянок, згадана суспільна потреба не передбачена, що автоматично позбавляє уповноважені органи можливості здійснити викуп відповідних земельних ділянок, навіть в разі узгодження питань про делімітацію кордонів України на референдумі.

Уявляється і доцільним, і можливим визначення українським законодавством як підстави припинення суб'єктивного права на землю необхідності виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, зокрема й у зв'язку з укладенням договору про делімітацію кордонів.

Законодавець передбачив, на наш погляд, найбільш оптимальний, судовий порядок припинення прав на природні ресурси у зв'язку з викупом (вилученням) земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб (п. «г» ст. 143 Земельного кодексу України). Однак не можна вважати достатньо регламентованим порядок повідомлення орендаря про вилучення (викуп) у власника відповідної земельної ділянки.

Пунктом 37 постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220 «Про затвердження Типового договору оренди землі» [10] передбачено припинення дії договору у випадку викупу земельної ділянки для суспільних потреб або примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності в порядку, встановленому законом. Наприклад, у випадку, коли фізична чи юридична особа – землевласник, яка надала належну їй земельну ділянку іншій особі на умові договору оренди, письмово попереджається відповідним органом про викуп належної їй земельної ділянки для суспільних потреб, виникнення суспільної необхідності у конкретній земельній ділянці слугуватиме похідною підставою припинення відносин оренди землі. Первинною такою підставою є для власника – орендодавця земельної ділянки.

Слід звернути увагу на такі обставини: 1) орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, який ухвалив рішення про

викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, зобов'язаний письмово повідомити про це їх власника (власників) протягом п'яти днів з дня ухвалення такого рішення, але не пізніше як за три місяці до їх викупу. Цей строк поширюється також на тих осіб, які стануть власниками таких об'єктів протягом трьох місяців з дня надходження зазначеного повідомлення (ч. 2 ст. 10 закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [6]); 2) у разі, якщо на час прийняття рішення про викуп земельна ділянка, інші об'єкти нерухомого майна, що на ній розміщені, передані в оренду та/або заставу, чи власник земельної ділянки, що підлягає викупу, не є власником інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, – до участі в переговорах залучаються власники цих об'єктів, орендарі та/або заставодержателі (ч. 2 ст. 11 закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності»); 3) оренда земельної ділянки не може бути більше ніж 50 років.

З наведеного видно, що йдеться про залучення орендарів до переговорів про викуп земельної ділянки, однак не розкриваються питання про механізм попередження орендарів про прийняття рішення щодо викупу земельної ділянки, що перебуває в їх оренді. В разі, коли договір оренди було укладено більш як на один рік, відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 31 закону «Про оренду землі» [11] договір оренди землі припиняється у разі викупу земельної ділянки для суспільних потреб та примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності в порядку, встановленому законом; тобто орендодавець повинен припинити договір оренди конкретної земельної ділянки. Проте неврегульованим залишається питання суб'єктів та строків повідомлення орендаря про виникнення в орендодавця такої підстави припинення права на землю, як викуп земельної ділянки для суспільних потреб, а також строку розірвання договору оренди. Законодавче вирішення означених прогалин матиме непересічне значення для забезпечення законних інтересів орендаря. Йдеться насамперед про надання останньому можливості вчасно знайти іншу земельну ділянку для задоволення своїх інтересів у землекористуванні, з метою реалізації яких відповідна особа і набула права оренди земельної ділянки.

Висновки. Як висновок слід зазначити про раціональність законодавчого відображення обов'язку власника земельної ділянки, який отримав належним чином оформлене повідомлення про викуп його земельної ділянки, повідомити орендаря про викуп відповідної орендованої земельної ділянки у зв'язку із зазначеними потребами та розірвання відповідного договору. Строк такого повідомлення про

надходження до орендодавця попередження можливо встановити, наприклад, не більше як один місяць; а строк, у який орендодавець повинен розірвати договір оренди, – не більш як три місяці.

Відповідно до ч. 3 ст. 153 Земельного кодексу України колишній власник земельної ділянки, що викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання викупу (чи розірвання договору викупу земельної ділянки) недійсним та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб. У разі задоволення такого позову доцільним було б у законі «Про оренду землі» встановити пріоритетне право останнього орендаря, з яким було розірвано договір оренди у зв'язку з викупом відповідної земельної ділянки для суспільних потреб, на поновлення договору оренди на тих самих умовах, що були до розірвання договору.

Слід підкреслити недостатність акцентування уваги науковців лише на проблемах викупу земельних ділянок для суспільних потреб; доцільно розглянути й питання, пов'язані з вилученням (викупом) інших природних ресурсів, щодо яких реалізуються суб'єктивні права власниками чи природокористувачами.

Список використаних джерел: 1. Головня І. Я. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності як підстава припинення права власності на земельну ділянку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Головня Ірина Яківна. – Одеса, 2015. – 23 с. 2. Марчук М. П. Особливості вилучення земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності / М. П. Марчук // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 253–255. 3. Суєтнов Є. П. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Суєтнов Євгеній Павлович. – Харків, 2012. – 195 с. 4. Земельний кодекс України : закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 27. 5. Рябов А. А. Предоставление и изъятие земель по советскому праву / А. А. Рябов. – Казань : Казан. ун-т, 1972. – 89 с. 6. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : закон України від 17 листоп. 2009 р. № 1559-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2. 7. Тарасюк Борис: «Зовнішня політика має бути виважена і передбачувана, а дипломатія – професійна» : [інтерв'ю] / Борис Тарасюк // Голос України. – 1999. – № 19. – С. 4–5. 8. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с. 9. Андрейцев В. І. Правовий режим землі як основного національного багатства (Коментар до ч. 1 ст. 1 Земельного кодексу України) / В. І. Андрейцев // Законодавство України : наук.-практ. комент. – 2002. – № 4. – С. 15–26. 10. Про затвердження Типового договору оренди землі : постанова Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2004 р. № 220 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 9. – Ст. 527. 11. Про оренду землі : закон України від 6 жовт. 1998 р. № 161-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46–47. – Ст. 280.

Надійшла до редколегії 08.02.2016

Киреева И. В. Усовершенствование правового регулирования прекращения субъективных прав на земельные участки в результате их выкупа для общественных потребностей

Выполнен анализ отдельных элементов механизма принудительного выкупа земельных участков для общественных потребностей. Предложено дополнить перечень общественных потребностей, для удовлетворения которых возможен выкуп земельных участков, необходимостью выполнения государством своих международных обязательств. Акцентировано внимание на необходимости внесения изменений в законодательство – обязать владельца земельного участка, получившего должным образом оформленное сообщение о выкупе земельного участка, сообщить арендатору о выкупе соответствующего арендованного земельного участка.

Ключевые слова: право собственности на землю, право землепользования, прекращение прав на землю, общественные потребности в земельном участке, отчуждение земельных участков, порядок прекращения прав на землю.

Kyryeyeva I. V. Improvement of legal regulation of terminating subjective rights on lands as a result of their redemption for public needs

The author has accomplished the analysis of some elements of the mechanism of compulsory redemption of lands for public needs in order to identify the gaps in the field of legal regulation of the mechanism of suspension of land rights as a result of redemption for public needs and finding their solutions. Based on the analysis of scientific literature it is concluded that nowadays the studied issues of terminating relations of the lease of a land as a result of the redemption of the leased land from the owner to meet public needs are not sufficiently developed and can be improved.

The author stressed on the objective nature of the forced termination of the subjective land right as a result of its redemption for public needs regarding the legality of landowner's conduct. The state authorities or local self-governments only certify appropriate public need in a particular land by their power decisions. The author of the article has revealed the presence of gaps among the range of public needs, to meet which it is possible the land redemption. It is offered to add this range with the need to implement international obligations by the state.

Based on the analysis of current legislation it is concluded about the lack of legal provision of the procedure to inform tenants of land about redemption of lands for public needs. Special attention is paid on the need to amend the legislation by the obligations of the owner of a land, who received properly executed notice of redemption of the land, to notify the tenant about the redemption of the related leased land.

Keywords: land ownership, land use rights, termination of land rights, public needs in land, land alienation, procedure of terminating land rights.

УДК 349.2

О. В. Худякова**КОНТРАКТ ПРО ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Розглянуто проблеми правового регулювання застосування контракту про проходження служби в Національній поліції України. Визначено відмінність трудового договору від контракту. Вказано, що контракт є видом строкового трудового договору. Подано авторське визначення поняття «контракт про проходження служби в поліції», а також визначено особливості контракту про проходження служби в Національній поліції України. Надано пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: контракт, поліцейський, поліція, трудовий договір, служба, угода, працівник.

Постановка проблеми. Прийняттю на службу в Національну поліцію України сьогодні приділяється значна увага як з боку керівництва держави, так і з боку керівництва цього правоохоронного органу. Небайдужим до цього питання є і все українське суспільство. І це не випадково, оскільки від якості кадрів Національної поліції України залежить рівень правопорядку в державі та захищеність прав і свобод громадян.

Однією з підстав для прийняття на службу в Національну поліцію України законодавство визначає контракт. Як відзначає П. Д. Пилипенко, контракт спрямований, передусім, на виявлення ініціативності та самостійності працівника, і одним зі шляхів максимальної віддачі працівником індивідуальних здібностей і професійних навичок є визначення в контракті відповідного рівня оплати праці та матеріального забезпечення з урахуванням складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності роботодавця-підприємця [1, с. 191].

Стан дослідження. У різні історичні періоди дослідженням проблем застосування контракту займалися такі відомі вчені-трудовики, як М. Г. Александров, П. А. Бущенко, В. С. Венедіктов, К. М. Гусов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилишко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, О. В. Смирнов, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Враховуючи досить докладне теоретичне опрацювання цього питання, зауважимо, що на сьогодні ще немає комплексного дослідження нормативного забезпечення контрактної форми прийняття на службу в Національну поліцію України. З огляду на це **метою** статті є визначення особливостей контракту про проходження служби в Національній поліції України та надання пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Одразу відзначимо, що контракт у практику регулювання трудових відносин в Україні було введено

законом УРСР «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході республіки до ринкової економіки» від 20.03.1991. Сьогодні загальне трудове законодавство передбачає відповідну підставу виникнення трудових правовідносин у Кодексі законів про працю України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП України особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення й організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватись угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законами України.

Отже, законодавець вважає контракт формою трудового договору. Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі існує підхід, відповідно до якого контракт необхідно розглядати як вид трудового договору. Так, В. І. Прокопенко відзначає, що у філософському розумінні форма – це зовнішня оболонка явища. На думку вченого, таку оболонку трудові договори можуть мати усну або письмову. Але і раніше трудові договори в деяких випадках укладались у письмовій формі, наприклад, під час організованого набору людей для роботи в особливих природних географічних та геологічних умовах, умовах підвищеного ризику для здоров'я тощо. Ці договори не становлять особливої форми трудового договору, а є його окремими видами. Як висновок, В. І. Прокопенко пропонує вважати контракт видом трудового договору [2, с. 112].

П. Д. Пилипенко пропонує внести зміни до ч. 3 ст. 21 КЗпП України, виклавши її в такій редакції: «Особливим видом трудового договору є контракт, у якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, встановлюються угодою сторін» [3, с. 96].

Ми підтримуємо позицію відомих учених стосовно необхідності розуміння контракту як виду трудового договору, який має свою специфіку та сферу застосування.

Виходячи з норм ч. 3 ст. 21 КЗпП України, застосування контракту можливе лише тоді, коли це дозволяється законом України. У нашому випадку ст. 63 «Контракт про проходження служби в поліції» закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII дозволяє укладати контракти з окремими категоріями поліцейських. Так, відповідно до ч. 2 ст. 63 цього закону контракт про проходження служби в поліції укладається: 1) з особами молодшого складу поліції, які вперше прийняті на службу в поліції, – одноразово строком на два роки без права продовження; 2) з громадянами, які зараховані до вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку поліцейських, – на час навчання; 3) із заступниками керівників територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі,

районах, містах, районах у містах, науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та керівниками структурних підрозділів зазначених органів, закладів та установ – на три роки з правом продовження контракту на той самий строк; 4) із заступниками керівника поліції та керівниками територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, науково-дослідних установ, ректорами (керівниками) вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та прирівняних до них керівниками – строком на чотири роки з правом продовження контракту одноразово строком до чотирьох років; 5) з керівником поліції – строком на п'ять років з правом продовження контракту одноразово строком до п'яти років.

Враховуючи викладене, можна зробити певні висновки. По-перше, контрактом встановлюються виключно строкові трудові відносини з поліцейськими. Слід відзначити, що в науковій літературі була висловлена позиція про існування безстрокових контрактів. Так, Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань вказують на те, що контракт не обов'язково повинен укладатися на визначений строк. Учені звертають увагу, що сторони мають право визначити або не визначити конкретний строк трудового контракту [4, с. 148].

Іншої позиції дотримуються П. Д. Пилипенко та К. Ю. Мельник. Так, П. Д. Пилипенко вказує, що контракт – це завжди строковий договір, і лише з огляду на цю обставину його можна вважати угодою, що в основі своїй погіршує правове становище працівника. Вчений нагадує, що загальне правило (ч. 2 ст. 23 КЗпП України) проголошує укладення трудового договору на невизначений термін. Тому застереження в законі, що контракт укладається на певний строк, свідчить про особливий характер застосування такої підстави для прийняття на роботу [3, с. 99]. З точки зору К. Ю. Мельника, законодавець, говорячи про строк у ч. 3 ст. 21 КЗпП, підкреслив таким чином саме строковість контракту та надав можливість сторонам встановлювати конкретний строк його дії. Вчений відзначає, що якщо б законодавець хотів передбачити безстрокові контракти, то ввів би відповідні зміни і до ст. 23 КЗпП. До того ж, якщо контракти можна укладати на невизначений строк, то навіщо національний законодавець наполягає на винятковості використання цього виду трудового договору? – задається питанням К. Ю. Мельник. Так, уже в першій редакції ч. 3 ст. 21 КЗпП України було закріплено, що сфера застосування контракту визначається законодавством. Згодом, у 1999 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України», яким звужила коло органів, що можуть визначати сферу застосування контракту [5, с. 218].

По-друге, законодавець запровадив різні підходи до встановлення строків контракту та кількості їх переукладань. Так, з особами

молодшого складу поліції, які вперше прийняті на службу, контракт укладається одноразово строком на два роки без права продовження. Частина 6 ст. 63 закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що після закінчення дворічного строку контракту поліцейський, який був стороною в цьому контракті, за рішенням керівника, якому надано право приймати на службу, може продовжити службу в поліції на підставі наказу, тобто на безстроковій основі. Одноразовий контракт також передбачений для громадян України, які зараховані до вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання, що здійснює підготовку поліцейських. Строк цього контракту обумовлюється тривалістю навчання.

Лише у двох випадках законодавець дозволив одноразове продовження контракту: 1) із заступниками керівника поліції та керівниками територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, науково-дослідних установ, ректорами (керівниками) вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та прирівняних до них керівниками – строком на чотири роки з правом продовження контракту одноразово строком до чотирьох років; 2) з керівником поліції – строком на п'ять років з правом продовження контракту одноразово строком до п'яти років. Таким чином, із зазначеними посадовцями контракти можуть бути переукладені лише один раз на будь-який строк у межах чотирьох років у першому випадку та п'яти років у другому.

Лише із заступниками керівників територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та керівниками структурних підрозділів зазначених органів, закладів та установ національне законодавство дозволяє переукладати контракти на той самий термін без обмеження кількості таких переукладень.

Закон України «Про Національну поліцію» чітко визначає осіб, які мають право укладати контракти про проходження відповідної служби. Таке право надається: 1) Міністру внутрішніх справ України – з керівником поліції та його заступниками; 2) керівнику поліції – з особами, які згідно із законом та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади його наказами, крім осіб, право на підписання контракту з якими належить Міністру внутрішніх справ України; 3) керівнику вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку поліцейських, – з курсантами та слухачами цих навчальних закладів про навчання; 4) керівникам територіальних органів поліції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, науково-дослідних установ, ректорам (керівникам) вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку

поліцейських, та прирівняним до них керівникам – з особами, які згідно із законом та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади їхніми наказами. Зазначені посадові особи мають право на продовження контракту, якщо це допускається законом України «Про Національну поліцію».

Слід окремо звернути увагу на визначення поняття «контракт про проходження служби в поліції», яке надано в законі України «Про Національну поліцію». Так, відповідно до ч. 1 ст. 63 Закону контракт про проходження служби в поліції – це письмовий договір, що укладається між громадянином України та державою, від імені якої виступає поліція, для визначення правових відносин між сторонами. Навіть під час поверхового аналізу цього визначення виникає низка запитань про його зміст та ознаки, а також про які правовідносини між сторонами йдеться.

У науці трудового права можна виокремити декілька підходів до визначення контракту. Так, О. В. Смирнов вказує, що поняття «контракт» найчастіше трактується як особливий різновид трудового договору, що відрізняється своєрідністю змісту, сторін контракту, його строковим характером [6, с. 186]. Т. П. Яценко під контрактом про службу в органах внутрішніх справ розуміє угоду між громадянином України та органом внутрішніх справ в особі його начальника, за якою громадянин зобов'язується виконувати покладені на нього службові обов'язки, дотримуватися Присяги, внутрішнього трудового розпорядку та вимог нормативно-правових актів, що регламентують службу в органах внутрішніх справ, а орган внутрішніх справ зобов'язується здійснювати своєчасну та в повному обсязі виплату грошового забезпечення, надавати інші види забезпечення та соціального захисту, а також забезпечувати всі умови служби, передбачені чинним законодавством та угодою сторін [7, с. 12].

Більшість науковців вказують на відмінності між трудовим договором та контрактом. Так, С. О. Сільченко звертає увагу на те, що трудові відносини, які виникають на підставі контракту, мають виключно строковий характер, що унеможливає його трансформацію в безстроковий трудовий договір. Науковець вказує на таку важливу ознаку контракту, як індивідуалізація трудових правовідносин. Сторони самостійно мають визначати його зміст, у тому числі щодо строку чинності, а тому жодний інший суб'єкт не повинен мати права встановлювати мінімальну чи максимальну його тривалість. Науковець вважає, що контракт має бути строковим, оскільки це створює певну впорядкованість відносин сторін та унеможливить зміну його умов в односторонньому порядку [8, с. 12–13].

Найважливішою відмінністю контракту від традиційного трудового договору О. М. Дуюнова вважає співвідношення нормативного та договірного регулювання трудових відносин. Дослідниця зазначає, що в трудовому договорі умови праці та матеріального забезпечення працівника більшою частиною встановлюються правовими

нормами (законами, підзаконними нормативними актами, локальними правилами), та, звичайно, лише декілька умов встановлюються самими сторонами, до них належать трудова функція, місце та початок роботи, у деяких випадках – оплата праці. Під час укладення контракту домінує договірне регулювання істотних та інших умов праці, а також умов, що стосуються соціально-побутової сфери [9, с. 72].

Ми не можемо погодитися з точкою зору О. М. Дуюнової. Так, умови праці та матеріального забезпечення працівника, які встановлено законами та підзаконними нормативними актами, діють і без включення їх у трудовий договір. Більше того, їх і не потрібно до нього вносити. А те, що вчена вважає «декількома умовами» (трудова функція, місце та початок роботи, оплата праці), є обов'язковими умовами як трудового договору, так і контракту, без яких ні перший, ні другий не може бути укладено. І останнє: як контракт, так і трудовий договір є угодою між працівником та роботодавцем, а тому вони обидва мають договірний характер.

Іноді в юридичній літературі зустрічається ототожнення контракту та строкового трудового договору. Так, І. А. Боханова дисертацію назвала «Строковий трудовий договір за законодавством України», розділ 1 дисертації – «Інститут трудового контракту – як підстава виникнення трудових правовідносин», підрозділ 1.1 розділу 1 дисертації – «Правова природа строкового трудового договору в ринкових умовах» [10, с. 6, 7, 18].

Вважаємо підхід І. А. Боханової хибним, оскільки контракт слід розглядати як різновид строкового трудового договору. Контракт завжди укладається на певний строк, однак не кожний строковий трудовий договір є контрактом. Основною їх відмінністю слід вважати необхідність постійного переукладення контракту після закінчення його строку. Ще однією особливістю контракту є можливість встановлення сторонами умов розірвання контракту, в тому числі дострокового. Крім цього, контракт можна укласти тільки у випадках, прямо передбачених законом.

Слід звернути увагу на те, що специфіка функціонування Національної поліції України, як і будь-якого державного органу, накладає певні особливості на зміст контракту. Так, більшість умов праці поліцейських закріплено в законодавчому порядку. З огляду на це сторони обмежені в договірному регулюванні трудових відносин. Договірний характер відповідних відносин проявляється більшою мірою у згоді громадянина України працювати на встановлених державою умовах. Разом із тим, можливість договірного регулювання окремих аспектів трудових відносин поліцейських передбачена національним законодавством. Наприклад, ч. 2 ст. 63 закону України «Про Національну поліцію» надає сторонам можливість у певних випадках самим визначати строк контракту.

Виходячи із зазначеного, можна зробити **висновок**, що контрактом про проходження служби в поліції є письмова строкова угода

між громадянином України та державою, від імені якої виступає орган поліції, за якою громадянин зобов'язується виконувати покладені на нього службові обов'язки, дотримуватися Присяги, внутрішнього трудового розпорядку та вимог нормативно-правових актів, а держава зобов'язується здійснювати своєчасну й у повному обсязі виплату грошового забезпечення, а також забезпечувати всі умови служби та соціального захисту, передбачені чинним законодавством та угодою сторін.

Список використаних джерел: 1. Трудове право України : навч. посіб. для студентів юрид. спец. ВНЗ / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, В. Я. Козак та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – Київ : Ін Юре, 2003. – 536 с. 2. Прокопенко В. І. Співвідношення понять «трудовий договір» і «контракт» у трудовому праві України / В. І. Прокопенко // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 3. – С. 109–117. 3. Пилипенко П. Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин / П. Д. Пилипенко. – Київ : Знання, 2003. – 146 с. 4. Стичинський Б. С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань. – Київ : АСК, 2002. – 1024 с. 5. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія / К. Ю. Мельник. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с. 6. Трудове право : учебник / под ред. О. В. Смирнова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : ПРОСПЕКТ, 1998. – 448 с. 7. Яценко Т. П. Правове регулювання служби працівників органів внутрішніх справ за контрактом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Яценко Тамара Петрівна. – Київ, 2012. – 18 с. 8. Сільченко С. О. Строковий трудовий договір : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Сільченко Сергій Олександрович. – Харків, 2001. – 20 с. 9. Дуюнова О. М. Угоди про працю за трудовим законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Дуюнова Оксана Миколаївна. – Київ, 2004. – 194 с. 10. Боханова І. А. Строковий трудовий договір за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Боханова Ірина Анатоліївна. – Київ, 2014. – 20 с.

Надійшла до редколегії 22.03.2016

Худякова Е. В. Контракт о прохождении службы в Национальной полиции Украины

Рассмотрена проблема правового регулирования применения контракта о прохождении службы в Национальной полиции Украины. Определено отличие трудового договора от контракта. Указано, что контракт является видом срочного трудового договора. Представлено авторское определение понятия «контракт о прохождении службы в полиции», а также определены особенности контракта о прохождении службы в Национальной полиции Украины. Даны предложения по усовершенствованию соответствующего законодательства.

Ключевые слова: контракт, полицейский, полиция, трудовой договор, служба, соглашение, работник.

Khudiakova O. V. Contract of service within the National Police of Ukraine

The problems of legal regulation of implementing the contract of service within the National Police of Ukraine have been considered. The difference of the employment contract from the contract has been determined. It has been specified that the contract is a type of term employment contract. The author's definition of the concept of «contract of service within the police» has been provided. This concept is offered to understand as a written term agreement between a citizen of Ukraine and the state, on behalf of which police acts, according to which a citizen is obliged to fulfill his duties, comply with the Oath, internal labor regulations and requirements of regulations; and the state is obliged to carry out timely payment and in the full extent and to provide all conditions of service and social protection provided by the current law and agreement of parties.

It has been stated that the specific of functioning of the National Police of Ukraine, as well as any state authority imposes certain features on the content of the contract. Thus, most of the working conditions of police officers are enshrined in the law. Considering this the parties are limited within contractual regulation of labor relations. The contractual nature of the relevant relations is manifested to a greater extent in the consent of a citizen of Ukraine to work on the conditions established by the state. However, the possibility of contractual regulation of certain aspects of employment relations of police officers is provided by the national legislation. For example, p. 2 of the Art. 63 of the Law of Ukraine «On the National Police» provides an opportunity for the parties to determine the term of the contract in certain cases.

Keywords: contract, police officer, police, employment contract, service, agreement, employee.

УДК 349.2

Т. І. Чавикіна

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА: ТРУДОПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблеми визначення місця відносин проходження державної служби в системі національного права. Обґрунтовано тезу, що зазначені відносини входять до предмета трудового права. Надано науковій пропозиції щодо вдосконалення закону України «Про державну службу» (від 10 грудня 2015 р.).

Ключові слова: державна служба, трудові правовідносини, несамостійна праця, акт призначення.

Постановка проблеми. У будь-якій країні особливе місце серед інших займає інститут державної служби, оскільки від ефективного й неупередженого його функціонування залежать забезпечення та захист прав і свобод громадян, розвиток економіки, громадський порядок тощо. В Україні з її «роздутим» апаратом державних службовців, корупцією у всіх ешелонах державної влади вирішення проблем державної служби та її реформування повинно сьогодні бути

взагалі пріоритетом номер один. Однак, як бачимо, пройшло вже півтора року існування демократичної влади, а ще нічого не зроблено для вирішення питань оптимізації державної служби. Крім одного, що наразті, після декількох місяців обговорення, 10 грудня 2015 р. Верховною Радою був прийнятий закон України «Про державну службу», який запрацює тільки з 1 травня 2016 р. Все це викликає у населення України зневіру в правильності обраного владою шляху, що може призвести до ще більших соціальних потрясінь у державі.

Передусім слід відзначити, що державна служба сьогодні повинна будуватися на загальнолюдських принципах, враховуючи своє призначення, культурні, історичні, національні, регіональні та ментальні особливості Українського народу. Справедливою є думка Ю. П. Битяка, що принципами державної служби повинні обов'язково бути такі положення: служіння народів, верховенство права, законність, пріоритет прав і свобод людини та громадянина, демократизм, гласність, рівний доступ до державної служби, соціальна справедливість, професіоналізм, компетентність, гуманізм (етичність), персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і дотримання дисципліни, стабільність державної служби, політична нейтральність, поєднання державних і регіональних інтересів, дотримання прав і законних інтересів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, ініціативність, чесність [1].

Стан дослідження. Значення державної служби у житті держави та суспільства обумовило увагу до її проблем з боку дослідників різних наук, зокрема юридичних. Так, серед учених-юристів, які досліджували зазначену проблему, необхідно виділити В. Б. Авер'янова, М. Г. Александрова, С. С. Алексєєва, Г. В. Атаманчука, Д. М. Бахраха, Б. К. Бегічева, Б. О. Безкоровайного, Ю. П. Битяка, В. С. Венедіктова, М. І. Іншина, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова, О. П. Коренєва, О. О. Лукашову, Г. В. Мальцева, К. Ю. Мельника, Н. М. Неумивайченко, О. В. Петришина, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Старілова, К. А. Титова, Ю. О. Тихомирова, В. В. Цветкова, Ю. С. Шемшученка, В. А. Юсупова та ін. Разом з тим, на сьогодні науковці ще не дійшли спільної думки щодо місця відносин державної служби у предметах таких галузевих юридичних наук, як трудове та адміністративне право. З огляду на це, **метою** статті є визначення авторської позиції щодо місця відносин проходження державної служби в системі національного права та надання наукових пропозицій для вдосконалення національного законодавства у сфері державної служби.

Виклад основного матеріалу. Традиційно фахівці у галузі адміністративного права вважають інститут державної служби виключно предметом адміністративного права. Так, В. Б. Авер'янов до предмета адміністративного права включає п'ять груп суспільних відносин, однією з яких є група відносин, що формуються в процесі внутрішньої організації та діяльності апаратів усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ та організацій,

а також у зв'язку з проходженням державної служби або служби в органах місцевого самоврядування [2, с. 71]. Д. М. Бахрах у предметі адміністративного права виділяє дві частини: 1) внутрішньо-апаратні відносини, коли відповідні юридичні норми закріплюють систему органів виконавчої влади, організацію служби у них, компетенцію органів і службовців, їхні взаємовідносини, форми і методи внутрішньоапаратної роботи у державних органах; сюди ж науковець відносить відносини органів виконавчої влади з підлеглими їм організаціями, а також відносини адміністрації організацій, діяльність яких регулюється адміністративним правом (військові частини, вищі навчальні заклади тощо) з їх службовцями, учнями та ін.; 2) взаємовідносини адміністративної влади з підприємствами, установами, організаціями будь-яких організаційно-правових форм, із громадянами [3, с. 3].

Водночас фахівці у галузі трудового права вважають відносини з проходження державної служби предметом виключно трудового права. Так, Н. М. Неумивайченко відзначає, що правова регламентація праці державних службовців містить численні спеціальні норми, правові відносини на державній службі істотно не відрізняються від правовідносин інших категорій найманих працівників, а тому повинні називатися трудовими [4, с. 161]. На думку М. І. Іншина, державна служба є особливим різновидом трудової діяльності певної категорії зайнятого населення України, яка характеризується двома найважливішими ознаками. З одного боку, державна служба покликана виконувати завдання і функції держави, а з іншого – це трудова діяльність щодо здійснення цих функцій і вирішення конкретних завдань [5, с. 12–13].

Ми підтримуємо позицію тих науковців, які відносини проходження державної служби відносять до трудового права, адже основним критерієм предмета трудового права є несамостійна, наймана праця. Базовим елементом такої праці традиційно вважається працівник, який на підставі вільного вибору обрав для себе професію, рід діяльності тощо та здійснює трудову діяльність, підкоряючись вказівкам роботодавця і підпорядковуючись правилам внутрішнього трудового розпорядку, отримуючи за це заробітну плату. Аналіз діяльності державних службовців на посадах державної служби свідчить про аналогічний характер відносин проходження державної служби. З огляду на це, правильною є позиція О. П. Коренева, який вважає, що відносини державних службовців з підприємствами, установами, організаціями та громадянами відносяться до предмета адміністративного права, а відносини, які виникають у процесі праці службовців державних органів, соціальне забезпечення службовців у старості, у випадку хвороби, інвалідності, а також питання, пов'язані з охороною праці службовців, регулюються трудовим правом [6, с. 30–31].

Як відзначає К. Ю. Мельник, поступово до розуміння наявності трудової природи у відносинах з приводу проходження

державної служби приходить і національний законодавець. Учений наводить окремі приклади. Так, згідно з ч. 1 ст. 20 закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ тривалість робочого часу державних службовців визначається відповідно до законодавства про працю України з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом. Стаття 21 цього Закону закріплює, що державним службовцям відшкодовуються витрати на службові відрядження та виплачуються інші компенсації відповідно до законодавства про працю України [7, с. 37].

Новий закон України «Про державну службу» (2015 р.) [8] пішов навіть далі, ніж чинний (1993 р.). Так, ч. 3 ст. 5 «Правове регулювання державної служби» нового Закону передбачає, що дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом. Крім цього, навіть при поверховому аналізі змісту цього Закону помітно запозичення термінів і норм із трудового законодавства. Так, новий Закон передбачає, наприклад, такі статті: ст. 41 «Переведення державних службовців», ст. 43 «Зміна істотних умов державної служби», ст. 50 «Оплата праці державних службовців».

Більш детально зупинимося на ст. 33 «Акт про призначення на посаду», яка містить такі норми:

«1. В акті про призначення на посаду зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові особи, яка призначається на посаду державної служби;

2) займана посада державної служби із зазначенням структурно-го підрозділу державного органу;

3) дата початку виконання посадових обов'язків;

4) умови оплати праці.

2. Акт про призначення на посаду може містити також такі умови та зобов'язання:

1) строк призначення (у разі строкового призначення);

2) строк випробування (у разі призначення з випробувальним строком);

3) обов'язок державного органу забезпечити державному службовцю можливість проходження професійного навчання, необхідного державному службовцю для виконання своїх посадових обов'язків.

3. Копія акта про призначення на посаду видається державному службовцю, ще одна копія зберігається в його особовій справі ...» [8].

Можливість виникнення трудових правовідносин не з договору, а з акта призначення на посаду свого часу доводили М. Г. Александров [9, с. 229] та Б. К. Бегічев із О. Д. Зайкіним [10, с. 122]. Так, М. Г. Александров зазначав, що серед підстав виникнення трудових правовідносин є акти державного управління – адміністративні акти, в яких безпосередньо зацікавлені громадяни, які направляються або призначаються на роботу в порядку зазначених актів. Наприклад, особа, яка призначається на будь-яку відповідальну державну посаду,

зацікавлена виявити свої здібності на відповідальній ділянці роботи, що їй доручається. Таким адміністративним актам передують пряма згода особи, яка призначається [9, с. 229].

К. Ю. Мельник, досліджуючи трудові правовідносини службовців правоохоронних органів, дійшов висновку, що акт призначення має значення самостійної підстави виникнення трудових правовідносин. Учений відзначає, що, виходячи з важливості завдань та функцій правоохоронних органів для життєдіяльності держави, їх виконання повинно здійснюватися у повному обсязі. Тому тут не може бути компромісу між сторонами трудових правовідносин службовців правоохоронних органів при встановленні прав і обов'язків. Зміст зазначених правовідносин визначається заздалегідь у нормативному порядку. Отже, з моменту призначення на посаду до певного правоохоронного органу службовець наділяється визначеними у нормативному порядку правами та обов'язками за посадою, тобто по суті трудовою функцією. Іншими словами, саме з моментом прийняття зазначених актів пов'язується виникнення трудового правовідношення з цими категоріями працюючих [7, с. 212].

Аналізуючи ст. 33 закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., можна побачити, що в ній передбачені умови такі ж самі, які повинні містити акт про призначення, як і ті, що має містити трудовий договір. Це зайвий раз свідчить про правильність підходу науковців, які вважають акт призначення самостійною підставою виникнення трудових правовідносин.

Висновок. Керуючись положеннями трудового права, вважаємо, що норми ст. 33 закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. потребують удосконалення. Так, строк призначення (у разі строкового призначення) з додаткових умов акта призначення слід перенести до обов'язкових, де мова йде про дату початку виконання посадових обов'язків. Крім цього, додаткові умови акта призначення слід доповнити застереженнями щодо нерозголошення державної, комерційної таємниці та іншої захищеної законом інформації.

Список використаних джерел: 1. Битяк Ю. П. Принципи формування та діяльності апарату управління: історія і сьогодення / Ю. П. Битяк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2006. – Вип. 11. – С. 108–116. 2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова)]. – Київ : Юрид. думка, 2004. – Т. 1 : Загальна частина. – 584 с. 3. Бахрах Д. Н. Административное право : учеб. для вузов / Д. Н. Бахрах. – М. : ВЕК, 1999. – 353 с. 4. Неумивайченко Н. Державна служба: розмежування і взаємозв'язок трудових і адміністративних правовідносин / Н. Неумивайченко // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 155–162. 5. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудова відносин в Україні : монографія / М. І. Іншин. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 337 с. 6. Коренев А. П. Административное право России : учебник : в 3 ч. Ч. 1 / А. П. Коренев. – М. : Щит-М, 1999. – 280 с. 7. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів :

монографія / К. Ю. Мельник. – Харків : Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с.
8. Про державну службу : закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VII // Голос України. – 2015. – № 250. 9. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 336 с.
10. Советское трудовое право : учебник / под ред. Б. К. Бегичева, А. Д. Зайкина. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Юрид. лит., 1985. – 552 с.

Надійшла до редколегії 22.01.2015

Чавыкина Т. И. Государственная служба: трудово-правовой аспект

Рассмотрены проблемы определения места отношений прохождения государственной службы в системе национального права. Обоснована теза о том, что указанные отношения входят в предмет трудового права. Даны научные рекомендации по усовершенствованию закона Украины «О государственной службе» (от 10 декабря 2015 г.).

Ключевые слова: государственная служба, трудовые правоотношения, несамостоятельный труд, акт назначения.

Chavykina T. I. State service: labor and legal aspect

Problems of determining the place of state service relations within the national legal system have been considered. The thesis that these relations are a part of the subject of labor law has been grounded. It is noted that the main criterion of the labor law subject is adjective, hired labor, and a basic element of such labor is traditionally considered an employee, who on the basis of free choice has chosen his profession, occupation, etc. and carries out his career, obeying the instructions of the employer and obeying the rules of internal labor regulations and getting wages in exchange. Analysis of the activities of state officials in state service positions indicates the similar nature of state service relations.

Scientific propositions to improve the Law of Ukraine «On State Service» dated from December 10, 2015, in particular it is suggested, following the provisions of labor law, to improve the norms of the Art. 33 of the Law. Thus, the term of appointment (in case of fixed-term appointment) with additional conditions of the act of appropriation should be moved to mandatory ones, which refers to the date of commencement of duties. Besides, additional conditions of the act of appropriation should be supplemented with warnings about non-disclosure of the state, commercial secrets and other protected by the law information.

Keywords: state service, labor legal relations, adjective labor, act of appropriation.

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

УДК 351.74(477)

О. О. Дякова

**ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Розглянуто питання формування правової культури поліцейських. Особливу увагу приділено умовам формування правової культури у складний для України період формування демократичної європейської країни. Проведено порівняльний аналіз процесу формування правової культури поліцейських в Україні та за радянських часів.

Ключові слова: правова культура, поліцейські, реформування МВС, професійна правова культура.

Постановка проблеми. Нині Україна переживає кардинальні політичні, соціально-економічні, духовні та інші трансформації, що стали наслідком революційних перетворень сучасності. За таких умов все частіше почали проявлятися різноманітні кризові явища, які охопили всі сфери суспільного життя в державі. Не залишилися без уваги і силові структури України, які зазнають кардинальніших змін. На початку формування нової незалежної держави у 1991 році було створено органи внутрішніх справ України, в тому числі й органи міліції. Останні 24 роки в країні постійно відбувалися реформи, і популярність реформування органів міліції була викликана абсолютно різними уявленнями про міліцію в новій українській державі та рецепцію радянських правоохоронних органів.

У той час, коли «молода» Україна розвивалася, «старі» законотворці намагалися не проводити якісні реформи, а виключно у звітах, формально, оновлювали державні структури. Така політика призвела до нівелювання рівня довіри до державної влади, в тому числі до правоохоронних органів. Нагальна потреба в кардинальних реформах державного апарату виникла ще у 2004 році після «Помаранчевої революції», вони були знову ж таки проведені, але не призвели до очікуваних наслідків. Результатом реформ міліції мало стати підвищення рівня довіри до правоохоронних органів. Революція 2014 року стала апогеєм у процесі руйнування партнерських відносин суспільства та міліції, рівень недовіри до міліції сягнув максимальної позначки, тому можна констатувати існування в Україні кризи легітимності органів внутрішніх справ. Така ситуація призвела до взаємної відчуженості, ізоляваності міліції від суспільства.

Органи правопорядку мають відігравати одну з ключових ролей у забезпеченні засад конституційного ладу України, правова держава не може бути такою без дієвої, ефективної, прозорої у своїй діяльності, відкритої та професійної міліції. Аргентинський учений Г. Маріньон підкреслив роль поліції в сучасній правовій державі:

«Вона воістину стала одним із наріжних каменів держави. Глобальну силу кожної країни можна виміряти за можливостями її поліції. Державу майбутнього можна представити у мріях без армії, але з поліцією ще більш могутньою, ніж нинішня» [1, с. 6]. Тому докорінна зміна форм, методів і способів функціонування органів внутрішніх справ є вкрай необхідною.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення у липні 2015 року закону України «Про Національну поліцію» ознаменувало появу не видозміненого чи оновленого, а якісно нового центрального органу виконавчої влади, на якого покладені такі завдання: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Основною метою діяльності поліції стало підвищення авторитету працівників поліції, довіри суспільства та викорінення корупції, яка, у свою чергу, є основним аргументом щодо недовіри поліції.

Згадаємо радянську державу, де кожен член суспільства з повагою та довірою ставився до правоохоронних органів. Саме рецепція цих цінностей має стати метою діяльності нової Національної поліції. Однак повністю копіювати правоохоронні системи будь-якої країни не є доцільним. У спадок від радянської системи Україна отримала авторитарну державоцентричну мілітаризовану модель органів внутрішніх справ (ОВС, міліції), яка характеризується жорсткою ієрархічністю, політичною заангажованістю та яка орієнтована не на служіння суспільству, а на репресивні форми соціального контролю (культура ворожого оточення й примусу) [2, с. 3]. Сучасні реформи спрямовані на подолання наслідків такого правонаступництва, приведення національних правоохоронних органів у демократичну модель європейського зразка. Головним завданням цих реформ має стати додержання принципів правової держави, верховенства права, професіоналізму, дотримання прав людини, політичного нейтралітету та законності органами Національної поліції у всіх сферах своєї діяльності.

Отримавши після розпаду Радянського Союзу заідеологізовану концепцію розвитку суспільних явищ, Україна з кожним роком все більше «намагається» позбавитися соціалістичних установок у регулюванні відносин у державі. Цей процес позитивно підкріплюється тими новаціями, які відбуваються в державі. Зокрема, створення такого нового за своєю природою центрального органу виконавчої влади, як Національна поліція, в контексті європейської інтеграції повинно стати запорукою розвитку та становлення України як дійсно демократичної держави, де є місце забезпеченню прав, свобод і законних інтересів громадян завдяки ефективному функціонуванню правової системи. Саме позиція розвитку правової системи Ук-

раїни, яка була б побудована на основі принципу, що людина є найвищою соціальною цінністю, є найефективнішою для підтримання курсу України в європейське співтовариство.

Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. На сьогодні реформування правоохоронних структур виглядає досить кардинальним, але варто більш уважно ставитися до результатів перетворень, адже неможливо скласти цілісне уявлення про зміни, дивлячись лише на нову форму й технічне оснащення. Дуже важливим є питання видозміни «старих» стереотипів про правоохоронні органи, і лише час може стати тим чинником, за допомогою якого можна буде стверджувати, що покращення відбулося. Водночас ніколи нічого не має здійснюватися довільно, без належної основи. Тому актуальним є також питання дотримання всіх організаційних і правових засад функціонування нового органу. З чого почалось оновлення системи правоохоронних органів України, зокрема Міністерства внутрішніх справ? З оголошення конкурсу, потім були проведення відбору, навчання і, насамкінець, початок служби в Національній поліції. Суттєвим фактором на всіх етапах оновлення складу правоохоронних органів є достатній рівень правової культури кандидатів на службу. Чому ж саме правова культура є ключовим фактором у формуванні нової Національної поліції?

Євроінтеграційні процеси, які нині набули широкого розповсюдження, вимагають від України дотримання чітко встановлених критеріїв у всіх сферах державного адміністрування. Так само, як і всі форми політичної, правової та організаційної діяльності, забезпечення виконання покладених на державу функцій вимагає чіткого дотримання євроінтеграційних стандартів. Система правоохоронних органів держави стає наріжним каменем у констатації недосконалості правової системи країни. Поліція – це той орган державної влади, за роботою якого постійно здійснюють моніторинг та діяльність якого регулярно критикується.

Теоретичний аналіз процесів, що впливають на формування стабільної правової системи демократичної держави на етапі її прогресивного оновлення після радянського минулого, має стати базисом для оновлення всіх державних інституцій, у тому числі органів внутрішніх справ України. Тому формування високого рівня правової культури працівників Національної поліції має стати основою для здійснення докорінної реформи правоохоронних органів України.

Правова культура сприймається як якісний правовий стан суспільства, який відображає наявність або відсутність реального верховенства права (високий або низький рівень правової культури). Це явище є відзеркаленням правотворчої діяльності органів державної влади у суспільних відносинах. Народ, який має достатній рівень правової культури, здатен із повагою ставитися до чинних норм

права та дотримуватися їх, що, у свою чергу, веде до реалізації конституційно-правового принципу верховенства права та правової держави. Якщо рівень правової культури суспільства на належному рівні, то вона втілює все прогресивне, цінне, соціально виправдане в політико-правовій сфері, сприяє вдосконаленню організації та діяльності держави, підвищенню якості та ефективності чинного права, скріпленню дисципліни, правопорядку та законності, посиленню захисту прав, свобод та юридично охоронюваних інтересів кожної особи.

«Правова культура – це єдиний загальнолюдський соціальний феномен, який не схожий на інші види духовної культури. Правова культура відображає такий важливий елемент цивілізації, як регулювання суспільних відносин. В результаті у людей формується правосвідомість, у суспільстві складається режим законності, розвивається законодавство та вдосконалюється юридична практика. Як наслідок, розвивається та стверджується право як соціальна цінність. Професор С. С. Алексєєв назвав правову культуру «юридичним багатством суспільства» [3, с. 71]. Правова культура є віддзеркаленням, зовнішнім відображенням ставлення суспільства або конкретної особи до правових цінностей у державі, зовнішнім вираженням правосвідомості. Забезпечення її належного рівня є здобутком не лише окремої держави та суспільства в цілому, а й кожного громадянина. Тому поняття правової культури варто розглядати в різних площинах, а саме як правову культуру суспільства, правову культуру окремої групи людей та правову культуру особистості.

Саме правова культура окремої особи є ядром для всієї правової системи України. Повага до інших людей, які є рівними учасниками суспільних відносин, повага до закону, знання та розуміння закону, почуття особистої відповідальності за власні вчинки, впевненість у тому, що повага прав усіх людей є гарантією поваги прав окремої особистості, внутрішня впевненість у необхідності виконувати власні зобов'язання перед державою та суспільством – це основні чинники, від яких залежить розвиток правового суспільства та демократичної держави. Без міцного «фундаменту» правова культура суспільства є нікчемною, адже у цьому випадку забезпечення її належного рівня є головним чинником формування достатнього для правової та демократичної держави рівня правової культури суспільства.

Специфіка правової культури як складової загальної культури суспільства полягає в особливій формі життєдіяльності держави та всіх її органів і посадових осіб. Іншими словами, це частина загальної культури суспільства, яка має відношення до правової системи держави та спрямовує правові процеси в ній. Правова система без правової культури не діє. Знання та глибоке розуміння ролі держави й права в житті суспільства, готовність слідувати цим знанням, співставлення своєї повсякденної поведінки з чинним правом, повага до накопичених правових цінностей – все це є характеристиками правової культури.

Правова культура поліцейських як окремої групи українського суспільства потребує детального дослідження через те, що оновлення правоохоронної системи України та видозміна органів державної влади відбуваються у світі змін пріоритетів українського суспільства. Поліція в країні – це орган, який повинен забезпечувати та захищати права людей, підтримувати належний рівень правопорядку та публічної безпеки, тобто виконання правоохоронної функції є основою всієї його діяльності. Правова культура нової поліції України повинна стати рушійною силою для подолання пострадянського стереотипу правоохоронних органів, де останні вважалися здебільшого апаратом примусу та відстоювання інтересів держави. Поліція має стати апаратом суспільства, який проводить свою діяльність від імені держави, але лише в інтересах народу та для забезпечення таких принципів, як гуманізм, демократизм, законність і верховенство права.

За часів радянської влади органи міліції вважалися інструментом правлячої верхівки та суто силовою інституцією. Функції міліції були векторно спрямовані на забезпечення державного ладу та суспільного порядку. В наш час важливим стає питання осмислення суспільством принципів примату прав людини над будь-якими іншими цінностями. Тому формування нової правової культури, спрямованої на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, в першу чергу в діяльності Національної поліції, є важливим напрямом у позбавленні України від залишків радянських стереотипів у правовій системі.

Поряд із правовою культурою ззагалі часто виділяють поняття професійної правової культури. Професійна правова культура – це вид правової культури, характерний для осіб, які безпосередньо виконують свої професійні обов'язки у сфері юриспруденції, тобто це правова культура юриста. Залежно від сфери професійної спрямованості юристів існує різна професійна правова культура (наприклад, господарська, комерційна, цивільно-правова, кримінально-правова, кримінально-процесуальна тощо). Деякі науковці виділяють як окремих вид правової культури юриста професійну культуру працівника правоохоронних органів. Так, С. С. Сливка трактує це поняття як результат професійної діяльності працівника правоохоронних органів, розуміння та переконання в цінності правових явищ і норм, які гарантуються організацією праці в цих органах, інтелектом, мораллю, етикетом, психологічними та педагогічними вміннями працівника органів внутрішніх справ [4, с. 17]. А. В. Смирнов роз'яснює поняття професійної культури правоохоронця як чітке знання, розуміння, позитивне ставлення та неухильне виконання права в процесі своєї професійної діяльності [5, с. 274]. На нашу думку, більш вдалим буде квінтесенція цих двох концепцій, тобто професійна правова культура поліцейських – це чітке знання нормативної бази, що регламентує виконання професійних обов'язків, визнання авторитету прав і свобод людини, чітке виконання приписів

норм права, а також результат професійної діяльності та особистого ставлення до неї безпосередньо працівником Національної поліції.

Працівник поліції – це особа, яка має професійно виконувати свої службові обов'язки і, найчастіше, ставити інтереси суспільства вище своїх власних з метою ефективної правозастосовної діяльності. Професійна правова культура поліцейського має низку специфічних ознак, що обумовлюється такою особливістю професійної діяльності, яка полягає не лише в підвищенні свого рівня правової культури, а й у підвищенні рівня правової культури та правової свідомості суспільства в цілому внаслідок власної професійної діяльності поліцейського.

Головною, фундаментальною та вихідною умовою формування високого рівня правової культури працівника поліції є належна правова та професійна підготовка особи, яка в майбутньому буде виконувати функції поліцейського й основу світогляду якої складатимуть загальнолюдські цінності, принципи гуманізму та демократизму, усвідомлення свободи і прав людини як найважливіших досягнень суспільства. Правовиховна діяльність активно сприяє утвердженню високих моральних якостей майбутніх поліцейських, підвищенню рівня їх організованості та дисципліни, зміцненню почуття службового обов'язку та формуванню професійної культури. Крім належної рівня теоретичної підготовки майбутніх поліцейських, важливу роль у формуванні їх правової культури відіграє виховний аспект. Виховання особи у процесі формування професіонала своєї справи в дусі дотримання загальнолюдських цінностей є пріоритетними завданнями закладів підготовки кадрів для поліції в Україні. Крім належного рівня навчальної роботи, яка повинна проводитись у навчальних закладах, не варто нехтувати проведенням активної виховної та просвітницької діяльності як у межах навчального закладу й процесу навчання, так і поза ними.

За радянських часів правова культура визначалася як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображали головні правові цінності, формували правові погляди, знання та навички участі громадян у суспільно-правовому житті. Однією з характерних ознак стану суспільної думки у правовій сфері був авторитет законів і владних структур, довіра до них з боку населення. Особа у процесі свідомої діяльності отримувала правові знання та досвід, формувала свою правову свідомість і відповідні правові погляди. Правова культура характеризувалася власним способом реалізації соціально-правової діяльності людей, у процесі якої змінювалися взаємовідносини між ними й створювалися певні правові цінності. Сьогодні сформована за радянських часів «доправова» свідомість населення посилюється умовами системної економічної та соціальної кризи українського суспільства [6, с. 124]. Як залишок радянської моделі правової культури в сучасному суспільстві, зазначає М. І. Козюбра, продовжують домінувати уявлення про право виключно як про знаряддя політики, інструмент примусу, зведену в

закон волю якщо не якогось окремого пануючого класу, то, принаймні, керівної частини суспільства [7, с. 29].

Формування високого рівня правової культури можливе під час ефективно роботи з підвищення рівня кожного її елемента. Право, правосвідомість, правовідносини, правомірна поведінка, юридична практика, юридична освіта та наука, правопорядок – основні аспекти, які формують правову культуру кожної особи зокрема й усього суспільства в цілому. Існування таких правових явищ не є відокремленим, тому прояв високого рівня правової культури залежить не тільки від високого рівня кожного з її елементів, а й від їх дієвої взаємодії. Виходячи з цього, аналіз правової культури працівників Національної поліції України варто розпочати з дослідження процесу формування її складових елементів.

Формування правової культури поліцейського починається із загального формування культури особистості. Фундаментальним фактором, що впливає на формування правової культури суспільства, є дієва система правових норм, які існують в суспільстві та забезпечуються державою, тобто право. Якщо трактувати правову культуру як систему цінностей у правовій сфері, варто звернути увагу на ефективну, дієву систему правил поведінки, що знайшли своє відображення в нормативно-правових актах України. Формування такої системи в державі повністю залежить від органів влади, які мають безпосереднє відношення до нормотворчої діяльності. Звертаючись до теорії розмежування права та закону, яка виходить з того, що в процесі нормотворчої діяльності створюються нормативно-правові акти, але не право як об'єктивне соціальне явище, можна стверджувати, що право не виступає результатом державно-владної діяльності, натомість воно є формою суспільного розвитку, певним підсумком суспільно-історичного процесу. Прикладом такого підходу є діяльність держави у сфері прав і свобод людини та громадянина, за якої органи державної влади не створюють права і свободи, а лише гарантують, забезпечують їх за посередництвом норм позитивного права [8, с. 377]. Тому варто наголосити, що саме результати суспільно-політичного та суспільно-історичного процесу в державі мають бути складовим елементом правової культури, базисом для формування права в об'єктивному розумінні, тобто в системі формально визначених правил поведінки, що встановлюються та санкціонуються державою.

Ще одним елементом, який відображає рівень розвитку правової культури суспільства, є правовідносини. Сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства у правовому житті держави є, на думку М. Г. Боддиревої, правовою культурою [9, с. 18]. Виходячи з такого трактування, правовідносини виступають ключовим елементом правової культури, тому що будь-які досягнення можливі лише в результаті участі суспільства у правовідносинах. Поліцейські постійно виконують правозастосовні функції під час своєї службової діяльності,

тому важливо наголосити, що така діяльність стає можливою лише за умови постійної участі у правовідносинах з іншими суб'єктами. Під час виконання такої діяльності формується, проявляється, видозмінюється правова культура. Вплив змісту правовідносин на їх суб'єктів є безпосереднім, тому не варто забувати про правомірність таких відносин, адже неправомірною поведінкою є нівелюючим фактором впливу на правову культуру поліцейського.

У свою чергу, правомірною поведінкою є елементом правової культури та позитивно впливає на її формування. Саме правомірною поведінкою заслуговує на більшу увагу з боку науковців, адже більшість наукових досліджень спрямовано на аналіз саме неправомірної поведінки, хоча у правовій державі визначення пріоритетів права є ключовим аспектом формування державної політики. Поряд із правовідносинами та правом взагалі на процес, який є відображенням ставлення суспільства до системи правових норм, що проявляється в поведінці суб'єктів, має звертатися увага всього суспільства. З точки зору розуміння правомірної поведінки варто визначити головні її ознаки. Суспільна необхідність і користь – ознаки, що характеризують мету такої поведінки. Поведінкою особи повинна бути корисною та необхідною суспільству на певному етапі його розвитку. Міра цієї необхідності визначається таким супутнім елементом правової культури, таким як право. Тобто правомірною поведінкою в цьому випадку виступає мірою такого стану суспільства, коли діяльність окремої особи характеризується як законна та здійснюється на користь суспільству.

Правомірною поведінкою людини має відповідати не лише юридичним приписам і нормам, а й неписаним природним нормам, на основі яких, зрештою, і формуються норми-приписи в позитивному-правовому полі держави [10, с. 92]. Правомірною поведінкою повинна відповідати приписам саме правових норм, адже, спираючись на позитивістську теорію права, регулювання всіх суспільних процесів має відбуватися на основі писаного права. Однак не варто забувати про історичну школу права, яка розглядає правомірною поведінкою як таку, що ґрунтується на сформованих у певний період часу в конкретній місцевості звичаях, традиціях, правилах поведінки, які сприймаються більшістю населення як належні [11, с. 183]. Отже, ознакою правомірної поведінки, на нашу думку, варто вважати обмеженість і визначеність поведінки нормами позитивного та природного права з урахуванням особливостей сучасного суспільного розвитку.

З огляду на формування правової культури суспільства ще однією ознакою правомірної поведінки є активність у правовому полі та внутрішня вмотивованість особи щодо законослухняності. Активність може проявлятися у формі дії (вчинення будь-яких дій у правових межах) та у формі бездіяльності (утримуватися від тих дій, що спричиняють порушення правил поведінки в суспільстві). Внутрішнє переконання поводити себе, не порушуючи норм, що склалися в

суспільстві, є важливою умовою формування правової держави та високого рівня правової культури в суспільстві.

Юридична практика (або юридична практична діяльність) – система свідомо-вольових конкретних дій та операцій із забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, що здійснюються кваліфікованими юристами на професійній основі у межах права та мають юридичні наслідки. Тобто це частина всієї юридичної діяльності, поряд із юридичною наукою та освітою, що має прикладний характер, тобто практичну спрямованість. Юридичну практику слід відрізнити від правомірної поведінки, адже вона може мати і протиправний характер. Однак не можна заперечувати опосередкований обмін між ними.

Первинним джерелом формування професійної правової культури є юридична освіта, у процесі якої людина отримує сукупність знань про правову дійсність і навички для здійснення практичної юридичної діяльності. Потім ця система професійних знань і навичок розвивається та поглиблюється в процесі здійснення професійної діяльності, придбання відповідного досвіду, в ході різних форм професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації юристів. Базисна складова процесу формування професійного правової культури – вища фахова юридична освіта, оскільки саме її наявність дає можливість здійснювати практичну юридичну діяльність вищої кваліфікації [12]. Але не варто забувати про неюридичну освіту, в межах якої здійснюється початкова юридична підготовка найнижчого рівня. Така освіта також має опосередкований вплив на формування правової культури особистості зокрема та суспільства в цілому. Наприклад, осіб, які здобувають технічну освіту, навчають, яким чином можливий процес патентування винаходів, економістам роз'яснюють сутність податкової системи, яка знайшла свій вияв у нормативно-правовій базі країни тощо.

Як **висновок** можна стверджувати, що особливостями формування правової культури поліцейських є: специфіка повсякденної службової діяльності (правозастосовної); палідна виховна робота як під час підготовки, так і на службі; величезна увага до поліцейських з боку громадськості; формування психологічної установки «суспільний інтерес має пріоритет над власним».

Список використаних джерел: 1. Черней В. В. Реформування ОВС: сучасний стан та перспективи / В. В. Черней // Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. (Київ, 12 берез. 2015 р.) Ч. 1. – Київ, 2015. – С.4–7. 2. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки та оборони України : інформац.-аналіт. матеріали до Круглого столу «Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ», 16 квіт. 2015р. / Центр Разумкова. – Київ : [б.в., б.р.]. – 2015. – 56 с. 3. Сурков К. В. Повышение правовой культуры среди юристов в судебных и правоохранительных органах России /

- К. В. Сурков // Право и безопасность. – 2011. – № 1 (38). – С. 71–73. 4. Сливка С. С. Професійна культура працівника міліції : монографія / С. С. Сливка. – Львів : Вільна Україна, 1995. – 95 с. 5. Теория государства и права : учеб. пособие : конспект лекций в схемах и определениях / под ред. Л. В. Смирнова. – М. : Книж. мир, 2004. – 309 с. 6. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової культури України [Електронний ресурс] / Г. Попадинець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 782 : Юридичні науки. – 2014. – С. 123–128. – Режим доступу: <http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/25.pdf>. 7. Козюбра М. Право як явище культури / М. Козюбра // Право та культура: теорія і практика : Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 трав. 1997 р. – Київ : МП «Леся», 1997. – С. 28–30. 8. Нечипоренко А. Нормотворча діяльність у правовій державі [Електронний ресурс] / Антон Нечипоренко // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 375–381. – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/8/Nechypurenko.pdf>. 9. Болдырева М. Г. Правовая культура : лекция / М. Г. Болдырева ; Моск. юрид. ин-т. – М. : МЮИ, 1998. – 35 с. 10. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини / А. Романова // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 91–95. 11. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381 с. 12. Петров А. В. Юридическое образование как элемент правовой культуры общества / А. В. Петров, М. К. Горбатова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2007. – № 3. – С. 175–182.

Надійшла до редколегії 21.03.2016

Дякова А. А. Формирование правовой культуры работников Национальной полиции Украины

Рассмотрены вопросы формирования правовой культуры полицейских. Особое внимание уделено условиям формирования правовой культуры в сложный для Украины период формирования демократической европейской страны. Проведён сравнительный анализ процесса формирования правовой культуры полицейских в Украине и в советское время.

Ключевые слова: правовая культура, полицейские, реформирование МВД, профессиональная правовая культура.

Diakova O. O. Formation of legal culture of the officers of the National Police of Ukraine

The issue of interpretation of the content of legal culture in general and legal awareness in particular has been studied. Particular attention is paid to legal awareness and legal culture of police officers in Ukraine, to the conditions of formation of legal culture within difficult for Ukraine period of the formation of a democratic European country, because in most countries of the world the key factor in the police training is to form certain personal qualities. A comparative analysis of the formation process of legal culture of police officers in Ukraine and during the Soviet times has been conducted.

Attention is paid to conditions causing the direct impact on the officers of the National Police of Ukraine in the course of professional activities, as factors in the formation of legal awareness.

It is emphasized that raising the level of legal culture of police officers will contribute to the formation of legal country, as the subject of legal enforcement itself will declare by own example the importance of this principle and the formation of a democratic state, where human rights and freedoms are respected and protected.

The propositions to raise the level of legal awareness and legal culture of Ukrainian police officers have been provided.

Keywords: legal culture, police officers, reform of the Ministry of Internal Affairs, professional legal culture.

УДК 347.789:303

О. В. Печерський

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ НОВАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА У ВНЗ УКРАЇНИ

Розглянуто питання формування в інформаційному праві новітніх теоретичних правових учень. Указано, що ці концепції дають нове уявлення про суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правових відносин, розвивають правове вчення про інформаційне суспільство. Взаємозв'язок цих концепцій з інформаційними відносинами сприяє формуванню наукової школи теорії інформаційного права.

Ключові слова: інформаційне право, новації в інформаційному праві, суб'єкти інформаційних правових відносин, інформаційне суспільство, інформаційно-правова відповідальність.

Постановка проблеми. Реформування системи вищої освіти в Україні обумовлює вдосконалення підходів до методики викладання дисциплін відповідно до вимог європейського освітянського простору. Зокрема, це стосується і питання привнесення в навчальний процес авторського доробку вчених. Сьогодні виникає потреба у відході від консервативного аудиторного «начитування» класичних, догматичних конструкцій, категорій та заідеологізованих позицій. Інтенсивність розвитку інформаційних процесів у суспільстві також сприяє втіленню в інформаційноспрямовані навчальні курси комплексу новацій, що відповідають соціальним запитам у більш практичному орієнтуванню підготовки майбутніх фахівців.

Новації теоретико-правового змісту набувають сьогодні поширення і в інформаційному праві як науковому напрямку юриспруденції, як галузевому напрямку в системі права і як дисциплінарному курсі підготовки правників усіх спеціалізацій. Актуальність цього питання загострюється в умовах інформаційної конфронтації України на міждержавному рівні з Російською Федерацією, на етапі поки що недосконалості розвитку інформаційного суспільства в українських реаліях. Водночас політичне декларування прагнення владних інститутів до більшої «прозорості», транспарентності своєї діяльності

у поєднанні з повсякденними прикладами масового ігнорування посадовцями законодавчо закріпленої свободи діяльності ЗМІ, переслідування журналістського корпусу за професійну діяльність і створення штучних перепон у здійсненні громадянами права на інформацію підштовхує науковців до вдосконалення своїх досліджень у напрямку підвищення якості інформаційної культури.

Саме ці обставини сприяли утворенню в інформаційно-правовому науковому просторі декількох концептуальних підходів, які значною мірою оновлюють бачення сучасних інформаційно-правових учень. Серед таких наукових конструкцій, у першу чергу, доцільно виділити: доктрину галузевості інформаційного права в системі національного права й законодавства; доктрину розширеного тлумачення права на інформацію; концепцію неординарності об'єкта інформаційно-правових відносин; вчення про особливих суб'єктів інформаційно-правових відносин; концепцію правових засад інформаційного суспільства; вчення про інформаційний суверенітет держави; вчення про інформаційно-правову відповідальність.

Стан дослідження. Протягом останніх двадцяти років означені наукові проблеми були предметом досліджень таких учених, як В. Д. Гапотій, О. С. Денісова, Т. Є. Мураховська, А. А. Письменицький, О. С. Рождественська, С. В. Стасюк, В. М. Супрун, В. С. Цимбалюк та інші. Науково-методологічною основою вивчення питання про правові фундаментальні новації в інформаційно-правовій сфері виступають загальнофілософські прийоми матеріалістичної діалектики, порівняльний аналіз і системно-структурний підхід до розуміння виокремлюючих характеристик правових відносин інформаційного спрямування.

Метою цієї роботи є висвітлити в новому теоретико-правовому ракурсі значення окремих досягнень українських дослідників права для комплексного розуміння особливостей галузі інформаційного права та вдосконалення його викладання у вищих навчальних закладах України.

Об'єктом дослідження виступає інформаційно-правове середовище суспільних відносин. Безпосередній об'єкт вивчення в цій роботі – новації теоретико-правового змісту у викладанні навчального курсу інформаційного права.

Виклад основного матеріалу. Кожному історичному типу права притаманна своя система, що відбиває особливості цього типу й усієї суспільної формації. З отриманням незалежності в Україні почали відбуватися ґрунтовні перетворення суспільних відносин, що спричиняють докорінні зміни в їх правовому регулюванні. Проходить процес трансформації системи права. Відтак, у нашій державі формується власна, оновлена система права, тому на основі сучасних наукових досягнень повинен формуватися і якісно новий погляд на цю систему.

Галузь права є однією з найважливіших основ формування системи законодавства, систематизації нормативно-правових актів,

тому багато проблемних питань виникає саме під час ідентифікації певного елемента як галузі. Від ступеня охоплення аспектів дослідження цієї категорії залежить і розвиток спеціалізованих юридичних дисциплін. Теоретики права та дослідники галузевих юридичних наук не раз наголошували на необхідності теоретичних пошуків, узагальнень, пов'язаних з виникненням нових елементів у системі права. Так, В. Д. Гавловський та А. А. Письменицький, оцінюючи структурний статус інформаційного права, наголошують, що однією з необхідних передумов розв'язання такого завдання є наукова розробка низки проблем не галузевого, а саме загальнотеоретичного рівня. До них науковці відносять: з'ясування співвідношення між інформаційним законодавством та інформаційним правом; виділення критеріїв виокремлення інформаційного права у відносно самостійний, специфічний підрозділ системи права; визначення структурного («елементного») статусу цього підрозділу в системі права (галузь чи підгалузь, єдина чи комплексна) тощо.

Таким чином, стає очевидною необхідність формування відповідних історико-правових і теоретико-методологічних засад для розвитку галузевих юридичних наук, відтворення цілісної картини функціонування права як системи.

Науковими дослідженнями радянських часів було закладено основу вирішення теоретичних проблем системи права. Сьогодні, в умовах побудови системи права і законодавства незалежної України, ці проблеми набувають особливої актуальності, а тому потребують історико-правового та теоретико-правового узагальнення. Реформування, що зараз відбувається в усіх сферах соціального життя, потребує інтенсивної нормотворчості, яка повинна здійснюватися на чіткому науковому підґрунті. Питання виявлення закономірностей існування та розвитку системи права належать до «вічних» у тому розумінні, що система права – це складна, багатofакторна система. З розвитком суспільних відносин вона не тільки поповнюється новими нормами, а й збагачується певними закономірностями їх упорядкування, які потрібно виявляти й досліджувати.

Очевидно, що багато в чому спрацював принцип правонаступництва, і тому система права України віддзеркалює основні риси системи права радянських часів, однак у ній уже спостерігаються суттєві зміни. Отже, юридична наука не повинна відставати від правової дійсності. Є потреба в розробці загальних теоретичних засад, виявленні нових існуючих закономірностей, обґрунтуванні сучасного категоріального апарату, що відповідало б особливостям системи права України.

Не применшуючи ролі й цінності попередніх наукових розробок, необхідно зазначити, що в українській науці немає комплексних історико-правових і теоретичних досліджень проблеми формування нових галузей у системі права нашої держави. Таким чином, глибоке

її вивчення набуває особливого змісту та актуальності, що і зумовило вибір теми цієї роботи.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних правознавців та вчених інших галузей соціального знання – філософів, соціологів тощо. Емпіричну базу дослідження склали система законодавства та система права України. Наукову джерельну основу роботи становлять, у першу чергу, дослідження вітчизняних науковців-правників, результати яких знайшли своє відображення в їх наукових статтях, дисертаціях і монографіях зі сфери інформаційно-правової спрямованості.

В. С. Цимбалюк у контексті доктрини інформаційного суспільства та категоріального становлення предмета й методології інформаційного права звертається до питань галузевої характеристики цього напрямку юриспруденції у своїй монографії «Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства» 2011 року [1]. Автор розкриває сутність таких базових понять інформаційного права, як «людина», «громадянин», «особа», «права», «свободи», «інформація» та «дані», висвітлює гносеологію категорії «право». У монографії також визначені ознаки інформаційного права, наведена загальна характеристика його основних інститутів – засобів масової інформації, науки й освіти, інформатизації та Національної програми інформатизації, інтелектуальної власності, захисту персональних даних, електронної комерції, банкінгу, урядування й інформаційної безпеки. Водночас обґрунтовується необхідність реформування інформаційного законодавства, пропонується методика його кодифікації [1].

У дисертації О. С. Денісової «Роль преси у правовому інформуванні громадян України» 2002 року [2] також ідеться про галузеві ознаки інформаційного права в інституціональному аспекті крізь призму особливостей ролі ЗМІ в інформаційному соціальному обороті. Зокрема, розглянуто проблеми теорії правового інформування та права на правову інформацію. Цим же автором у співавторстві з М. М. Денісовою та Б. В. Бабіним значно пізніше, у 2009 році, в роботі «Структурні механізми правового інформування населення в Україні» на монографічному рівні було проведено дослідження теоретичних і практичних проблем структурних механізмів правового інформування населення в Україні. Тут визначаються такі класифікаційні види правового інформування, як нормативно-правове і ненормативно-правове, що вперше вдосконалює розуміння поширення інформації про правову дійсність на науковому юридичному рівні.

О. С. Рождественська пропонує у своїй дисертації «Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект)» 2009 року [3] новий підхід до розуміння інформаційного права крізь структуру самих правових відносин і, зокрема, їх суб'єктного складу шляхом розширення класифікації суб'єктів цих правовідносин. У дисертації охарактеризовано загальнотеоретичні аспекти щодо

особливого суб'єкта інформаційних правовідносин. В результаті здійсненого аналізу сформульовано авторське визначення поняття «особливий суб'єкт інформаційних правовідносин» – це суб'єкт права, фізична особа, якій відповідно до закону надається більша, ніж іншим суб'єктам інформаційних відносин, можливість у реалізації права на інформацію у зв'язку зі специфікою її професійної діяльності, яка спрямована на забезпечення і гарантування повноти права на інформацію іншим суб'єктам. До специфіки правосуб'єктності особливих суб'єктів інформаційних правовідносин віднесено те, що їх право-, діє-, та деліктоздатність відрізняється від право-, діє- та деліктоздатності інших учасників. Відмінними рисами правоздатності особливого суб'єкта інформаційних правовідносин визнається те, що відповідно до закону він має: додаткові права у сфері збору, використання і розповсюдження інформації; переваги на пошук, збір і отримання аналітичної інформації; право на використання різних джерел інформації; право на використання інформації різного статусу – відкритої та закритої; право встановлювати режим доступу до інформації, наприклад, відносити інформацію до державної таємниці. Особливими суб'єктами інформаційно-правових відносин є журналісти, оперативні працівники правоохоронних органів, державні експерти з питань таємниць [3, с. 167–170].

Серед найновіших юридичних досліджень щодо інформаційно-правової сфери суспільних відносин, інформаційного права та інформаційного суспільства і правової держави доцільно виділити дослідження В. М. Супруна, який у своїй дисертації «Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету» 2010 року формулює авторський підхід до визначення поняття «інформаційний суверенітет» [4]. Так, інформаційний суверенітет України – це виняткове право України відповідно до Конституції і законодавства України, норм міжнародного права самостійно і незалежно, з дотриманням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні та геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтеграції у світовий інформаційний простір і гарантувати інформаційну безпеку держави [4, с. 15]. Автором проведено порівняльний аналіз цього поняття із суміжними категоріями «державний суверенітет», «інформаційна безпека», «свобода інформації», «незалежність засобів масової інформації».

У дисертаційному дослідженні Т. Є. Мураховської «Формування нових галузей в системі права України» 2011 року [5] на теоретико-правовому рівні автором загострюється наукове питання про розуміння інформаційного права як комплексної галузі та здійснюється порівняння наукових концепцій щодо розуміння галузевих ознак у системі права.

У дисертації С. В. Стасюк «Об'єкт інформаційних правових відносин: загальнотеоретичний аспект» 2012 року [6] бачимо узагальнення стану наукової дослідженості об'єкта правових відносин в інформаційній сфері. Як об'єкт інформаційних правовідносин тут розкриваються і складові права на інформацію, і безпосередньо сама інформація та її носії, і дії сторін таких відносин щодо реалізації права на інформацію як предметну основу інформаційного права. Згідно з авторським підходом до структурних частин цінностей, які охороняються інформаційним законодавством, належать: суб'єкти суспільних відносин; їх дії або стан відносно один одного; певні блага та інтереси, що належать цим суб'єктам; предмети, залучені у сферу цих відносин. На думку автора, інформацію не потрібно отожднювати з поняттями «відомості» та «повідомлення». Відповідно до ціннісного підходу інформація являє собою соціальне благо, яке входить до системи реальних життєвих відносин та системи матеріальних і духовних цінностей суспільства. Такий підхід призводить до можливості дати авторське визначення об'єкта інформаційних відносин: «це певне соціальне благо у вигляді втілення суб'єктами права в життя діянь щодо повідомлення, яке відображено на документальному чи іншому матеріальному носії або публічно оголошено і містить відомості про різноманітні події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі» [6, с. 85–87].

До питань становлення галузі інформаційного права, свободи засобів масової інформації на шляху формування громадянського суспільства і правової держави звертається і А. А. Пишменицький у своїх наукових публікаціях з 1993 року та дисертації 1997 року «Взаємодія держави і засобів масової інформації» [7] та монографії 2012 року «Загальна теорія інформаційного права» у співавторстві з В. Д. Гапотієм [8]. На основі аналізу теоретичної правової літератури й нормативно-правових актів ним досліджувались аспекти взаємодії засобів масової інформації з гілками державної влади, роль засобів масової інформації у становленні та розвитку демократії, проблеми і сфери правового регулювання діяльності засобів масової інформації, шляхи і перспективи розвитку інформаційного права та законодавства. За хронологією видань ці публікації можна визнати основоположними для становлення інформаційного права в Україні. В означених роботах як один із новаційних елементів виступає і авторська категоріальна конструкція розширеного тлумачення права на інформацію як «права кожного на пошук і отримання, виготовлення, використання і зберігання, поширення і захист інформації, в будь-який вільно обраний спосіб і не залежно від кордонів» [8, с. 62]. Крім цього, наголошується на можливості сучасного розуміння в режимі регулювання інформаційних відносин такого нового правового явища, як інформаційно-правова відповідальність, що розуміється як система заходів примусового характеру, передбачених чинним законодавством, які призводять до претерпівання порушником

інформаційного законодавства певних обмежень в інформаційних правах і свободах [8, с. 133].

Висновок. Таким чином, процес систематичних наукових розвідок в інформаційно-правовому напрямку поступово веде до формування комплексної наукової школи теорії інформаційного права, що розвиває низку новаційних підходів до розуміння складних аспектів сучасних інформаційно-правових відносин.

Закономірною постає потреба у впровадженні в навчальний процес з курсу інформаційного права означених здобутків науковців попри низку перепон (скорочення аудиторного навантаження, ігнорування потреби в індивідуальних формах навчання, видалення з навчальних планів невеликих дисциплінарних курсів, зокрема курсу інформаційного права, з більшості навчальних планів правничих вишів), що переважно штучно створені на шляху організації підготовки фахівців правничого, журналістського спрямування, спеціалістів з питань громадських зв'язків, викладачів основ права та інших. Це в той час, коли Україна гостро потребує фахівців цих професій саме з інформаційною та медійною спеціалізаціями, що, безумовно, буде сприяти формуванню інформаційного суспільства в Україні та підвищить рейтинг країни в міжнародному інформаційному просторі.

Корисним вбачається також упровадження в методику викладання інформаційного права традиції «прив'язування» змістових особливостей концептуальних положень до персоналій авторів, які виступають їх розробниками, що досить успішно використовується в інших науках.

Список використаних джерел: 1. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія / В. С. Цимбалюк. – Київ : Освіта України, 2011. – 426 с. 2. Денісова О. С. Роль преси у правовому інформуванні громадян України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Денісова Олена Сергіївна. – Харків, 2003. – 186 с. 3. Рождественська О. С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рождественська Олена Сергіївна. – Харків, 2008. – 191 с. 4. Супрун В. М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Супрун Володимир Миколайович. – Харків, 2010. – 20 с. 5. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мураховська Тетяна Єгорівна. – Харків, 2011. – 233 с. 6. Стасюк С. В. Об'єкт інформаційних правових відносин: загальнотеоретичний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Стасюк Світлана Валентинівна. – Маріуполь, 2012. – 20 с. 7. Письменицький А. А. Взаємодія держави і засобів масової інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Письменицький Андрій Анатолійович. – Харків, 1997. – 22 с. 8. Письменицький А. А. Загальна теорія інформаційного права : монографія / А. А. Письменицький, В. Д. Гапотій. – Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. – 300 с.

Надійшла до редколегії 28.03.2106

Печерский О. В. Теоретико-правовые новации преподавания курса информационного права в вузах Украины

Рассмотрены вопросы формирования в информационном праве новейших теоретических правовых учений. Указано, что эти концепции дают новое представление о субъектном и объектном составе информационных правовых отношений, развивают правовое учение об информационном обществе. Взаимосвязь этих концепций с информационными отношениями способствует формированию научной школы теории информационного права.

Ключевые слова: информационное право, новации в информационном праве, субъекты информационных правовых отношений, информационное общество, информационно-правовая юридическая ответственность.

Pecherskyi O. V. Theoretical and legal innovations of teaching information law in higher educational establishments of Ukraine

The issue of the formation of advanced theoretical legal doctrines within information law has been studied, where the author has distinguished the following: the branch doctrine of information law in the system of national law and legislation; doctrine of broad interpretation of the right to information; extraordinary concept of the object of information and legal relations; doctrine about specific subjects of information and legal relations; the concept of legal principles of information community; theory of informational sovereignty of the state; doctrine about information and legal liability. It has been stated that these concepts provide new understanding of the subjective and object composition of information, legal relations, develop legal theory about information community. Interrelation of these concepts with information relations promotes the formation of scientific school of the theory of information law.

The author has grounded the opinion on the need to implement into educational process of covered in this article achievements of such scholars as A. A. Pesmenytskyi, V. S. Tsymbaliuk, O. S. Denisova, O. S. Rozhdestvenska, V. D. Suprun, S. V. Stasiuk, V. D. Hapotiі, who examined various problems of information and legal relations.

The author has emphasized that Ukraine urgently needs the experts in legal, journalistic direction, specialists in public relations, teachers in fundamentals of law and others with informational and media specializations that should facilitate the formation of information community in Ukraine and increase the rating of the country in the international information space.

Keywords: information law, innovations within information law, subjects of information legal relations, information community, information and legal liability.

УДК 343.85

С. В. Слінько,

доктор юридичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Щодо удосконалення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів поліції у протидії молодіжній злочинності

За останні роки протидія злочинності, особливо серед неповнолітніх та молоді, визначається підвищенням вимог з боку держави, суспільства та громадськості до правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України з питань протидії злочинності та її елементів: запобігання, попередження, припинення та своєчасного, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень такої категорії.

Наростання кризових, економічних і соціальних негараздів в державі та в цілому у світі на сьогодні призводить до збільшення кількості і «змолодшання» злочинності, не дає ефективних результатів у протидії такій злочинності, що спонукає до пошуку, здійснення і удосконалення більш ефективних заходів протидії цього виду злочинності та, що потребує відповідних зусиль від державних, правоохоронних органів, науковців і громадських організацій щодо усунення чинників, які сприяють вчиненню злочинних проявів серед неповнолітніх та молоді. За результатами монографічного дослідження В. М. Бабакіна¹ встановлено, що така злочинність з кожним роком намагається нарощувати криміногенний потенціал, який зміцнює свій вплив на стан криміногенної обстановки та в цілому на національну безпеку країни. В цих умовах продовжується реформування правоохоронних органів, зокрема з органів внутрішніх справ України на Національну поліцію України, у зв'язку з чим вносяться відповідні зміни та доповнення й у чинне національне законодавство, удосконалюються форми і методи діяльності, у тому числі оперативних підрозділів, продовжується наукова розробка проблемних питань у сфері протидії злочинності, що є головним пріоритетом у роботі дослідників відповідної проблематики, до якої відноситься й автор. Практика розгляду окремих аспектів протидії злочинності, зокрема молодіжної з боку оперативних підрозділів поліції здійснюється через призму теорії та методології оперативно-розшукової діяльності. Дослідженню вказаних засад та питань було присвячено у

¹ Бабакін В. М. Протидія молодіжній злочинності: оперативно-розшуковий аспект : монографія / В. М. Бабакін ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. – Дніпропетровськ : Адверта, 2016. – 393 с.

рецензованій монографії, яке передбачало використання цілеспрямованого синтезу різних галузей юридичної науки з метою визначення найбільш ефективних форм і методів оперативно-розшукової діяльності у протидії молодіжній злочинності оперативними підрозділами поліції. Вирішенню зазначених та інших проблем і присвячено автором монографію «Протидія молодіжній злочинності: оперативно-розшуковий аспект».

Актуальність рецензованої монографії визначається тим, що вона є логічним продовженням попередніх наукових досліджень у цьому напрямі в пострадянському просторі, але в ній напрацьовані свої, авторські методики та шляхи дослідження і визначена специфіка імплементації визначених закономірностей у оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, структуру та механізм протидії, зокрема при запобіганні і припиненні злочинів дослідженої категорії в умовах сучасного стану розвитку та євроінтеграції України, що є певною новацією. Крім цього, за останні роки ще не було напрацьовано комплексних досліджень з концептуальної теорії та узагальнення практики щодо протидії молодіжній злочинності оперативними підрозділами Національної поліції України та іншими правоохоронними органами.

Структура рукопису монографії повністю відповідає плану роботи, логіці дослідження та висвітленню проблемних питань і окремих аспектів, що дозволило автору послідовно зупинитися на головних проблемах протидії молодіжній злочинності оперативними підрозділами Національної поліції України та шляхах їх вирішення та удосконалення.

Досліджуючи теоретичні засади, правове регулювання та практичну сторону оперативно-розшукової протидії молодіжній злочинності автор у монографії визначає зміст та основні напрями; стан наукової розробки відповідних проблем; правове забезпечення; напрями удосконалення функцій оперативних підрозділів поліції у сфері протидії дослідженого виду злочинності; систематизував методи моніторингу та інформаційного забезпечення такої діяльності; проаналізував критерії оцінки оперативних підрозділів в цьому напрямі та шляхи їх удосконалення.

Крім цього, у монографії проаналізовані проблеми реалізації завдань щодо виявлення і встановлення причин та умов вчинення злочинів дослідженої категорії, виявлення і нейтралізації осіб, які замислюють вчинення злочинів на стадії готування, а також припинення і запропоновано шляхи удосконалення; розглянуті перспективні питання щодо підвищення ефективності взаємодії з підрозділами досудового розслідування, громадськістю, засобами масової інформації, індивідуальної профілактики з такою категорією осіб, а також використання зарубіжного досвіду у цьому напрямі оперативно-розшукової та поліцейської діяльності.

Слід зазначити, що низка сформульованих у монографії положень, висновків і рекомендацій характеризується новизною і є певним внеском у наукове забезпечення прикладних проблем та завдань оперативних підрозділів Національної поліції щодо протидії таким злочинам. Підсумком проведеного дослідження є викладений у монографії комплекс рекомендацій, пропозицій спрямованих на удосконалення концептуальних засад і практики організації та здійснення ефективних заходів щодо протидії молодіжній злочинності оперативними підрозділами Національної поліції України у сучасних умовах.

Наведені в роботі узагальнення та обґрунтування, висновки і пропозиції можуть бути використанні у наукових дослідженнях, навчальному процесі при підготовці фахівців для оперативних і інших підрозділів, при підвищенні кваліфікації оперативних працівників і у повсякденній практичній діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України.

УДК 340.12

Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення : [монографія] / Литвинов О. М. ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : Янтар, 2014. – 800 с.

Книга присвячена дослідженню права як явища культури, певних змін, що відбувалися у сфері його пізнання в історії філософсько-правової думки, а також сучасного стану права. Предмет дослідження є досить актуальним, оскільки сучасна соціокультурна ситуація диктує необхідність того, аби філософія права переосмислила багатомірні прояви права, його місце і роль у культурі, а також засади і принципи його пізнання. Автор має рацію щодо того, що діагностування й аналіз кризисних ситуацій у соціумі, виявлення точок загострення протиріч у правовідносинах, пошуки рівноваги у стосунках між різними індивідами та між індивідом і суспільством є сьогодні вкрай необхідними.

У монографії поставлена низка гострих запитань філософсько-правової теорії: метакатегоріальний статус концепту культури; співвідношення понять «культура» і «цивілізація»; культура вторинних сенсів; формування правосвідомості і правової культури та світ повсякденності; роль правової освіти у вирішенні правових питань; про культурно-звичаєві підстави праворозуміння і правову культуру; аномалії правового характеру і шляхи їх подолання тощо, – а також подано авторське бачення шляхів розв'язання цих питань.

У перших двох розділах проведено дослідження поняття «культура» як правової категорії, а також права як універсалії культури, показано витоки і зв'язок цих понять з усією сукупністю людського буття. Зроблено спробу проаналізувати основні підходи до визначення досліджуваних категорій, їх термінологічні засади, різні

культурні ареали та вторинні смисли. Підкреслено важливу думку, що одним з важливих аспектів культури є її розгляд у контексті раціоналізації людського буття у праві. З іншого боку, саме право може розглядатися як категорія культури, що відкриває нові аспекти його пізнання у світлі повсякденності, «закритому» та «відкритому» суспільствах, негативні прояви у правосвідомості і правовій культурі.

У третьому розділі монографії зроблена спроба показати історію правових ідей як розвиток культури. Тут сформульована авторська позиція з приводу ролі права на шляху до людянішого, гуманнішого суспільства, представлені різнобічні і дещо нестандартні підходи до осмислення відомих в історії філософії права правових ідей, обґрунтована необхідність моральних критеріїв для оцінки політики і права. Проведена думка про необхідність розгляду права у логіці розвитку суспільства і культури, що дозволяє побачити площини перетинання різних соціокультурних процесів, створює специфічні умови пізнання взаємодії правових і неправових сторін людської діяльності у рамках конкретних історичних епох і сучасності.

Четвертий розділ присвячено проблематиці взаємовідносин між правом, культурою і державою та їх осмисленню у філософії ХХ ст. Зокрема, автор зупиняється на філософсько-правових та філософсько-культурологічних концепціях О. Шпенглера, Г. Гінса, Р. Познера, В. Вайшвілі та дає їм оцінку.

П'ятий розділ торкається питання юридичної освіти та її ролі у формуванні нової правової реальності. Литвинов О. М. наголошує на тому, що незадовільний стан правової освіти є загрозою національній державності країни. На думку автора, для того щоб виправити недоліки у цій сфері і зробити рішучий крок уперед, необхідно звернути особливу увагу на проблему подолання позитивістських таумачень права та більш широке запровадження в освітній процес ідей природного права.

Природно, що сильні сторони розглядуваної монографії пов'язані з окремими спірними та уразливими моментами. Інколи викликають досаду певна категоричність автора, коли обмежена й особиста точка зору проголошується як щось загальноприйняте і безспірне, а також емоційні вислови замість серйозної, логічно обґрунтованої аргументації. В окремих місцях роботи автор полишає площину філософської теорії і говорить мовою прямої публіцистики. Проте всі спірні моменти – це те, що спонукає до подальшого вдосконалення роботи, більш масштабного проникнення у розглядувану проблему, в кінцевому підсумку, має за мету поглиблене розуміння багатомірних проявів права у культурі.

В. М. Шаповал,

*доктор філософських наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ)*

Міграційне право України : підручник / [С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. – Харків : Дім реклами, 2016. – 296 с.

У підручнику розглянуто основні питання міграційного права, зокрема його поняття та місце в правовій системі України, правовий статус суб'єктів міграційного права, правовий режим міграції в Україні, юридичну відповідальність у міграційній сфері, а також основи міграційного права зарубіжних країн.

Для викладачів, студентів, курсантів, аспірантів та докторантів вищих юридичних навчальних закладів, науковців та практичних працівників, а також усіх, хто цікавиться проблемами міграційного права.

Запрошуємо читачів ознайомитися також з іншими виданнями, підготовленими працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали про них розміщено на бібліотечному порталі Університету (<http://lib.univd.edu.ua>) і на університетському сайті (<http://univd.edu.ua>) в розділі «Новини» за посиланнями:

26.11.2015 – Вийшла друком монографія «Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=869;

16.12.2015 – Вийшов друком збірник творчих праць курсантів факультету № 1 «Моя нова поліція очима першокурсників» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=934;

19.01.2016 – «Процесуальний порядок забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування» – http://lib.univd.edu.ua/?action=news&news_id=261;

08.02.2016 – Видання «Поліцейське право у науковій спадщині М. М. Цитовича» – http://lib.univd.edu.ua/?action=news&news_id=263;

29.03.2016 – Вийшов друком збірник матеріалів конференції «Бочаровські читання» – http://univd.edu.ua/news_n/?id_doc_n=1127.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 31 жовтня 2015 р. по 29 березня 2016 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

6 листопада 2015 р. – круглий стіл «**Українське козацтво в історії та культурі: до 160-річчя від дня народження Дмитра Яворницького**»;

13 листопада 2015 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми**»;

20 листопада 2015 р. – науково-практичний семінар «**Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні**»; V міжнародна науково-практична конференція «**Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави**»;

27 листопада 2015 р. – всеукраїнська науково-практична конференція «**Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства**»;

22 грудня 2015 р. – круглий стіл «**Заходи реалізації антикорупційної стратегії в Україні**»;

4 грудня 2015 р. – всеукраїнська науково-практична конференція «**Теоретичні аспекти організації досудового розслідування**»;

10 грудня 2015 р. – науково-практична конференція курсантів та студентів «**Національна поліція України: проблеми становлення та стратегія розвитку**»;

11 грудня 2015 р. – VI харківська науково-практична психологічна конференція «**Актуальні напрями практичної психології і психотерапії**»;

18 грудня 2015 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах**»;

18 березня 2016 р. – науково-практична конференція «**Бочаровські читання**», присвячена пам'яті професора С. П. Бочарової.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

23 листопада 2015 р. – ПАРШАКА Сергія Анатолійовича «**Звернення до суду з обвинувальним актом як форма закінчення**

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

досудового розслідування» на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спеціальністю (далі – спец.) 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність; РОМАНЮКА Віталія Володимировича **«Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

24 листопада 2015 р. – КОРНЄЄВА Віталія Володимировича **«Адміністративно-правовий статус керівника районного відділу ОВС України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; КОЛЄСНИК Тетяни Євгенівни **«Гарантії незалежності прокуратури в Україні: адміністративно-правове закріплення та реалізація»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

25 листопада 2015 р. – ШИЛОВА Володимира Володимировича **«Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності органів прокуратури України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; НАУМОВА Івана Вікторовича **«Адміністративні процедури в діяльності регіональних управлінь МВС України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

22 грудня 2015 р. – КРЕПАКОВОЇ Марини Юріївни **«Принципи адміністративної діяльності органів внутрішніх справ України та їх реалізація»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; КОМЗЮКА Миколи Анатолійовича **«Заходи адміністративного примусу, що обмежують особисту свободу громадян, у діяльності органів внутрішніх справ»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

23 грудня 2015 р. – КРИВОНОС Ірини Сергіївни **«Адміністративно-правовий статус керівника районного відділу ОВС України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ПИРОГА Ігоря Володимировича **«Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09;

24 лютого 2016 р. – ЛИТОВЧЕНКА Олександра Володимировича **«Адміністративно-правові засади організації та функціонування судової системи України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; МАНЖУЛИ Андрія Анатолійовича **«Адміністративно-правові засади організації діяльності науково-дослідних установ в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

25 лютого 2016 р. – МЕЛЬНИКА Вадима Івановича **«Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; КРАВЧЕНКО Олени Євгеніївни **«Прокурорський нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у**

кримінальному провадженні» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

26 лютого 2016 р. – КАПУСТИНОЇ Кристини Олегівни **«Адміністративно-правові засади діяльності кримінально-виконавчої інспекції України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ОЗАР Вікторії Григорівни **«Методика розслідування катувань**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

4 листопада 2015 р. – КОЧУРИ Олени Олексіївни **«Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

5 листопада 2015 р. – КОРЧАКА Вадима Миколайовича **«Український народ як суб'єкт конституційно-правових відносин**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02; БОНЯК Валентини Олексіївни **«Конституційно-правові засади організації та функціонування органів охорони правопорядку України: проблеми теорії і практики**» на здоб. наук. ступ. доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спец. 12.00.02;

4 грудня 2015 р. – ЄМЕЛЬЯНОВОЇ Кристини Юріївни **«Правові засади взаємодії прикордонників України із зарубіжними інституціями (1991–2003 роки): історико-правове дослідження**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; ГРАБИЛЬНИКОВОЇ Олени Анатоліївни **«Конституційно-правовий статус виборців в Україні**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

4 лютого 2016 р. – САЛІВОНА Григорія Ігоровича **«Конституційно-правове регулювання інституту референдуму в Україні**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.02;

5 лютого 2016 р. – МІЛІЦАНОВА Романа Валерійовича **«Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства в Україні**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02; ГАЛЮКА Романа Григоровича **«Систематизація українського права: поняття та види**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

3 березня 2016 р. – ТЕРОВАНЕСОВА Арсена Михайловича **«Становлення медичного страхування в Україні у ХХ ст.: історико-правовий аспект**» на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01; ДОБРОБОГ Людмили Миколаївни **«Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства в Україні**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

4 березня 2016 р. – ЛАСТОВКИ Олександри Анатоліївни **«Конституційно-правове регулювання інституту референдуму в Україні**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

4 грудня 2015 р. – ХРАМЦОВА Олександра Миколайовича **«Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства (теорія та практика)»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

5 грудня 2015 р. – ЄГОРОВОЇ Юлії Володимирівни **«Інститут недійсного шлюбу у сімейному праві України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ІВАХНЕНКА Олександра Анатолійовича **«Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

26 лютого 2016 р. – Усової Євгенії Сергіївни **«Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України)»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08; ТУБЕЛЕЦЬ Олесі Степанівни **«Реалізація кримінально-правової політики України шляхом правозастосування»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

27 лютого 2016 р. – СМУШАК Олександри Маркіянівни **«Кримінально-правова політика в сфері відповідальності за причетність до злочину»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ЯРМИША Назара Олександровича **«Механізм протидії злочинності у сфері громадської безпеки»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08.

У спеціалізованій вченій раді СРД 64.700.07 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

6 листопада 2015 р. – БАНДУРІНОЇ Яни Юріївни **«Організаційно-тактичні засади досудового розслідування контрабанди вогнепальної зброї та боєприпасів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; КОЗЛЕНКА Олександра Олександровича **«Протидія оперативними підрозділами ОВС України злочинам, пов'язаним з обігом порнографічних предметів»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

7 листопада 2015 р. – СТРОЙЧА Василя Васильовича **«Оперативно-розшукове запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

5 грудня 2015 р. – ЧАСОВОЇ Тетяни Олександрівни **«Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час протидії злочинам у сфері державних закупівель»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ФЕДОРИШЕНОЇ Юлії Юріївни **«Організація і тактика виявлення злочинів, пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності, запобігання їм та їх припинення (за матеріалами ДПЗСЕ)»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; ЖИЦЬКОГО Євгена Олександровича

«Оперативне обслуговування об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернету» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09; КОЛІНКА Ігоря Олександровича **«Протидія підрозділами внутрішньої безпеки МВС України злочинам у сфері службової діяльності»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

29 грудня 2015 р. – ТИХОНОВОЇ Олени Вікторівни **«Кримінально-правові та кримінологічні засади фінансової безпеки України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08; ВІНАКОВОЇ Тетяни Андріївни **«Протидія підрозділами карного розшуку придбання майна, одержаного злочинним шляхом»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.08 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

26 листопада 2015 р. – НАУМЕНКО Катерини Сергіївни **«Форми та способи захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

27 листопада 2015 р. – КОВТУНОВОЇ Лариси Юріївни **«Інститут недійсного шлюбу у сімейному праві України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03; БАБЕНКО Анастасії Олегівни **«Юридичні гарантії укладення, зміни та розірвання трудового договору»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення;

26 лютого 2016 р. – ТРОФИМОВСЬКОЇ Юлії Володимирівни **«Правова природа матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.05; МАРЧЕНКА Ігоря Васильовича **«Теоретичні засади правового регулювання дисципліни праці в нових умовах господарювання»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05;

27 лютого 2016 р. – ЗАВГОРОДНЬОЇ Анастасії Олександрівни **«Встановлення істини у цивільному судочинстві»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03; КАЛАШНИК Олени Миколаївни **«Прогадини в цивільному процесуальному праві та їх усунення»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03;

29 лютого 2016 р. – МІГАШУКА Мар'яна Ілаковича **«Цивільно-правовий захист права на кореспонденцію»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03.

Курсантська та студентська наука

У період з 31 жовтня 2015 р. по 29 березня 2016 р. курсантами та студентами Університету **взято участь у конкурсах, олімпіадах тощо:**

у VII Всеукраїнському студентсько-курсантському конкурсі наукових робіт «Проблеми у сфері забезпечення національної безпеки України очима майбутніх правоохоронців»;

у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2015–2016 навчальному році;

у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт іноземною мовою;

у Регіональному конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук;

у міжнародному конкурсі наукових робіт «Громадянське суспільство: світові традиції та вітчизняні реалії»;

у XI всеукраїнських змаганнях з кримінального права та процесу «Майстерність судової промови»;

у Всеукраїнському турнірі з кримінального права.

За результатами *Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук* призові місця вибороти:

II місце в номінації «Юридичні науки» – курсант факультету № 1 Катерина Ігорівна Кобзар (наукова робота «Правове виховання молоді в Україні»; науковий керівник – професор кафедри теорії та історії держави і права Юлія Олександрівна Загуменна);

III місце в номінації «Педагогічна та вікова психологія» – курсант факультету № 3 Юлія Романівна Савчук (наукова робота «Особливості особистості дівчат в залежності від виразності схильності до селфі»; науковий керівник – доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3 Світлана Вячеславівна Харченко);

III місце в номінації «Безпека життєдіяльності» – курсант факультету № 3 Анастасія В'ячеславівна Задніспрянська (наукова робота «Вплив екстремальних ситуацій на боєздатність правоохоронців»; науковий керівник – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 3 Ігор Володимирович Влаасенко);

III місце в номінації «Гендерні дослідження» – курсант факультету № 3 Ірина Ігорівна Шевцова (наукова робота «Психологічна стать та стильові особливості когнітивної діяльності: характер взаємозв'язків у дівчат»; науковий керівник – доцент кафедри психології та педагогіки факультету № 3 Світлана Вячеславівна Харченко);

III місце в номінації «Цивільна оборона та пожежна безпека» – курсант факультету № 1 Сергій Сергійович Циркуленко (наукова робота «Підвищення ефективності застосування засобів бронезахисту в оперативній діяльності працівників ОВС»; науковий керівник –

професор кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету № 3 Ігор Володимирович Власенко).

За результатами II етапу *Всеукраїнської студентської олімпіади за спеціальністю «Правознавство»* (Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника) команда Харківського національного університету внутрішніх справ посіла III місце. Склад команди: Мар'ян Васильович Черхавський (факультет № 1), Іван Олександрович Романчук (факультет № 1), Євгеній Васильович Ткаленко (факультет № 6).

НАШІ АВТОРИ

- Бічурін Р. Х.** ➤ ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС)
- Войціховський А. В.** ➤ професор кафедри конституційного та міжнародного права факультету № 4 (кіберполіції) ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Володько К. А.** ➤ ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 (кримінальної поліції) ХНУВС
- Вуйма А. Г.** ➤ слухач магістратури факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) ХНУВС
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р істор. наук, проф.
- Дякова О. О.** ➤ аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Євдокіменко С. В.** ➤ судовий експерт з питань економічних досліджень, директор ДП «Харківській науково-дослідний та проектний інститут землеустрою», канд. юрид. наук
- Льїн О. В.** ➤ аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Кирєєва І. В.** ➤ доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Киричок А. В.** ➤ здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Коваленко Л. П.** ➤ професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, д-р юрид. наук, проф.
- Кревсун О. М.** ➤ здобувач ХНУВС
- Кройтор В. А.** ➤ завідувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, канд. юрид. наук, проф.

- Круглова А. Є.** ➤ здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, головний спеціаліст організаційного відділу Управління у справах учасників антитерористичної операції Міністерства внутрішніх справ України
- Надугий А. В.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Опанасенко Н. О.** ➤ аспірант ХНУВС
- Перепелиця М. М.** ➤ професор кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 (кримінальної поліції) ХНУВС, канд. юрид. наук, проф.
- Петрова І. А.** ➤ доцент кафедри інформаційної та економічної безпеки факультету № 2 (кримінальної поліції) ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Печерський О. В.** ➤ старший викладач кафедри правознавства Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, канд. юрид. наук
- Райнін І. Л.** ➤ здобувач ХНУВС, канд. наук з держ. упр.
- Резніченко Л. В.** ➤ здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Селюков В. С.** ➤ доцент кафедри адміністративної діяльності ОВС факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) ХНУВС, канд. юрид. наук
- Слінько С. В.** ➤ професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Сокурєнко В. В.** ➤ ректор ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Супрун Т. С.** ➤ здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС
- Худякова О. В.** ➤ аспірант ХНУВС
- Чавикіна Т. І.** ➤ доцент кафедри трудового та господарського права ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Шаповал В. М.** ➤ професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) ХНУВС, д-р філос. наук, проф.
- Юхно О. О.** ➤ завідувач кафедри кримінального процесу факультету № 1 (слідства) ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. МОВА ПУБЛІКАЦІЙ – українська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, низу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ, підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають: звичайні – мовою публікації (українською) та російською мовою; розширену – мовою публікації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколлегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів.

Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхиляти подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені у збірнику, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, Г. Я. Ступницької,*
П. О. Білоуса
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 29.03.2016. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 13,07. Тираж 100 прим. Зам. № 2016-7.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.